

Economisch-Statistische Berichten

ALGEMEEN WEEKBLAD VOOR HANDEL, NIJVERHEID, FINANCIËN EN VERKEER

UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

26E JAARGANG

DONDERDAG 2 JANUARI 1941

No. 1302

COMMISSIE VAN REDACTIE:

J. G. Koopmans; P. Lieftinck; N. J. Polak; J. Tinbergen
en F. de Vries.

Secretaris van de Redactie: M. F. J. Cool.

Redactie-adres: Pieter de Hoogweg 122, Rotterdam-W.
Aangeleekende stukken: Bijkantoor Ruigeplaatweg.
Telefoon Nr. 35000. Postrekening 8408.

Abonnementsprijs voor het weekblad, waarin tijdelijk
is opgenomen het Economisch-Statistisch Maandbericht,
franco p. p. in Nederland f 20,— per jaar. Buitenland en
koloniën f 23,— per jaar. Losse nummers 50 cent. Dona-
teurs en leden van het Nederlandsch Economisch Instituut
ontvangen het weekblad gratis en genieten een reductie op
de verdere publicaties. Adreswijzigingen op te geven aan
de Redactie.

BERICHT.

Dit nummer bevat een terugblik op enkele aspecten van
het economisch leven gedurende de afgelopen 25 jaar en
werd uitsluitend samengesteld door oud-redacteuren,
redacteuren, oud-medewerkers en medewerkers van het
Nederlandsch Economisch Instituut.

INHOUD:

Blz.

Vijfentwintig jaar E.-S.B. door Mr. K. P. van der Mandele	1
De inhoud van 25 jaargangen door H. W. Lambers	2
Jaren van overgang door Prof. Mr. F. de Vries ..	5
Vijfentwintig jaar monetaire politiek door Prof. Mr. Dr. G. M. Verrijn Stuart	8
De industrialisatie in Nederland gedurende de afge- lopen vijftig jaar door G. Brouwers	11
Veranderingen op de geld- en kapitaalmarkt in Neder- land door Prof. Dr. H. M. H. A. van der Valk ..	16
Structuurveranderingen in Nederlandsch-Indië in de laatste 25 jaar door M. F. J. Cool	19
Nederlandsche banken in den vreemde door S. Pos- thuma	23
De nakoming van algemeen verbindend verklaarde ondernemersovereenkomsten door Dr. Th. van Luytelaer	27
Ontwikkeling van oudendagsverzorging in de afge- lopen 25 jaar door G. E. Huffnagel	28
De schrijvers in dit nummer	30
Aanteekeningen	
Overheidsmaatregelen op economisch gebied	30
Ontvangen boeken	31
Statistieken	
Geld- en Wisselkoersen — Bankstaten	32

VIJFENTWINTIG JAAR E.-S.B.

Een wetenschappelijke basis te geven aan den handels-
man en aan het handelsleven, dat was de wensch, die in
het jaar 1913 in koopmanskringen sterk werd gevoeld.
Het leidde, in het laatst van dat jaar, tot de oprichting
van de Nederlandsche Handels-Hoogeschool, thans Econo-
mische Hoogeschool.

Eén jaar later, 1914, en men was in den oorlog met al
zijn nieuwe problemen: de pijlers van de oude economie
begonnen te wankelen. Zelden of nooit zal een wetenschap-
pelijk instituut zóó op het juiste oogenblik zijn taak zijn
begonnen als deze jonge Hoogeschool.

Maar de nieuwe, bijzondere omstandigheden leidden
óók tot de wenschelijkheid van wekelijksche reportage
over datgene, wat op economisch gebied was voorgevallen;
een berichtgeving, die waardevol voor den koopman of
den ambtenaar, maar tevens leerrijk voor de pas-aangeko-
men studenten in de economische wetenschappen zou zijn.
Bovendien, de oude vertrouwde gidsen uit het buitenland,
als „The Economist”, konden in oorlogstijd geenszins meer
bieden wat men van hen gewoon was geweest: een neutraal
en objectief platform.

En zóó werd, twee jaar later, najaar 1915, het plan
ontworpen voor een zuiver-Nederlandsch weekblad, uiter-
lijk en ook wel innerlijk volgens den stijl van de oudere
Engelsche zuster, maar met dit groote onderscheid, dat
politiek, binnenlandsche of buitenlandsche, principieel uit
de kolommen werd geweerd.

Als „Economisch-Statistische Berichten” werd het nieuwe
tijdschrift ten doop gehouden. Beslissend voor zijn goeden
levensloop zou zijn, dat de wetenschappelijke staf en de
bibliotheek der Hoogeschool ter beschikking stonden;
méér nog, dat de eerste Rector van stonde af aan bereid
was de geestelijke leiding op zich te nemen en aan het
blad het bijzondere cachet te geven, dat het altijd, tot den
huidigen dag toe, heeft mogen behouden.

De E.-S.B., zooals het in de vertrouwd geworden afkor-
ting luidt, werd, weer een jaar later, opgenomen in het
Instituut voor Economische Geschriften en ten slotte
kwam, in 1929, de groote overkoepeling tot stand, het
„Nederlandsch Economisch Instituut”, dat niet alleen een
economisch laboratorium aan het werk heeft, maar ook
talrijke geschriften het licht doet zien en „De Economist”,
het deftige, cerwaardige, wetenschappelijke maandblad,
onder zijn hoede heeft genomen.

Toch is van het moeder-instituut misschien de E.-S.B.
de liefste beschermeling, omdat van het blad zijn uitgegaan
al die voortreffelijke documentatie en levendige, snelle
berichtgeving op economisch gebied, waarvan de nu vol-
tooid vijftig jaargangen blijken te geven en waarvoor
en handelsman en wetenschapsman en staatsman allen
even erkentelijk zijn.

K. P. VAN DER MANDELE.

DE INHOUD VAN 25 JAARGANGEN.

Op 5 Januari 1916 begon een klok te luiden voor de economische gemeente in Nederland. Zij, die het klokke-touw hielden, wisten tegelijk zeer goed waar de klopel hing; daarnaast hadden zij een zuiver gehoor voor de weergalm. Deze combinatie van nuchter weten en „feeling” voor actualiteit moet de grondvesten vormen voor elke periodiek verschijnende publicatie op wetenschappelijke grondslag: de inhoud der Economisch-Statistische Berichten blijkt er vijftintig jaar lang door te zijn bepaald.

Indien er in de ontwikkelingsgang van de inhoud één tendens te zien is, dan is het deze strakke lijn. De E.-S. B. is niet afgeweken van de doelstelling, welke bij een artikel ter gelegenheid van het éénjarig bestaan door mr. G. Vissering werd geformuleerd als „zakelijke voorlichting ten bate van het algemeen”.¹⁾

Naast deze fundamentele gelijkheid is er ook uiterlijk een overeenkomst tussen het eerste en het dertienhonderd en tweede nummer. De gang van 25 jaren schijnt — ook voor de E.-S. B. — een kringloop; de inhoud van 1916 en van 1940, beide, kan men karakteriseren met: oorlogsproblemen op oorlogspapier.

Deze kringloop is echter schijn, althans indien men er de uitleg aan zou willen geven van het, statisch, in hetzelfde kringetje rondraaien. Er is in de loop van de tijd een verandering opgetreden. Dit verschil treedt duidelijk aan het licht in de titel van de rubriek, welke is ingesteld ter vastlegging van de belangrijkste maatregelen in de Nederlandse oorlogseconomie. In 1916 doopte men deze rubriek nog: „Regeeringsmaatregelen op handelsgebied”, in 1940 werd het: „Overheidsmaatregelen op economisch gebied”. Het gezichtsveld blijkt dus verruimd, de bestreken kring verbreed. Om het in een jubileumbeeld uit te drukken, zouden wij de E.-S. B. in

¹⁾ E.-S. B., 3 Jan. 1917.

haar groei kunnen vergelijken met een carillon, waarvan de beiaard en het timbre gelijk blijven, doch dat voortdurend wordt uitgebreid met bijklanken, zodat het voortgebrachte klankbeeld steeds gevarieerder is geworden.

Deze uitbreiding van het aantal onderwerpen, dat binnen de kring der voorlichting is getrokken, levert een indirect bewijs voor het feit, dat de E.-S. B. steeds actueel is geweest. Het feit immers, dat vrijwel elk gebeuren op economisch gebied tot probleem werd, is wellicht de meest markante trek der economische geschiedenis van de laatste kwarteeuw.

Het is mede het doel van dit artikel na te gaan, in hoeverre de inhoud der E.-S. B. het tijdsgebeuren heeft gevolgd, doch vooral ook in hoeverre zij ertoe heeft bijgedragen om op haar — uiteraard beperkt — gebied tendenties duidelijker aan den dag te doen treden.

Daarbij stellen wij één ding voorop. Wanneer men de vijftintig jaargangen — niet moeizaam — heeft doorgewerkt, blijft als eindoordeel, dat hier een zich steeds vernieuwende encyclopaedie is ontstaan. Nu zal niemand er voor voelen een encyclopaedie van begin tot einde door te lezen: men kiest bepaalde artikelen uit. Datzelfde recept zullen wij ook hier volgen.

Openhartigheid en onpartijdigheid.

Voordat wij hiertoe overgaan, dient nadere aandacht te worden besteed aan een algemene factor, welke een zeer belangrijke, bepalende invloed op de inhoud heeft gehad. Dat is het „open” karakter der E.-S. B., dat kan worden gedemonstreerd aan de hand van een aantal citaten uit verschillende jaren.

In 1918 verschijnt onder een artikel over de „Concentratie van het hypotheekbankbedrijf”, door J. de B. de volgende noot van de redactie: „Bovenstaande beschouwingen nout wellicht bij verschillende onsterke lezers bestrijding vinden, niettemin geven wij, overeenkomstig

Qualitatieve frequentietabel betreffende de inhoud van de Economisch-Statistische Berichten in de eerste vijf en twintig jaren van haar bestaan.

(gebaseerd op een verantwoord geachte reeks steekproeven).

Jaren	Algemeen (conj. soc. politiek)		Handel			Nijverheid			Financiën			Verkeer			Statistieken (en overzichten)
	Nederland en Indië	buitenland	beweging	politiek	organisatie techniek	landbouw	industrie	mijnbouw	overheid	geld-politiek	geld-kapitaalmarkt	land	water	lucht	
1916	2	2	—	1	1	1	2	—	—	1	2	1	1	—	6
1917	3	—	1	—	—	1	—	2	1	1	—	1	1	1	7
1918	—	—	1	1	—	1	2	3	1	3	—	1	3	1	5
1919	3	1	2	2	1	2	—	4	2	3	1	1	1	1	3
1920	3	3	1	1	—	2	—	1	1	3	—	1	1	—	5
1921	2	1	—	1	—	2	1	1	3	2	3	1	1	—	5
1922	2	2	1	3	—	1	—	—	2	2	1	1	1	—	4
1923	2	2	1	1	1	1	1	—	3	2	1	2	1	—	5
1924	2	2	—	2	1	1	2	—	2	1	2	1	1	—	5
1925	3	2	—	2	2	1	—	1	1	1	3	1	2	—	4
1926	5	1	2	3	3	—	2	—	1	1	2	—	—	—	5
1927	2	1	1	2	2	—	2	1	1	3	—	—	1	—	6
1928	2	2	1	2	1	1	—	1	3	1	—	—	3	—	5
1929	2	1	1	1	1	1	1	1	—	2	2	—	3	—	6
1930	2	2	1	1	1	1	2	1	3	1	3	1	1	—	5
1931	1	1	1	1	3	—	3	2	2	1	—	—	1	—	5
1932	1	1	1	1	—	—	2	1	2	2	2	—	1	—	5
1933	1	1	—	2	—	4	3	—	1	3	1	2	—	—	4
1934	2	3	1	1	2	3	—	—	—	2	2	1	2	—	3
1935	3	2	1	2	2	2	—	—	2	2	—	—	1	—	3
1936	2	2	2	1	—	—	1	1	3	2	1	1	1	—	3
1937	2	2	1	—	—	1	2	1	1	2	—	—	—	—	3
1938	3	4	—	1	1	1	2	—	2	1	—	2	1	—	3
1939	3	2	1	1	2	2	1	—	1	2	—	—	1	1	3
1940	2	1	1	3	3	2	2	1	2	1	—	1	1	—	2
Aantal steekproeven	57	44	22	36	27	31	33	19	42	42	50	22	30	4	110
% van totaal steekproeven	10.02	7.73	3.87	6.32	4.75	5.43	5.80	3.34	7.38	7.38	8.61	3.87	5.27	0.70	19.33

het karakter van dit tijdschrift, aan het artikel gaarne plaatsing²⁾.

Wat dit artikel betreft, is het, voorzover wij kunnen nagaan, meegevalen. Anders werd dit in de periode na 1931, toen de E.-S. B. grote aandacht ging besteden aan de geldpolitiek, in het bijzonder aan de muntstandaard. Dan volgen artikel, contra-artikel en naschrift elkaar in snel tempo op, echter steeds zodanig, dat een elk gelegenheid tot onmiddellijk verweer wordt geboden. Juist dit gelegenheid geven tot het afwegen der meningen werd ter (voorlopige) sluiting der debatten nog eens onderstreept door de redactie (i.c. Prof. Dr. G. M. Verrijn Stuart: „Zoo zal de redactie zich blijven stellen op het tot dusverre ingenomen standpunt, dat het weekblad open staat voor bijdragen van verschillende strekking, welke uitsluitend zullen worden beoordeeld naar haar zakelijken inhoud³⁾”).

Dit standpunt is gehandhaafd; men kan het in 1937 nogmaals bevestigd vinden in een artikel, dat de toenmaals van bepaalde zijde naar voren gebrachte mening weerspreekt, dat de E.-S. B. een „ordenings-trust” zou vertegenwoordigen: „Juist deze divergentie van meningen... geeft de zekerheid, dat E.-S. B. blijft wat het wil zijn: een vrije tribune, waar geen enkele economische opvatting wordt gesmoord of doodgecommentarieerd⁴⁾”).

Ook in ander opzicht wordt dit karakter van economisch forum door de inhoud bevestigd. Regelmatig worden de verslagen van economische conferenties en van de jaarvergaderingen van verenigingen ter bestudering van economische vraagstukken gepubliceerd. Herhaaldelijk blijkt het voor te komen, vooral na de jaarvergadering van de Vereeniging voor de Staatshoudkunde en de Statistiek, dat het, naar de mening der opposenten nog te korte, debat in de E.-S. B. wordt voortgezet. Ook hier moge een enkele zinsnede, die wij aantreffen in een artikel van wijlen Prof. Bordewijk, voldoende bewijs zijn: „... waar echter mijn hoop, dat de schrijver (van een contrabetoog) aan het debat ter vergadering in Utrecht zou deelnemen, niet verwezenlijkt is, roep ik de gastvrijheid is van de veel gelezen E.-S. B., teneinde langs dezen weg van repliek te dienen⁵⁾”).

Het onderwerp van bovengenoemd artikel, één van sociale politiek, brengt ons tot de indeling der rubrieken terug.

Een statistische bepaling van de inhoud.

Als uitgangspunt voor deze keuze uit de inhoud hebben wij, afgaande op de titel van het blad, in de eerste plaats een proef genomen met de toepassing van de statistische methode. Een weekblad, dat de statistiek in haar schild voert, verdient toch zeker ook met deze maat te worden gemeten. Wij zullen den lezer niet verschrikken met de uitlegging der gevolgde werkwijze. Het moge voldoende zijn, dat mathemati als resultaat ener op de waarschijnlijkheidsleer gegronde berekening tot de volgende uitspraak kwamen: „De kans, dat de resultaten van de steekproef meer dan 10 pCt. van de werkelijkheid zullen afwijken, is gering”. Bij een relatief zo geringe kans van misvaren, durven wij met dit kompas wel in zee steken. De wantrouwige lezer zij erop gewezen, dat Amerika ook door een fout in de navigatie is ontdekt.

Wat houdt dit statistiekje (tabel I) nu in? Om dit te verklaren, moeten wij in de eerste plaats de aandacht vragen voor de onderverdeling der tabel, een over het algemeen te zeer verwaarloosd onderdeel, wanneer men een statistiek bekijkt (of opzet). Deze laatste opmerking

²⁾ E.-S. B., 13 November 1918, pg. 1004.

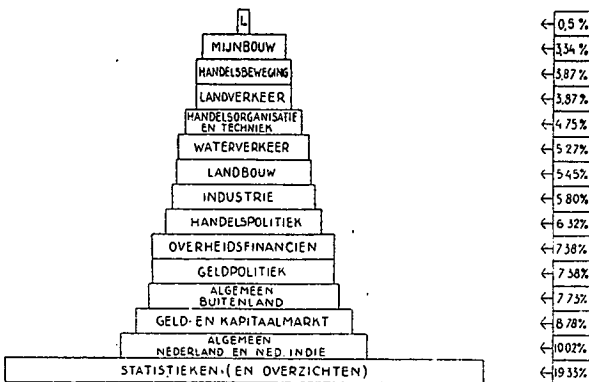
³⁾ E.-S. B., 15 November 1933: De strijd over den gouden standaard.

⁴⁾ E.-S. B., 28 Juli 1937: Prof. Dr. N. J. Polak: Braintrust ordening en liberale economie.

⁵⁾ E.-S. B., 2 Nov. 1921: Prof. Mr. H. W. C. Bordewijk: Economische en maatschappelijke bedrijfsorganisatie.

houdt in zoverre tevens met de inhoud verband, dat zij de vrucht is van het lezen van talrijke weder- en naschriften. Daar blijkt ook telkens, dat de auteur meent te moeten opmerken, dat men zijn woorden heeft misverstaan, waarop prompt het antwoord pleegt te volgen, dat een andere wijze van uitdrukken wellicht tot minder misverstand zou hebben geleid. Teneinde een dergelijk verwijt te voorkomen, zullen wij de rubricering nader verklaren. De ondertitel karakteriseert de E.-S. B. als algemeen weekblad voor Handel, Nijverheid, Financiën en Verkeer. Het ligt dus voor de hand, dat men tracht na te gaan, in hoeverre elk deze categorieën in de besproken periode het deel hebben gekregen, dat de coördinatie in de titel beloofde.

Procentueel aandeel van verschillende onderwerpen in de inhoud der E.-S. B.¹⁾

¹⁾ L = Luchtvaart.

Bezien wij nu het eindresultaat van de proeftelling over de gehele periode, dan is de daarbij gevonden gelijkmatigheid welhaast verrassend. De toren, welke uit de procent-staven is opgebouwd, maakt een zeer solide indruk. Dit allereerst door de degelijke grondslag van cijfermateriaal en feitelijke overzichten, welke gemiddeld over de gehele periode een vijfde van de totale inhoud hebben gevormd. Tabel I doet uitkomen, dat de relatieve omvang van deze rubriek in de loop der jaren is afgenomen. De verklaring hiervan moet men niet zoeken in een geringere betekenis aan de documentatie gehecht. Ten dele is deze taak inderdaad, wat het cijfermateriaal aangaat, ingeperkt door de uitbreiding der officiële publicaties. Anderzijds is de vermindering een uiting van intern groei. Immers de sedert 1930 bijgevoegde kwartaaloverzichten, welke begin 1936 werden uitgebreid en omgezet in het tot Mei j.l. zelfstandig verschijnende Economisch-Statistisch Maandbericht, namen een deel der statistische taak over. Het streven naar documentatie is echter onverzwakt bewaard. Het beginsel is wederom reeds te vinden in de eerste jaargang. Een dagbladartikel, over een quaestie van algemeen belang, dat vrij veel stof had doen opwaaien, wordt in verkorte vorm overgenomen, „teneinde het aan de vergetelheid van het dagblad te ontrukken⁶⁾”). Dezelfde gedachtengang van overzichtelijk vastleggen zit ook voor bij een publicatie als die welke einde 1935 in de E.-S. B. werd opgenomen over de regeringsinstanties en de maatregelen op het gebied der crisiswetgeving⁷⁾. Om een enkel recent voorbeeld te noemen, zouden wij, behalve op de vaste rubriek: „Overheidsmaatregelen op economisch gebied”, willen wijzen op het kortelings verschenen artikel: „Noodgeld 1940” door de Redactie van het Economisch-Statistisch Maandbericht⁸⁾.

Op de statistieken volgt in grootte, de grafiek volgend, de groep artikelen met algemene inhoud. Dit betekent,

⁶⁾ E.-S. B., 1 Maart 1916: Japan en Nederl. Oost-Indië.

⁷⁾ E.-S. B., 11 Dec. 1935: Het nummer werd geheel aan dit onderwerp gewijd.

⁸⁾ In E.-S. B., 18 December 1940.

dat juist deze categorie sterk onder de invloed van tijdsproblemen zal staan. Terwijl het daarom te ver zou voeren op dit gebied afzonderlijke artikelen te vermelden, kunnen juist hier een paar algemene lijnen worden aangeduid.

In de eerste plaats valt dan op, hoezeer het begrip „conjunctuur” zich in deze periode naar voren dringt. En dat op twee wijzen. Aan de ene kant wordt de conjunctuurbeschouwing een regelmatig terugkerend artikel, aan de andere kant treffen telkens artikelen, waarin melding wordt gemaakt van een uitbreiding van het beschikbare statistische materiaal. Deze conjunctuurbelangstelling culmineerde in het duizendste nummer der E.-S. B.⁹⁾, dat aan het conjunctuurvraagstuk en daarmee annex zijnde problemen was gewijd. Dit geschiedde zeer zeker terecht, want de conjunctuurbeweging heeft een welhaast beslissende invloed op de inhoud van het blad gehad, ook wat de onderdelen als handel, nijverheid en financiën betreft. Dit nauw acht geven op de beweging der conjunctuur is volkomen begrijpelijk, wanneer men bedenkt, dat het redactie-bureau de gehele periode in Rotterdam gevestigd is geweest en in vredetijd en oorlogstijd de problemen van deze stad heeft gedeeld. In een centrum van internationaal verkeer gevestigd, dat uitermate gevoelig was voor elke wisseling in de welvaarts-toestand, werd ook de E.-S. B. beweeglijk in haar reactie's.

De inhoud legt daar getuigenis van af. Zij geeft o. a. een merkwaardige weerslag van de mentaliteit op economisch gebied in Nederland, waaruit wij hier, aarzeland, de volgende lijn zouden willen trekken.

In de periode van 1916 tot aan het beëindigen van de oorlog was er begripelijkerwijs grote belangstelling voor binnenlandse problemen, vooral wat de behoeften-voorziening betrof. De ogen bleven echter tegelijk met verlangen op het buitenland gericht; export bleef de meest gewenste bedrijfstak. Goed is deze mentaliteit geschetst in het volgende citaat: „Onze tuinbouw is voortreffelijk georganiseerd, waar het geldt den afzet der producten naar het buitenland, doch heeft zich nimmer bezig gehouden met de organisatie van de distributie in het binnenland”¹⁰⁾. Op de volgende bladzijde van hetzelfde nummer treft een zelfde klacht; ditmaal betreft het de visserij: „Onze zeevisch is ook in normale tijden hoofdzakelijk voor export bestemd en het ligt derhalve voor de hand, dat de aanvoer ten onzent zooveel mogelijk zoodanig geregeld is, dat de visch in het buitenland aankomt op een tijdstip, waarop er het meest vraag naar is”¹¹⁾. Dit leidt er dan toe, dat de aanvoer voor Nederland's Zaterdags het grootst is: „een voor onze op schoonmaken beluste huismoeders allerongeschikteste dag om visch te bereiden”, merkt de schrijver huishoudkundig op.

Deze twee citaten spreken wel zeer duidelijke taal: de buitenlandse klant is koning. Deze gedachtengang bleef in de eerste jaren na de oorlog bestaan: export bleef het leeuwendeel der belangstelling voor zich opeisen.

Tegelijkertijd groeide echter het nationaal gevoel, dat door de wereldoorlog was gestimuleerd. De eerste jaargang geeft van dit versterkte nationale gevoel meermalen een beeld. Wij wijzen op de artikelen naar aanleiding van de voorstellen tot oprichting van een Nederlands hoogovenbedrijf¹²⁾ en die naar aanleiding van de eerste Nederlands Jaarbeurs¹³⁾.

Deze twee gedachtengangen gaan samen. Een krachtige industrie versterkt Nederlands exportpositie; daartoe is voorlichting nodig over het product, doch ook over

het marktgebied. Economische voorlichting wordt het onderwerp van verschillende artikelen. Geheel in de lijn ligt het, dat daaraan gepaard gaat een grote belangstelling voor handelsbeweging en handelspolitiek. Met grote aandacht worden de gebeurtenissen op het handelspolitieke terrein gevolgd, waarbij de vrijhandelsgedachte bij de meeste beschouwingen op de voorgrond staat. En evenzeer begrijpelijk is het ook, dat scheepvaart en havenverkeer in de inhoud regelmatig terugkeren. Van het heden uit gezien, biedt de periode tot 1929 het beeld van een rustige ontwikkeling. Dat er problemen te over waren, ook in Indië, zal ongetwijfeld waar zijn; het was echter niet zo, dat de hoogste waarde in het geding waren.

In 1929 komt de omslag, waarvan de weerslag o. a. te vinden is in de verslagen van verschillende economische en monetaire conferentie's. De volle ernst dringt tot Nederland eerst door in 1931, na de devaluatie van het Pond Sterling. Er komt een periode van grote activiteit voor de E.-S. B. In September 1931 verschijnt een bijvoegsel betreffende de Brabantse industrieën¹⁴⁾; in December van hetzelfde jaar een beschouwing van Prof. Dr. J. Wisselink over „De toestand der Nederlandsche katoen-industrie”¹⁵⁾.

De periode, die dan volgt, ontvangt zijn stempel van de economische en sociale politiek. De handelspolitiek komt naar voren, opnieuw, totdat het mislukken van de Economische Wereldconferentie van 1933 alle hoop op een snel herstel langs de weg van de internationale handel illusoir maakt. Dan maakt de E.-S. B. de stemmingsomslag mee, welke het gehele Nederlandsche bedrijfsleven heeft doorgemaakt. Men blijft op het buitenland letten, doch daarnaast ontstaat een verdieping van de aandacht voor de problemen van eigen land en volkshuishouding. Nationale problemen worden aangesneden, in het bijzonder de werkloosheidsbestrijding en de verhouding tussen de landbouwpolitiek en de maatregelen t. a. v. overige delen van de volkshuishouding. Zoals reeds werd opgemerkt, had men hierbij vooral het oog op de nationale problemen: dat men daarbij ons Rijk overzee niet vergat, blijkt, behalve uit een groot aantal artikelen dit gebiedsdeel betreffend, uit het speciale Oost-Indië-nummer, dat in 1937 verscheen¹⁶⁾, en dat in het voorjaar van 1938 met een West-Indië-nummer werd aangevuld¹⁷⁾.

Naast deze brede belangstelling, bleef ook de levenskans van de stad der inwoning de E.-S. B. ter harte gaan. Een onderzoek naar de jeugdwerkloosheid in deze stad ingesteld gaf in 1936 aanleiding tot een extra-nummer: „Werkloos werkwilleg Rotterdam”¹⁸⁾. In het voorafgaande jaar was daarenboven in een artikelenserie over „De betekenis onzer nationale havens” het probleem reeds op breder basis gesteld.

De tabel vertoont eveneens zeer duidelijk één van de meest verstrekende gevolgen, welke de langdurige depressie voor het economisch leven heeft gehad, de uitbreiding van het overheidsingrijpen en van de samenwerking in het economisch leven. Steeds veelvuldiger worden de artikelen, welke zich met de regeling van de toestand in de één of andere bedrijfstak bezighouden. Zo gaat de inhoud reeds jaren geleidelijk in de richting der oorlogseconomie. Wat dit betreft, heeft het uitbreken van de oorlog in 1939 vrijwel geen breuk in de inhoud doen ontstaan. Wel wordt het aandringen op nationale concentratie sterker dan ooit de teneur der artikelen. Nadat op deze wijze een aantal problemen zijn aangesneden, welke vooral nationale belangen raakten, willen wij hier tot slot op een vraagstuk wijzen, dat, doordat het nationaal en internationaal gelijkelijk belangrijk was,

⁹⁾ E.-S. B., No. 1000, 27 Febr. 1935.

¹⁰⁾ E.-S. B., 12 Juli 1916: De distributie onzer groenten.

¹¹⁾ E.-S. B., 12 Juli 1916: Gelijke verdeeling van lasten bij beschikbaarstelling voor het binnenland.

¹²⁾ E.-S. B., 1 Maart 1916: Bevordering der nationale industrie.

¹³⁾ E.-S. B., 29 Juli 1916: De Jaarbeurs te Utrecht.

¹⁴⁾ E.-S. B., 9 Sept. 1931.

¹⁵⁾ E.-S. B., 16 Dec. 1931.

¹⁶⁾ E.-S. B., 29 Sept. 1937: Oost-Indië-nummer.

¹⁷⁾ E.-S. B., 4 Mei 1938: West-Indië-nummer.

¹⁸⁾ E.-S. B., 6 Mei 1936.

steeds een ruime mate van belangstelling in de E.-S.B. heeft gevonden, de geldpolitiek.

De geldpolitiek.

Het eerste artikel, dat in de E.-S.B. verscheen, van de hand van Prof. Mr. G. W. J. Bruins, ging over: „De gevolgen van den stand der wisselkoersen”. Wij kunnen niet nalaten uit dit artikel het volgende, zeer actueel aandoende, citaat te lichten: „Is deze vergroting van den goudvoorraad echter een onvermengd goed? Zoo goed als degeen, die een tegroot deel van zijn grond voor weg bestemt, verkwistend handelt, zoo veroorlooft zich het volk, dat over een grooteren goudvoorraad beschikt dan voor een op moderne leest geschoeid muntstelsel, of liever betalingswezen, noodig is zich een onnoodige en schadelijke luxé¹⁹⁾. In hetzelfde artikel trof ons een suggestie in de richting van de goudwisselstandaard, welke formeel wordt voorgesteld in een artikel „Rentegevend goud”, dat in Maart van hetzelfde jaar door „een medewerker” werd geschreven²⁰⁾. Daarnaast had men ook oog voor het buitenland: de onorthodoxe goudpolitiek van Zweden, dat in 1916 het goud als betaalmiddel weigerde, werd voortdurend gevolgd. Zo bleef het ook gedurende het volgende decennium; de quaestie van de terugkeer naar de gouden standaard b.v., welke voor Nederland ook handelspolitiek zeer belangrijk was, werd levendig besproken. Hierbij kwam vooral ook de buitenlandse medewerking tot haar recht. Passeren wij echter deze periode, teneinde aan het tijdvak, waarin de geldpolitiek hoogtij vierde, nog enige aandacht te besteden. Deze periode begon in feite na de depreciatie van het Pond Sterling; zeer kort daarop verscheen het voorstel van Prof. Dr. Ir. J. Goudriaan tot invoering van een wereld-grondstoffenvaluta²¹⁾. Een ander voorstel tot verandering der muntstandaard, het herleidingsstelsel van Prof. Ir. W. C. Mees, wordt eveneens overvloedig van commentaar voorzien. De grote twistvraag lag echter op ander gebied; de vraag was deze, konden en moesten wij verder, met of zonder gouden standaard. Temidden van deze strijd verscheen een artikel, met de momenteel zeer vreemd aandoende titel: „Zilver kan de wereld redden door het tekort aan goud te corrigeren en de stabiliteit der prijzen te verzekeren”²²⁾. Men kan dus niet ontkennen, dat alle zijden van het vraagstuk gezien zijn.

Dit geldt des te meer, daar ook de financieel-technische zijde, welke de met de standaardwijzigingen samenhangende problemen eigen was, bij voortdurend van commentaar werd voorzien. Dit laatste aspect van de inhoud is gehandhaafd, zoals blijkt uit het kortelings verschenen samenvattende artikel van Dr. A. Treep: „De cirkelgang der clearing”²³⁾.

Bezien wij tenslotte nog eenmaal de grafiek, dan blijkt, dat over het geheel genomen, de verdeling over de verschillende onderwerpen zeer evenwichtig is geweest. Dit klemt temeer, indien men bedenkt, dat de onderwerpen, welke relatief minder ruimte hebben ontvangen, ook specifiek van karakter waren. Wij willen daarbij niet nalaten te wijzen op de plaats, welke juist deze onderwerpen vaak hebben gevonden in de meest gevarieerde rubriek van alle, de „aanteekeningen”. Met de eervolle vermelding dezer rubriek, die vijftienvintig jaar lang het tekstgedeelte heeft besloten, willen wij dit overzicht over de inhoud van vijftienvintig jaargangen, beëindigen.

II. W. LAMBERS.

¹⁹⁾ E.-S. B., 5 Jan. 1916, pag. 2.

²⁰⁾ E.-S. B., 15 Maart 1916.

²¹⁾ E.-S. B., 21 Oct. 1931, Prof. Dr. Ir. J. Goudriaan: De labilisatie van het economisch leven en de middelen ter bestrijding; de noodzakelijkheid van een wereldgrondenvaluta.

²²⁾ E.-S. B., 15 Febr. 1937: L. S. Amery: Zilver... enz.

²³⁾ E.-S. B., 21 Aug. 1940.

JAREN VAN OVERGANG.

Weinigen slechts zal het aanstonds duidelijk zijn geweest, dat de gebeurtenissen van 1914 het einde van een tijdperk betekenden, dat ze de neergang van het economische stelsel — evenals van het politieke stelsel — der 19e eeuw aankondigden.

De voorafgaande jaren, vooral die na 1870, hadden op economisch gebied een ongekende ontplooiing van alle krachten gebracht. Het was als 't ware één grote zegetocht geweest, waarbij de volkeren van de Westerse beschaving de leiding hadden.

De bevolking nam meer dan ooit toe, de welvaart echter in nog sterkere mate. Technische vindingen volgden elkaar onafgebroken op. De ontwikkeling van het vervoer deed de afstanden inkrimpen, schiep de uitgebreide markten en maakte daardoor de voortbrenging op grote schaal mogelijk. 's Mensen organiserend vermogen nam hand in hand daarmee toe. Na de wetenschappelijke techniek kwam de „wetenschappelijke bedrijfsleiding” en stelde in staat deze steeds zich uitdijende bedrijfseenheden doeltreffend te beheersen.

De wereld werd economisch een eenheid. De geïndustrialiseerde Europese — of door Europeanen bevolkte — landen vonden steeds nieuwe markten voor de verkoop hunner producten. In ruil daarvoor konden grondstoffen en voedingsmiddelen worden betrokken, welke eigen bodem niet meer in voldoende mate voortbracht. Waarom deze zelf verbouwd, wanneer ze in ruil voor goederen, met minder moeite voortgebracht, konden worden verkregen? Het wankelbare van deze toestand deed sommigen wel eens aanzelen, maar een groot gevaar werd er meestal niet in gezien. Daarvoor schenen het overwicht dezer landen te stevig gefundeerd. Afrika was vrijwel geheel tussen hen verdeeld, alsook wat in vroeger eeuwen van de eilandenwereld in het oosten nog onbezet was gebleven. Ook de economische doordringing van Azië schreed steeds voort, al stuitte men daar voor het eerst op tegenstand en al ontwikkelde zich daar een gelijkwaardig mededinger.

Op het voortduren van deze ontwikkeling hadden de volkeren van Europa zich in hun werk- en levenswijze geheel ingesteld. Geen reden scheen er te zijn, waarom deze zou eindigen.

In 1914 eindigde ze echter.

Het economisch stelsel der 19e eeuw.

Op welke beginselen steunde het economisch stelsel der 19e eeuw? Op welke wijze zouden de nieuwe productiekrachten tot goed geordende samenwerking kunnen worden gebracht?

Het zelfde jaar 1776, waarin James Watt de stoommachine vervolmaakte en daarmee het nieuwe -industriële tijdperk inluidde, zag ook de verschijning van de „Wealth of Nations”. De gedachten, daar ontwikkeld, zouden de nieuwe leer voor dat tijdperk worden. Tezamen betekenden ze een revolutie.

De leer van Adam Smith en zijn medestanders bracht de overwinning aan het economisch individualisme. Zij voltooide op economisch gebied het reeds lang voorbereide proces van de bevrijding van de enkeling van uitwendige machten:

Het programma scheen dus allereerst negatief. Wegneming van de oude regelingen, welke het individu in zijn bewegingsvrijheid op economisch gebied belemmerden. Thans des te hindelijker, nu een geheel nieuwe productiewijze moest worden opgebouwd. Deze boeien werden geslaakt en de nieuwe krachten konden zich nu vrijelijk ontwikkelen. De oude regelingen berustten onmiddellijk op middellijk op bemoeienis der overheid en zoo lag het voor de hand, dat Staatsonthouding en een vrije verkeershuishouding identieke begrippen werden geacht.

Tot dit negatieve program beperkte deze leer zich echter niet. De yerdedigers van dit stelsel werden uiteraard niet geleid door een verlangen naar ongebondenheid of wanorde.

Vrijheid van het individu werd niet gevorderd ter wille van de vrijheid zelf. Zij was slechts middel; een middel, aanvaard, omdat het volgens hun overtuiging het enige — in ieder geval het best mogelijke — was om het economisch gebeuren tot een goed sluitend geheel te maken. Vrijheid en ordening gingen tezamen. Een ordening, des te noodzakelijker, nu uitbreiding van arbeidsdeling en ruilverkeer steeds nauwer samenwerking eisten. Hoe veelomvattender het economisch proces werd en hoe moeilijker het viel het geheel te overzien, des te doelmatiger en nauwkeuriger moesten alle delen op elkaar worden ingesteld.

Deze taak nu zou door de prijsvorming op de vrije markt worden vervuld. Het wezen van dit stelsel ligt hierin, dat het de in onderlinge mededinging tot stand komende prijzen als het enige regelende beginsel aanvaardt. Met het tekenen van slechts enkele trekken ter kenschetsing ervan moet, en kan hier ook, worden volstaan.

Het stelsel steunde op de gedachte van spontane ordening, dus een ordening, die vanzelf door de vrijelijk handelende individuen, zonder dat dit doel door hen welbewust werd nagestreefd, zou worden verwezenlijkt. Instinctieve reacties, van nature in de mens liggende, zouden zonder toedoen van de Staat met noodzakelijkheid een geordende economische samenleving doen ontstaan. Als resultanten van het gelijk gerichte handelen der talrijke marktpartijen tot stand gekomen, zouden de prijzen door geen van hen kunnen worden beheerst, maar zouden deze als een onpersoonlijke macht heerschappij over een ieder voeren. Prijzen zouden aangeven, waar een ieder de bevrediging van zijn onderscheidene behoeften zou moeten afbreken; prijzen zouden uitmaken, wat en hoeveel de producenten zouden moeten voortbrengen. Prijzen van productiemiddelen, voor de ondernemers hun kosten, zouden als waarschuwingssignaal dienst doen, om uit te maken of men zich op verkeerd spoor bevond. Een nauwkeurige en scherpe calculatie zou door dit samenstel van geldprijzen mogelijk worden gemaakt.

De onderlinge samenhangende, elkaar over en weer bepalende, prijzen zouden de juiste uitdrukking zijn van de economische betekenis van productiemiddelen en producten. Een toestand van evenwichtige voortbrenging zou dan telkens kunnen worden benaderd. Ieder aanbod is immers tegelijk de vraag naar iets anders, iedere vraag naar een goed moet van het aanbod van een ander vergezeld gaan; aldus zouden ook alle productiemiddelen em-plooi kunnen vinden.

De mededinging op de markt zou het middel zijn, om wie onbekwaam, achterlijk of traag is, uit te schakelen. Slechts door betere prestatie zou de een de ander op de markt kunnen verdringen. Ieder zou dus er op bedacht zijn nieuwe mogelijkheden in de productie toe te passen, nieuw opkomende behoeften te bevredigen. Het initiatief berust in een stelsel van individuele vrijheid bij tallozen; beweeglijkheid en snelle aanpassing zouden dan gewaarborgd zijn.

Het einde van het stelsel der 19e eeuw.

Waarom mag 1914 een eindpunt worden genoemd?

Internationaal is het duidelijk. Het in den aanvang geschetste beeld eiste een wereld, waarin oorlogsgeveeld de economische samenhang niet zou vernietigen, een Europa, dat eendrachtig genoeg was om niet door onderlinge strijd zijn evenwicht in de waagschaal te stellen. De wereldoorlog heeft beide gedaan. Geëindigd met een vrede, die geen vrede was, maar die tot nieuwe strijd moest leiden, werd aan een nieuwe opbouw nauwelijks nog gearbeid. Zo vormen de laatste vijftientig jaren op dit gebied een typische tijd van overgang. Het oude nog voortdurend, maar zonder innerlijke levenskracht. Nieuwe toestanden, die andere vormen van goederenruil en internationaal betalingsverkeer eisten. Pogingen dus tot restauratie, die echter niet anders dan halfslachtig konden zijn en waarmee bovendien de economische bepalingen van het vre-

desverdrag, welke men tegelijk wilde handhaven, voortdurend in botsing kwamen. Het nieuwe, nog onvoldoende onderkend en aanvankelijk tevergeefs naar belichaming zoekend. Vandaar monetaire ontwijking en handelspolitieke maatregelen, door geen beginsel gedragen, zuiver opportunistische.

Maar ook zonder de wereldoorlog zouden de jaren na 1914 een eindpunt hebben betekend. De crisis op economisch gebied is de crisis van het stelsel der vrije prijsvorming, van het economisch individualisme. Een ontwikkeling, door de oorlog enkel verhaast en ten dele van andere trekken voorzien. De moeilijkheden zijn niet van buitenaf, maar van binnenuit gekomen. En de wijzigingen in de economische structuur der samenleving zouden ook zonder oorlog tot andere vormen van internationaal verkeer hebben geleid.

Dit wil uiteraard niet zeggen, dat de wijzigingen eerst na 1914 zijn ontstaan. Nooit gaat het ene tijdperk plotseling in een ander over of is een grenslijn scherp te trekken. Vooral op economisch gebied is iedere ontwikkeling slechts geleidelijk, al kan ze op bepaalde oogenblikken een sneller tempo aannemen. De oorzaken der veranderingen liggen steeds alrede in het verleden en komen eerst duidelijk aan den dag, wanneer de ontwikkeling reeds een eind wegs voortgeschreden is. Dan volgen de jaren van overgang, waarin het oude, voor een ieder zichtbaar, tegen het nieuwe botst.

Het vraagstuk dankt zijn ontstaan niet aan bepaalde historische of politieke gebeurtenissen. Het blijkt immers algemeen te zijn, doet zich even goed voor in de Verenigde Staten als in Duitsland, in Engeland als in Italië, in de kleine landen als in de grote, in landen met verschillende regeringsvorm en van uiteenlopende geestelijke structuur.

Elementen, die het theoretisch beeld verstoren.

Ook bij het aangeven van de inhoud van het vraagstuk zal wederom met het aangeven van slechts enkele trekken moeten worden volstaan.

De prijsvorming op de vrije markt zou een evenwichtige en zo overvloedig mogelijke voortbrenging waarborgen. Ordening zou uit het vrije, slechts door de prijzen geleide, handelen der individuen voortvloeien en Staatsonthouding op economisch gebied zou voldoende zijn om het economisch leven tot een wedloop onder gelijke voorwaarden tussen talrijke mededingers te maken.

Niet beïnvloede prijzen en een geordende, evenwichtige productie, Staatsonthouding en een vrije markt zijn echter geen identieke verschijnselen. De ontwikkeling der nieuwe productiewijze heeft zelf toestanden te voorschijn geroepen, waardoor aan de voorwaarden voor de werking van het stelsel der vrije mededinging niet meer wordt voldaan. Bovendien is de vrijheid, door de overheid aan de marktpartijen gelaten, menigmaal gebruikt om de vrije markt te vernietigen. Ze ging veeleer betekenen vrij baan voor de vorming van monopolies.

De mechanische techniek en de grotere markten drongen steeds meer in de richting van het grootbedrijf. Wanneer grotere eenheden telkens weer lagere kosten betekenden, eiste het beginsel der mededinging, dat die weg werd ingeslagen. Een steeds voortschrijdende concentratie der voortbrenging was hiervan het gevolg, een concentratie, menigmaal zover gaande, dat monopolies of in ieder geval oligopolies de talrijke mededingers vervingen. Op dergelijke markten kan de prijsvorming niet meer het beeld vertonen, dat aan de voorstanders van het economisch individualisme voor ogen stond. Vrije prijsvorming veronderstelt een groot aantal marktpartijen; een aantal groot genoeg om te veroorzaken, dat ieders individuele invloed een te veronachtzamen factor is. Dan en dan alleen kan worden gezegd, dat de markt de prijs aan alle marktpartijen oplegt, dat geen van hen tot het voeren van een eigen zelfstandige prijspolitiek in staat is. De prijs is dan voor een ieder een gegeven iets, waaraan hij zijn handelen heeft aan te passen.

Overmacht van een der partijen is hier uitgesloten. De mededinging heeft de strekking de prijzen telkens weer in overeenstemming te brengen met de laagst mogelijke kosten.

Zodra een monopolist het aanbod beheerst, verandert de prijsvorming van karakter. De markt schrijft hem de prijs niet meer voor, waaraan hij wijze en omvang der voortbrenging slechts heeft aan te passen. Aan hem staat nu de keuze tussen verschillende prijzen, waaruit hij die zal kiezen, welke hem de grootste winst zal verschaffen. Een prijs meestal hoger dan die, waarbij aan de gehele maatschappij het grootst mogelijke aanbod van goederen zou worden verschaft.

Evenmin wordt bij de aanwezigheid van oligopolies aan de veronderstellingen der vrije prijsvorming voldaan. Gegeven het kleine aantal — ieder een groot deel der productie beheersende — verkopers, geldt niet meer, dat ieders individueel optreden een te veronachtzamen factor zou zijn. Een prijs- en productiebeleid, door één van hen gevoerd, is van verstrekkende betekenis, zodat de overigen onmiddellijk tot het treffen van tegenmaatregelen zouden worden genoopt. De prijzen, die dan ontstaan, missen het karakter van noodzakelijkheid, aan concurrentieprijzen eigen. Een stabiele evenwichtsprijs — bij het monopolie wel aanwezig — komt hier niet tot stand; de prijzen zijn binnen ruime grenzen onbepaald.

Een dergelijke toestand zal vaak niet lang voortduren. De ondernemers zullen er de voorkeur aan geven zich aan een te sluiten door middel van een kartel of enige andere vorm van combinatie, temeer daar het hier om bedrijven gaat, waarin het element der vaste kosten een belangrijke of overwegende rol speelt. Aaneengesloten benadert men het monopolie, al zal dit zelden volstrekt zijn. In ieder geval zal hun overwicht voldoende zijn om markt en prijsvorming in belangrijke mate te beheersen.

Het behoeft nauwelijks in herinnering te worden gebracht, welke afmetingen het combinatieverschijnsel om deze of andere redenen heeft aangenomen. In tal van bedrijfstakken kan van een vrije markt in het geheel niet meer worden gesproken. Gegroeid zijn ze menigmaal uit het juiste inzicht, dat bij de gewijzigde structuur van productie en markt welbewuste leiding van de voortbrenging en regeling der prijzen niet meer kunnen worden gemist. Dit wil echter geenszins zeggen, dat Staatsonthouding, welke immers op de veronderstelling van geheel andere toestanden steunde, ook dan nog gerechtvaardigd zou zijn. Het moge dan zó zijn, dat de leiders der grote combinaties niet slechts door bruut eigenbelang zijn gedreven en hun taak naar beste weten in het belang van het bedrijfsleven hebben trachten te vervullen, een waarborg bestaat er niet, dat het groepsbelang niet boven het eigenbelang zal gaan. In ieder geval zal de blik der leiders niet meer omvatten dan deze ene bedrijfstak. De gevoerde prijsbeleid kan dan moeilijk een ander dan een meer of minder dilettantisch karakter hebben, daar het geheel niet kan worden overzien en de mogelijkheid ontbreekt om eenheid te brengen in de politiek der verschillende combinaties of een evenwichtige samenhang met op andere wijze zich vormende prijzen tot stand te brengen.

In ieder geval is het duidelijk, dat het in dergelijke omstandigheden niet meer gaat om de keuze tussen vrije productie en prijsvorming of welbewust geleide productie en beheerste prijsvorming. Alleen het laatste is mogelijk; te kiezen valt hier slechts tussen productie en prijsvorming, enkel beheerst door groepen van belanghebbenden, of medegeleid en in ieder geval gecontroleerd door de overheid.

Bij de motieven voor het tot stand komen van combinaties van ondernemingen speelt ook het verschijnsel der vaste kosten een belangrijke rol. Reeds herhaaldelijk is er op gewezen, hoe onder deze omstandigheden de concurrentie in plaats van een selectief menigmaal een destructief karakter verkrijgt.

Het zou echter onjuist zijn te menen, dat slechts dan de mededinging wordt geschuwd. Steeds meer blijkt, hoezeer de mens geneigd is zich aan de selecterende werking der mededinging te onttrekken, ook waar deze zich zou kunnen voordoen. Dan geldt opnieuw, dat, wil men mededinging en vrije prijsvorming handhaven, het niet voldoende is de individuen aan zich zelf over te laten in de verwachting, dat zij deze uit eigen aandrift zullen willen verwezenlijken. Positieve maatregelen van overheidswege zullen dan ook niet kunnen worden gemist.

Ook daar immers, waar de aard der productie zelf niet door voortschrijdende concentratie de voorwaarden voor vrije prijsvorming teniet doet, zien we op velerlei wijze een zelfde streven naar marktbeheersing ontstaan. Van de talrijke uitingen daarvan kunnen hier slechts enkele worden vermeld. Door suggestieve reclame in allerlei vorm, door verpakkingen, vooral door handelsmerken en door alles wat men thans „service” noemt, tracht men niet slechts de vraag der verbruikers in de voor de producenten voordeligste richting te leiden, maar tevens bij een deel van hen een voorkeur te scheppen voor de waren van een bepaalde verkoper. Een monopolie-achtige positie kan door het maken van dergelijke „verkoopkosten” worden verkregen. De gehele markt is dan niet op voet van gelijkheid voor alle verkopers toegankelijk. Slechts door zelf eveneens dergelijke uitgaven te doen, zal men deze voorkeur kunnen overwinnen; maar de grote bedragen, hiermede gemoed, zullen menigeen hiervan weerhouden. Is eenmaal bereikt, dat voor een bepaald merk bijv. een vast afzetgebied is veroverd, dan kan dit gebruikt worden om zijn positie ook bij de verkoop van andere producten te versterken. Een detaillist, die een merkartikel niet zal kunnen missen, wordt gedwongen andere producten van dezelfde leverancier bij voorkeur aan den man te brengen. Wanneer eenmaal een deel der producten grote winsten afwerpt, ontstaat de mogelijkheid andere beneden kostprijs te verkopen, om zoodoende de bestaansmogelijkheid van andere meer gespecialiseerde producenten te bedreigen. Prijsbindingen moeten dienen om voor de fabrikanten de hoge winstgevende prijzen te handhaven; tevens stellen ze hen in staat de detaillisten door grote marges nader aan zich te binden.

Door dergelijke methodes is het mogelijk geworden grote concerns op te bouwen met een min of meer monopolistisch karakter, en wel op gebieden, waar de aard der productie zelf niet tot concentratie leidt.

Zodra andere middelen dan concurrentie door middel van betere prestaties of lagere kosten, ten dienste staan om winst te maken of het overwicht op de markt te verkrijgen, blijken deze steeds te worden aangegrepen. Hoe talrijk deze in de huidige tijd zijn geworden, kan de geschiedenis van het meest individualistische land, de Verenigde Staten, leren. Door de vele onderzoeken van regeringswege en de vele processen over dergelijke kwesties, waartoe de geldende wetgeving aanleiding geeft, staat hier een omvangrijker materiaal ter illustratie van deze ontwikkeling ter beschikking dan in enig ander land ¹⁾.

Het samengaan van Staatsbemoeiing en vrije prijsvorming scheen paradoxaal. Het is anders uitgekomen. Door de individuen op economisch gebied vrij te laten, is de mededinging zelfs verder teruggedrongen dan de veranderde omstandigheden het zouden hebben geëist. Slechts positieve maatregelen der overheid kunnen voorkomen, dat het monopolie-streven veld wint, ook wanneer productie- en markttoestanden mededinging en een economisch juiste prijsvorming mogelijk maken.

Deze beschouwingen zouden gemakkelijk tot andere gebieden kunnen worden uitgebreid. Tot de arbeidsmarkt, waar het individualistische stelsel nooit bevredigend heeft gewerkt en ook het eerst is aangetast. Eveneens tot het

¹⁾ Men zie bijv. A. R. Burns „The Decline of Competition”, New York, 1936.

terrein der agrarische productie, waar de heerschappij der vrije prijsvorming menigmaal tot economisch en sociaal bedenkelijke gevolgen heeft geleid.

Met het bovenstaande moge echter worden volstaan.

De leer van het economisch individualisme ging uit van de veronderstelling, dat er slechts één marktform zou bestaan, nl. die, waar wederzijds volledige concurrentie heerste. Zou deze overal verwezenlijkt zijn, dan zou volgens hen de prijsvorming het in den aanvang geschetste beeld vertonen.

De ontwikkeling is niet in overeenstemming met deze veronderstelling geweest. De werkelijkheid biedt een bonte veelheid van marktvormen. Bij ieder van deze verloopt de prijsvorming op verschillende wijze. Daarom vormen de huidige prijzen niet een onderling samenhangend geheel van evenwichtsprijzen, tenderend als 't ware naar één zelfde gravitatiecentrum. Zij geven de economische betekenis van goederen en productiemiddelen dikwijls onvoldoende aan. Zij bieden derhalve geen betrouwbare leidraad voor een evenwichtige productie en waarborgen evenmin een volledig emplooi van de arbeidskrachten en de stoffelijke productiemiddelen.

De taak, aan de vrije prijsvorming in de 19e eeuw toegekend, om het economisch leven te ordenen, heeft deze derhalve niet op bevredigende wijze kunnen vervullen. Het argument, dat ieder ingrijpen in de prijsvorming verstorend zou werken en ons verder van het economisch optimum af zou brengen, heeft daarmede ook veel van zijn betekenis ingeboet.

Geleide productie en beheerste prijsvorming.

Zo staan we op de overgang naar een stelsel, dat de eenvoud zal missen van dat der vrije prijsvorming, gelijk men het zich in de 19e eeuw voorstelde. Een stelsel, dat, gelijk we zagen, reeds geruime tijd in wording is, maar waaruit in deze jaren menigeen nog gearzeld heeft de consequenties te trekken. Het zal een stelsel moeten zijn van geleide productie en beheerste prijsvorming. Een productie, geleid, soms onmiddellijk door de overheid, soms, gelijk thans reeds menigmaal, door het georganiseerde bedrijfsleven, maar dan door de overheid in het algemeen belang gecontroleerd en aan normen gebonden. Ontbreken de voorwaarden voor mededinging, dan zal prijscontrole mogelijk moeten zijn; zijn ze aanwezig, dan zal ervoor moeten worden gewaakt, dat ze niet, gelijk thans menigmaal het geval bleek te zijn, door de betrokkenen zelf worden ondermijnd.

Men mene echter niet met het verkondigen van dergelijke inzichten reeds veel te hebben bereikt. Het moeilijkste werk wacht nog, nu de nadere uitwerking ter hand moet worden genomen. Het zal de moeizame arbeid van vele jaren eisen om te komen tot een regeling van de volkshuishouding, die een betere behoeftenbevrediging mogelijk maakt, maar tevens een bevredigender arbeidsleven en een harmonischer samenleving waarborgt, tot een stelsel van prijsvorming, dat een beter leidraad verschaft voor de beheersing van het steeds gecompliceerder productieproces, zodat een doeltreffende inenschakeling van alle economische krachten zal kunnen worden bereikt. Programma's en leuzen baten weinig; de tijd zal moeten leren in hoeverre de oplossing zal gelukken. Deze taak is ons echter opgelegd, behorende, gelijk een Amerikaansch schrijver het uitdrukt, tot een generatie „facing a difficult and dangerous era of transition”.

F. d. V.

VIJFENTWINTIG JAAR MONETAIRE POLITIEK.

Een terugblik.

Zelden of nooit heeft zich in de geschiedenis van het geldwezen een periode voorgedaan, welke gekenmerkt werd door meer beweging en door dieper gaande structuurveranderingen, dan de kwarteeuw, die thans achter ons ligt. Enorm waren de moeilijkheden, waarmede in dit tijdvak de leiders van het geldwezen in de verschillende landen te kampen hadden; naast een aantal verdienstelijke beslissingen valt te wijzen op allerlei mislukte experimenten. Voor de wetenschap is dit alles zeer belangwekkend geweest en zij heeft er in ruime mate van geprofiteerd, al moet ook te haren aanzien worden geconstateerd, dat er onder het koren van enkele waardevolle theoretische vondsten heel wat kaf schuilt. Het eindpunt van deze veelbewogen periode is nog lang niet bereikt. Intusschen biedt het 25-jarig jubileum van dit weekblad een goede aanleiding voor een kleine retrospectieve beschouwing.

De gebeurtenissen, welke zich sinds het uitbreken van den vorigen wereldoorlog in 1914 hebben voorgedaan, vormen oogenschijnlijk een zeer bont geheel. Toch meenen wij, dat het sindsdien verstreken tijdvak zich in een aantal duidelijk aanwijsbare afdelingen laat splitsen, die elk door een zeker karakteristiek in de geldpolitiek zijn gekenmerkt.

De gouden standaard in de periode voor 1914.

Vóór den oorlog van 1914 was de gouden standaard het door verreweg de meeste landen aanvaarde geldstelsel. In het midden der 19e eeuw had het bimetalisme in Europa zijn hoogtepunt bereikt. In de jaren zeventig werd in vele landen het zilver als standaardmetaal onttroond, zoodat dit in 1914 nog slechts in een deel van Oost-Azië zijn vroegere rol vervulde. Elders in de wereld vormde het goud den grondslag van het ruilmiddel.

Voor de ontwikkeling van een gemeenschappelijken geldstandaard der verschillende landen waren de omstandigheden vóór 1914 gunstig. De landen, die de voornaamste dragers van dezen standaard waren, t.w. West-Europa en de Vereenigde Staten, kenmerkten zich destijds door een groote mate van interne elasticiteit in hun economisch leven. De loonen waren in de meeste landen nog weinig verstarde; de vaste lasten van het bedrijfsleven speelden een geringere rol dan thans. De Overheid, welker huishouding zich bij veranderende omstandigheden zeer traag pleegt aan te passen, legde destijds nog niet in die verbijsterende mate beslag op het nationale inkomen, als dit sinds 1914 het geval is geweest. In het internationale verkeer heerschte wel geen volledige vrijhandel — deze is er nimmer geweest —, maar toch een alleszins bevredigende gelegenheid tot internationalen ruil; groote deelen van de wereld konden nog in dit handelsverkeer worden betrokken en boden een afzetgebied voor de groeiende productie der West-Europeesche en Amerikaanse industrie. Daarbij kwam, dat het internationale credietverkeer, op korten en langen termijn, onder suprematie van Londen op soepele wijze functioneerde, zoodat oneffenheden in de betalingsbalansen gemakkelijk in dit internationale financieele centrum opgevangen konden worden. Het geheel was natuurlijk evenmin als ander menschenwerk volmaakt, en met name vormden de reeds toen dikwijls zeer hevige golfbewegingen der conjunctuur een groote schaduwzijde van de economische ontwikkeling; maar, over het geheel genomen, voldeed toch de internationale gouden standaard vóór 1914 redelijk wel aan de bestaande behoeften.

De ontwrichting tijdens en na den oorlog 1914—1918.

De eerste groote stoot aan dit geldstelsel werd toegebracht door den oorlog van 1914. De periode 1914—1918 kenmerkte zich door een aanzienlijke papiergeldinflatie in de oorlogvoerende landen en door goudopeenhooping in de neutrale landen, die zich daardoor tegen wil en dank den

weg der „goudinflatie” opgedrongen zagen. Nauw aansluitend bij dit tijdvak waren de beide eerste jaren na den oorlog, jaren van koortsachtige opleving van het internationale verkeer en van voortgezette inflatie, tenslotte eindigende in een hevigen conjuncturomslag in het najaar van 1920.

Begint hiermede in die landen, die niet al te zeer door den oorlog geteisterd waren, zooals de neutralen, de Vereenigde Staten en Groot-Brittannië, een periode, waarin gestreefd wordt naar geleidelijke vermindering van de oorlogsinflatie met het doel om de geldeenheden weder tot de oude goudwaarde te doen terugkeeren, zoo wordt anderszijds in de landen, welke den oorlog hebben verloren, de inflatie tot in het extreme verergerd. Dit hield verband met een der ernstigste storingsfactoren, welke zich in de na-oorlogsperiode hebben voorgedaan, t.w. de overbelasting met schulden van Centraal-Europa als gevolg van de verdragen van Versailles, Saint-Germain, Trianon en Neuilly. Wat Duitschland betreft, komt aan de inflatie eerst in 1923 een voorloopig einde door de invoering der Rentenmark, waarna de Dawes-Regeling van 1924 leidde tot de invoering der tegenwoordige Reichsmark, welke terstond tot den dollar in vast verband werd gebracht.

Ligt er dus tusschen hevige inflatie en stabilisatie op een nieuw goudpeil in Duitschland feitelijk geen tusschenphase, anders was dit in Engeland, Nederland en enkele andere landen. Na den conjuncturomslag van 1920 duurde het nog bijna 5 jaar, voordat de politiek van geleidelijke beperking der geldcirculatie in deze landen terugkeer tot de oude goudbasis mogelijk maakte, een terugkeer, welke overigens in Engeland een ietwat geforceerd karakter heeft gedragen, hetgeen in de volgende jaren de monetaire positie van dat land ongunstig heeft beïnvloed.

De tijdelijke terugkeer tot de goudbasis in 1925.

De historische datum, waarop de oorlogsperiode door terugkeer tot den gouden standaard werd afgesloten, was de 28ste April 1925, op welchen dag Engeland, Nederland, Nederlandsch-Indië en enkele Dominions het herstel van het goud als basis van het ruilmiddel wereldkundig maakten. Daarbij werd intusschen niet de gouden standaard van den ouden stijl hersteld, waarbij de standaardmunt in het dagelijksch verkeer circuleerde en dienst deed voor betalingen tot kleine bedragen, doch werd het reeds meer dan honderd jaren tevoren door David Ricardo aanbevolen „goudkernstelsel” ingevoerd, in welk stelsel het goud slechts dient als dekking van bankpapier en in den vorm van baren in het internationale verkeer als betaalmiddel wordt gebezigd, terwijl het binnenland zich bedient van pas- (c.q. teeken-) munt, bankpapier en giraalgeld, maar niet langer van gouden munten.

Indien de terugkeer tot het goud had plaats gevonden in een beter geëquilibreerde wereld dan die van het vorige decennium, dan had de stabilisatie der wisselkoersen, die van terugkeer tot het goud automatisch het gevolg is, zeker gunstig kunnen werken. De wereld was echter allernuist in gezond evenwicht. Ook na de Dawes-regeling bleef de reparatieschuld, al was zij dan niet langer ondragelijk, toch een netelig probleem. De credietbehoefden van Centraal-Europa en de conjuncturele opleving in de Vereenigde Staten gaven aanleiding tot een mateloze uitbreiding van binnen- en buitenlandsche credieten, waarbij veelal de normale eischen van solvabiliteit en liquiditeit uit het oog werden verloren. Een grootscheepsche credietinflatie trad in, waarbij de Vereenigde Staten de leiding namen.

De crisis van 1929 en de daarbij aansluitende deflatie-periode.

Op zulk een proces kon een reactie niet uitblijven. Deze kwam in 1929, in welk jaar zich de werking van overexpansie zoowel van industriële bedrijven als van den landbouw bemerkbaar maakte. Daarmee begon een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van het geldwezen. Als gevolg van de ingetreden crisis trad een proces van sterke beperking van vroeger verleende credieten in werking; geld werd terugge-

vraagd uit de debiteurenstaten, die slechts over beperkte monetaire reserves beschikten en die de normale wijze van betalen, t.w. de levering van goederen en het bewijzen van diensten aan het buitenland, niet plotseling konden opvoeren tot de gewenschte bedragen, terwijl zij, voorzover dat wél kon, meermalen het hoofd stootten tegen de tolbarrières, welke de crediteurenlanden hadden opgeworpen in volledige miskenning van de elementaire waarheid, dat internationale credietverleening impliceert, dat men zijn debiteur gelegenheid moet laten om door levering van goederen of prestatie van diensten zijn schuld af te doen. Het proces van credietbeperking en van oppotting van geld beteekende uiteraard een verscherping der ingetreden prijsdaling. Daardoor kwam men in den bekenden vicieuze cirkel van een monetaire deflatie: prijsdaling als gevolg van overexpansie van het bedrijfsleven, credietbeperking en geldoppotting, verdere prijsdaling, daardoor verminderen of verdwijnen van de winstmarge in het bedrijfsleven en het ontstaan van verliezen, daardoor weder versterkt wantrouwen bij de crediteuren, die nog weer verder gaan met geld terugvragen en oppotten, enz., enz. De prijsdaling is, gelijk bekend, in geval van conjuncturomslag, het hevigst bij grondstoffen en agrarische producten. Vandaar een algeheele ontwrichting van de positie van de exportlanden van zulke goederen, welke landen veelal wegens vroegeren kapitaalimport met buitenlandsche schulden zijn bezwaard, welker last als gevolg der prijsdaling hunner uitvoergoederen extra zwaar komt te drukken.

Maar niet alleen de typische debiteurenlanden komen in moeilijkheden door zulk een proces van deflatie. Ook in andere landen beteekent een acute prijsdaling een aantasting van de winstmarge van het bedrijfsleven en een verzwaring van alle geldelijke lasten, die nominaal gelijk blijven, maar opgebracht moeten worden in geldeenheden, welker koopkracht ten opzichte van goederen en diensten aanmerkelijk is gestegen.

Het prijsgeven van den gouden standaard na 1931.

Vandaar het algemeene streven om zich, zij het volgens onderling afwijkende methoden, aan dit proces van schuldverzwaring te onttrekken. Verschillende landen hebben in de periode na den conjuncturomslag van 1929 de oplossing gezocht in den vorm van feitelijke of wettelijke devaluatie van hun geldeenheden ten opzichte van het goud. Vasthouden aan de bestaande goudbasis beteekende het ten volle ondergaan van de gevolgen der algemeene prijsdaling, d.i. van de gestegen koopkracht van de geldeenheden. Devaluatie beteekende schuldvermindering ten opzichte van het buitenland en opende in het binnenland de mogelijkheid tot het volgen van een politiek van geldverruiming, waardoor de ingetreden deflatie kon worden tegengegaan. De methode der devaluatie is gevolgd door Engeland en zijn Koloniën en Dominions, waarbij het moederland zelf in September 1931 den beslissenden stap deed; voorts door de Vereenigde Staten in 1933. Andere landen, met name Frankrijk, Nederland, België en Zwitserland, hebben getracht om hun binnenlandsche economische leven door een politiek van aanpassing van loonen, vaste lasten en Overheidsuitgaven te bevrijden van de tengevolge der algemeene deflatie ontstane wanverhouding tusschen opbrengst en kosten der bedrijven, evenwel zonder voldoende succes. Het resultaat was, dat ook dit „goudblok” na verloop van tijd tot devaluatie heeft moeten overgaan. België ging voor in 1935, de andere landen volgden op 26 September 1936.

Niet alle landen hebben den weg der devaluatie gevolgd. Een aantal landen, waarvan Duitschland het belangrijkste was, zochten de oplossing van den door deflatie te zwaar geworden buitenlandschen schuldenlast door middel van opheffing van de vrijheid van internationaal betalingsverkeer en door invoering van deviezenrestricties. Daarbij werd de oude goudwaarde formeel gehandhaafd, terwijl ten opzichte van het binnenland dezelfde mogelijkheid tot

geldverruiming werd geschapen, als in geval van devaluatie.

Door een en ander is in 1931 — voorzoover het „goudblok” betreft in 1936 — een vroegtijdig einde gekomen aan de periode van herstel van het goud als internationalen geldstandaard. Als internationaal betaalmiddel tot wisselenden prijs en als dekking van het bankpapier heeft het edele metaal ook sindsdien belangrijke beteekenis behouden. Maar als echte internationale standaard had het afgedaan. Sommigen hebben het betreurd, anderen hebben het juist toegejuicht. Aan de feiten heeft dit niet veel veranderd; het goud is uit zijn positie van wereldstandaard van het geldwezen in de periode 1931—1936 ontzet.

Daarmede begon een nieuwe phase in de monetaire geschiedenis. De landen, die wettelijk of feitelijk devalueerden, hebben nieuwe wegen gezocht om hun verhouding tot het buitenland te regelen en om de storende werking van het sinds 1929 zeer onrustig geworden vlottende internationale kapitaal („hot money”) te neutraliseren, waarbij de Egalisatiefondsen een belangrijke rol hebben gespeeld. De landen, die in 1931 en volgende jaren met deviezenrestricties begonnen, hebben deze telkens verder verfijnd en gespecialiseerd en door middel van clearingverdragen en andere buitenlandse betalingsregelingen hun verhouding tot het buitenland vastgelegd.

De invloed van den huidige oorlog op monetair gebied.

De huidige oorlog opende de laatste phase in de monetaire ontwikkeling. Eenerzijds leidde deze tot het invoeren van deviezenbeperingen in vrijwel alle landen, die daarvan tevoren afkeerig waren geweest. Anderzijds is als gevolg van den huidige oorlog een voortzetting van de goudopeenhooping te constateeren in neutraal gebied, en wel inzonderheid in de Vereenigde Staten, welk land in den loop der laatste jaren meer dan driekwart van 's werelds monetairen goudvoorraad onder zich heeft gekregen. Heeft het goud als standaard, d.i. als maatstaf voor de geldvoorziening, sinds 1931—1936 zijn vroegere beteekenis verloren, als internationaal betaalmiddel tegenover een groot crediteurenland — dat er in tegenstelling tot de meeste andere landen niet lang na de eigen devaluatie in 1933 weder een vasten prijs in gedevalueerde dollars voor ging betalen — is het van groot belang gebleven. Intusschen is de eenzijdige opeenstapeling van goud in één enkel land een zoo abnormale toestand, dat reeds om die reden een herstel van den gouden standaard, zooals dat in 1925 plaats vond, momenteel niet wel mogelijk zou zijn.

Anderzijds kenmerkte huidige phase van het geldwezen zich door het Duitsche streven om op het continent van Europa een multilaterale clearing te verkrijgen, die de begrijpelijke gebreken van de tweezijdige clearing, welke aanvankelijk uit de deviezenrestrictie is voortgevloeid, zal moeten ondervangen en waarbij Berlijn het financieele centrum zal worden en dus de vroeger door Londen vervulde rol op basis van een gewijzigd internationaal betalingsverkeer op zich zal moeten nemen.

Wij meenen in het bovenstaande, zonder ook maar bij benadering volledig te zijn geweest, toch de voornaamste punten uit de monetaire ontwikkeling in de laatste kwart eeuw te hebben aangestipt.

Waarom het herstel van den gouden standaard na den oorlog 1914—1918 niet slaagde.

Verreweg het belangrijkste in de geheele periode is de mislukking van het streven om den gouden standaard in den vorm van het goudkernstelsel weder te herstellen. De oude gouden standaard berustte op de gedachte, dat er in de regeling van het geldwezen een zeker automatisme moet zitten; de goudhoeveelheid van een land werd geacht de bepalende factor voor de grootte van het fiduciaire geld te zijn, welk laatste op den grondslag van een zekere proportionaliteit met het goud op en neer zou moeten gaan, en voorts moest het goud automatisch de stabiliteit der wisselkoersen garandeeren.

Van dit automatisme is niet veel meer overgebleven. Ook daar, waar men tot voor kort nog niet tot deviezenrestrictie was overgegaan, is in het laatste decennium toch een belangrijke toeneming van het „management” van het geld door den Staat te constateeren geweest. De Egalisatiefondsen toch hebben de taak van de regularisatie der wisselkoersen van de centrale banken overgenomen en derhalve de Staatsbemoeiing met het geldwezen doen toenemen. En waar verder de vlottende schuld van den Staat bij vele centrale banken in belangrijke mate de plaats van den handelswissel en het bankaccept heeft ingenomen, daar heeft de Staat ook op den omvang en de bewegingen van de binnenlandsche geldcirculatie een zeer veel grooteren invloed gekregen dan vroeger.

Aan pogingen om tot een waarlijk internationalen geldstandaard te komen heeft het niet ontbroken. Het herstel van het goud in 1925 berustte op overleg tusschen Engeland met de Vereenigde Staten en Nederland. De oprichting van de Bank voor Internationale Betalingen in 1930 was een grootsch opgezette poging om een instituut in het leven te roepen, dat voor een meer soepele werking van den gouden standaard zou kunnen zorg dragen. De Conferentie van Londen van 1933 had ten doel om door onderling overleg te geraken tot bruikbare gemeenschappelijke richtlijnen voor de economische, financieele en monetaire politiek.

Het heeft echter alles niet mogen baten. De gouden standaard is in de na-oorlogsperiode, in scherpe tegenstelling tot den tijd vóór 1914, tot een teleurstelling geworden.

Voorwaarden voor het goed functionneeren van den gouden standaard.

De reden van deze mislukking was hierin gelegen, dat zekere essentieele voorwaarden voor het goed functionneeren van den gouden standaard na den oorlog van 1914—1918 niet vervuld waren. Deze standaard vermag slechts dan bevredigend te werken, wanneer er in de wereld als geheel een regelmatige goudproductie is, voldoende om de monetaire behoeften van een groeiende bevolking te dekken; wanneer de toonaangevende landen op basis van hun monetaire goudvoorraden een geldcirculatie van bankpapier en giraalgeld opbouwen, die de noodige gelijkmatigheid in haar ontwikkeling vertoont en die niet nu eens in tijden van hausse op hol slaat, om dan weder in tijden van depressie op de meest bedenkelijke wijze te stagneeren; wanneer de debiteurenlanden niet met schulden worden overbelast en bij de afdoening van hun schulden niet belemmerd worden door telkens hooger wordende tolbarrières; en wanneer tenslotte de verschillende landen intern zooveel elasticiteit in de kostenstructuur van hun bedrijfsleven, in de tewerkstelling van kapitaal en arbeid en in den omvang hunner Staatshuishouding hebben, dat zij zich op het juiste moment weten aan te passen bij de veranderingen, die zich ook onder een stabiele geldpolitiek in het steeds dynamische economische leven plegen voor te doen.

De simpele opsomming van deze voorwaarden is, naar het ons voorkomt, voldoende, om duidelijk te maken, dat zij in vele landen in de na-oorlogsperiode volstrekt niet of althans verre van volledig waren vervuld. Zij hadden vervuld kunnen worden, maar dat zou nu en dan zekere offers hebben vereischt, waartoe de bevoegde instanties op kritieke oogenblikken niet bereid bleken te zijn. Men denke b.v. aan de reparatieschulden; dat de werking daarvan funest was, is na enkele jaren algemeen ingezien, maar het heeft nog tot 1932 geduurd, voordat zij via Dawes-Regeling en Young-Plan in feite op de Conferentie van Lausanne ter zijde werden gesteld. Hoeveel gelukkiger had niet de wereld kunnen zijn, wanneer dat resultaat eens een twaalfal jaren eerder bereikt ware.

Zoo is het op schier elk gebied. Aanpassing der loonen in tijden van depressie, matiging in de door de Overheid

gestelde eischen, openstelling van de grenzen voor de goederen van andere landen, die hun schulden willen afdoen of goederen willen verkopen, teneinde met het provenu daarvan hun aankopen te betalen, dat alles is soms wel gebeurd, maar veelal slechts in onvoldoende mate of zonder voldoende onderling verband, zoodat een goede maatregel op het eene gebied door een slechten maatregel op ander gebied werd teniet gedaan; en als er wat gebeurde, dan was het bijna altijd te laat. Dat leidde tot de tragedie van den geldstandaard, die tenslotte niet anders is dan een onderdeel van de groote economische tragedie, welke ons de geheele na-oorlogsperiode te zien heeft gegeven.

Zoo geeft dus een terugblik op de geldpolitiek der laatste kwarteeuw weinig reden tot vreugde. Vele ervaringen zijn opgedaan, in tal van opzichten in onze kennis van het geldwezen vergroot en verbeterd. Maar tot een goeden internationalen standaard heeft onze wereld van politieken naijver en onderlinge verdeeldheid het niet weten te brengen.

De mogelijkheden voor een multilaterale clearing.

In hoeverre de nieuwe phase van de Europeesch-continentele geldpolitiek, die in het teeken der door Duitsland gepropageerde multilaterale clearing zal staan, een oplossing te zien zal geven van de problemen, waartegen een voorafgaande periode niet opgewassen bleek, moet nog worden afgewacht. Veel, zoo niet alles, zal ook thans weder afhangen van het vervullen van die voorwaarden, die voor de toepassing van iederen internationalen standaard, dus ook voor het aan elkander koppelen van een groote reeks van geldeenheden via een aantal clearingpariteiten tot de Reichsmark als centrale geldeenheid essentieel moeten worden geacht. Zoolang de verschillende landen hun betalingsbalans behoorlijk in evenwicht houden en een eventueel overschot in de multilaterale clearing vlot kunnen besteden om bij een land, dat een clearingtekort heeft, goederen te koopen of aan dat land, met inachtneming van redelijke eischen van soliditeit en liquiditeit, crediet te verlenen; zoolang de onderscheiden landen een parallel gerichte geldpolitiek volgen en daarbij eenzijdig inflatorische uitbreiding der geldcirculatie, anderzijds deflatorische ineenstorting daarvan weten te vermijden; en mits de bij invoering der multilaterale clearing vastgestelde pariteiten overeenkomen met den koers, die zich bij vrij internationaal betalingsverkeer ook ongeveer als duurzaam evenwichtspunt zou vormen; mits aan deze voorwaarden wordt voldaan — voorwaarden, die in wezen overeenkomen met die, welke ook voor het goed functioneeren van den gouden standaard noodig waren — dan kan de multilaterale clearing tot een succes worden. Zij zal in dat geval den overgang kunnen vormen van de afsnoerende en voor den handel fnuikende gebondenheid der bilaterale clearing naar een grootere mate van vrij goederen- en kapitaalverkeer op het Europeesche continent. Men zal zich echter terdege moeten realiseeren, dat het enkele feit eener multilaterale clearing nog geen oplossing van het geldvraagstuk in een weder gepacificeerd Europa beteekent. Deze oplossing is afhankelijk van de vervulling der genoemde voorwaarden — en wellicht zijn er nog wel meer dan wij hebben opgesomd — voorwaarden, welke vervulling aan de menschen hoogere eischen stelt dan het uitdenken van een op zichzelf wellicht kansrijk geldstelsel.

De goudopeenhooping in de Vereenigde Staten.

Daarnaast blijft dan echter nog de vraag, hoe de verhouding tusschen een multilateraal clearend Europeesch continent en de rest van de wereld zal zijn. Daarbij rijst dan terstond het probleem der goudopeenhooping in de Vereenigde Staten. Deze plethora aan edel metaal is voor de Vereenigde Staten zelf benaauwend en voor een rationeele toepassing van datgene, wat er nog van den gouden standaard over is, fnuikend. Met energie werken de Ver-

eenigde Staten er blijkbaar thans aan om via groot-scheepsche credietverleening in de Amerikaansche sfeer den geldstroom van de Vereenigde Staten weder naar andere landen te leiden. Men moge zich echter tijdig realiseeren, dat credietuitbreiding op zichzelf geen duurzame oplossing van het onderhavige vraagstuk kan brengen. Credietexpansie was ook het motto, waaronder de Vereenigde Staten tenslotte in de daverende crisis van 1929 zijn beland. Credietverleening ter afwending van den eenzijdig gerichtten goudstroom is als eerste stap voortreffelijk, maar wil men niet wederom in dezelfde ellende belanden, als waarin de wereld in 1929 werd gestort, dan moet de crediteur, in casu de Vereenigde Staten, begrijpen, dat men geen credieten kan verlenen op gezonden grondslag, tenzij men zijn grenzen wijd opent op den debiteur in staat te stellen op den overeengekomen tijd door het leveren van goederen of het presteeren van diensten de bedragen op te brengen, die voor de betaling van rente en aflossing op het crediet benodigd zijn. M. a. w., bij een gezond credietverkeer behoort een voldoende mate van vrij internationaal handelsverkeer.

De laatste kwarteeuw was rijk aan bedroevende gebeurtenissen op economisch gebied. Vele en belangrijk zijn de lessen, welke men uit deze periode kan trekken. Moge ons zwaar geteisterde werelddeel spoedig de rust vinden, die voor het overwegen van die lessen uit het verleden en voor het opstellen van vruchtdragende plannen tot herstel van de zoo zeer gehavende economie der volkeren onontbeerlijk is.

G. M. V. S.

DE INDUSTRIALISATIE IN NEDERLAND GEDURENDE DE AFGELOOPEN VIJFENTWINTIG JAAR.

Inleiding.

Voor een goede beoordeeling van de politiek, welke in de afgelopen vijftientig jaar ten opzichte van de industrie in ons land is gevoerd, is het noodzakelijk haar te bezien in verband met de feitelijke toestanden, waardoor het begin van dit tijdvak op het punt van de industrialisatie werd gekenmerkt, en met de ontwikkeling, welke deze toestanden in den loop daarvan hebben ondergaan. De grondtrek van deze ontwikkeling is de uitgroeiing van een sterk door handel en verkeer beheerschte industriele structuur tot een evenwichtig samengesteld industrieel apparaat geweest.

Reeds in het begin van deze eeuw kon Nederland een industrieel land worden genoemd. Dit blijkt uit het volgende staatje (zie tabel I), waarin de in enkele hoofdgroepen van bedrijvigheid werkzame personen voor Nederland en de omringende landen in percentage zijn weergegeven.

Nederland maakt hierbij industrieel geenszins een slecht figuur. De industriele ontwikkeling van ons land is van den aanvang af echter een andere geweest dan die der ons omringende landen. Door den grooten bloei van handel en verkeer in de vorige eeuwen was hier een industrieel complement van deze takken van bedrijf ontstaan, hetwelk er eenzijdig door werd gevoerd, doch er anderzijds weer een stimulerende werking op uitoefende. De industrieën, die hier bestonden, waren dan ook in de eerste plaats de bekende „trafielen”, veredelingsindustrieën aan den ingang der groote rivieren, de suikerraffinaderij, de cacao-nijverheid, de rijstpellerij, de olieslagerij, de diamantnijverheid. Vervolgens kan worden gewezen op den scheepsbouw, die rond de voornaamste havenplaatsen tot ontplooiing was gekomen. In de derde plaats had ook de verzorgingsindustrie door de betrekkelijk groote welvaart hier te lande een zekere beteekenis. Voorts mocht de in een ver verleden wortelende textielindustrie op een belangrijke ontwikkeling wijzen, daarbij, voor wat de katoenindustrie betreft, gesteund door den afzet in de koloniën. Tenslotte verdienen de papiernijverheid, de boekdrukkerij en de lederindustrie vermelding.

TABEL I

	1909 resp. 1910 resp. 1911			1920 resp. 1921			1930 resp. 1931		
	Landbouw	Industrie	Handel en Verkeer	Landbouw	Industrie	Handel en Verkeer	Landbouw	Industrie	Handel en Verkeer
Nederland	23,6	34,6	18,2	28,3	38,0	21,3	20,5	39,3	23,4
Duitschland ¹⁾	34,0	39,1	13,9	30,3	41,4	16,5	28,8	40,6	18,4
Engeland	8,9	47,2	25,5	7,8	51,3	22,2	6,7	49,9	27,7
Frankrijk	40,9	32,7	12,9	41,6	32,1	14,2	35,7	35,1	16,5
België	16,6	50,8	17,4	19,3	48,9	18,3	17,0	47,8	21,3

¹⁾ Tellingen in 1907, 1925 en 1933.

In de 19de eeuw evenwel deed de kapitalistische groot-industrie haar intrede op basis van steenkool en ijzer. Deze producten gaven aanleiding tot de totstandkoming van de „zware” industrie, op welker grondslag in den loop van den tijd tal van andere industrieën ontstonden. In Nederland ontbrak weliswaar niet de steenkool, doch het ijzer. Als gevolg daarvan maakte ons land, hoezeer zijn historische ontwikkeling daartoe de kansen bood, de groote industriele expansie in de tweede helft der 19de eeuw niet mede, doch volgde het deze op een afstand.

In het begin der 20ste eeuw begon ons land zich intuschen in toenemende mate industrieel te ontplooiën. Ook de metaalindustrie kwam, afgezien van den reeds bestaanden scheepsbouw, tot een zekere ontwikkeling. De oorlog 1914-1918 werkte hierbij als een katalysator in een ontwikkeling, die op geheel natuurlijke wijze toch zou zijn gekomen door de ingrijpende veranderingen, welke het industriele proces tengevolge van talrijke vindingen op natuurkundig en chemisch gebied onderging.

Nadat namelijk de ontwikkeling van de zware industrie, waarvan de standplaats uiteraard in hoofdzaak werd bepaald door de vindplaats van de grondstoffen, een machine-industrie had mogelijk gemaakt, die op haar beurt een revolutionneering van de verwerkende industrie en van het vervoer teweegbracht, verloor de zware industrie haar karakter als voornaamste draagster van de industriele ontwikkeling. Nu zij de mechanische productie „überhaupt” eerst had mogelijk gemaakt, zette op de andere gebieden van de industriele productie een ontwikkeling in, welke die van haar voedster nog ver in de schaduw stelde.

Ook Nederland had in deze ontwikkeling deel. Men zou bijna kunnen zeggen, dat het daarop slechts had gewacht om zijn economische ontwikkeling te voltooien en zijn snel toenemende bevolking haar historische welvaart te doen behouden. Het had daarbij een zekeren achterstand in te halen, omdat het gedurende een halve eeuw slechts in beperkte mate had deelgenomen aan de vorming van tal van op de metaalnijverheid gebaseerde industrieën, die in landen als Duitschland en Engeland, na de eerste Gründer-periode, in een op groot-kapitalistische industrialisatie ingesteld ondernemersdom, een geschoolde industriele bevolking, en een tot industriele investatie bereid kapitaal een gunstigen voedingsbodem hadden gevonden.

Daartegenover had ook ons land niet te onderschatten voordeelen, die een gunstige industriele toekomst waarschijnlijk maakten. Het had een op een relatief hoog peil van ontwikkeling staande bevolking, een ondernemersstand, die weliswaar niet zoo zeer op groot-industriele productie was ingesteld, doch in handel, verkeer en bankwezen een groot-kapitalistische traditie van eenige honderden jaren achter zich had, en tenslotte in ruime mate de beschikking over kapitaal. Voorts was daar zijn snel groeiende bevolking, die practisch niet in den landbouw en slechts in beperkte mate in handel en verkeer kon worden ondergebracht, indien deze economische functies den stimulans van een expansieve nijverheid ontvingen. Tevens had Nederland enkele specifieke voordeelen. Het had zijn gunstige verkeersligging, zijn ontwikkelden handel, zijn koloniale verbindingen. Deze moesten niet slechts bevorderlijk zijn voor de ontwikkeling van zijn historische industrieën, doch ook voor de totstandkoming van nieuwe door de jongste vindingen mogelijk gemaakte takken van nijverheid. Zoodra de moderne industrie niet meer door haar grondstoffen-vindplaats-„bedingt” was — en zegt niet

Alfred Weber, dat dit slechts zoolang opgaat als het gewichtsverlies van het eene materiaal grooter is dan dat van alle overige grond- en hulpstoffen tezamen — kreeg een gebied, waar alle overige factoren voor de industrialisatie gunstig waren, zijn kans.

De Nederlandsche industrie tot 1930.

Aldus was de industriele basis, waarop het vijftiengjarige tijdvak, hetwelk thans achter ons ligt, een aanvang nam. Reeds in de eerste jaren trad, versneld door de oorlogsomstandigheden, een veelzijdige expansie in. Zoo kwam de groote uitbreiding onzer steenkoolproductie tot stand, die de latere ontwikkeling tot een complex van bedrijven van zeer verschillende aard mogelijk maakte. Daarnaast ontving de machine-industrie een stimulans. De chemische industrie, lang een stiefkind in ons industrieel gezin, kwam in deze jaren eveneens tot ontplooiing. Naast b.v. zwavelkleurstoffen en pharmaceutische artikelen gaf de kunstzijde het aanzijn aan een onzer grootste industrieën van den laatsten tijd. In deze periode valt voorts het begin van de geweldige ontwikkeling van het Philips-concern. En tenslotte — grootsche overwinning in het licht van de voorgeschiedenis — valt eveneens nog in den oorlogstijd de stichting van de N.V. tot Oprichting en Exploitatie van een Nederlandsch Hoogoven-, Staal- en Walswerk, al waren er nog eenige jaren mede gemoeid, eer het tot een definitieve exploitatie kwam.

In de periode na den oorlog 1914-1918 nam de internationale industrialisatie een enorme vlucht. Niet slechts, dat het bouwbedrijf, en alles, wat daarmee verwant is, een in vier jaar ontstaan vacuum had te vullen en b.v. de grafiek van de scheepsbouwnijverheid in 1920 een phantastische recordhoogte bereikte, de groote behoeften, waaraan moest worden voldaan, brachten eerst nu de „moderne” industrieën op chemisch en electrotechnisch gebied tot volle ontplooiing. Nederland kreeg in deze ontwikkeling in elk opzicht zijn volle deel. Nauwkeurige cijfers over de productie in deze periode ontbreken. De productiestatistiek immers is van lateren tijd. Om een beeld te geven van den vooruitgang der industrie moeten wij daarom onze toevlucht nemen tot de beroepstelling. Het is duidelijk, dat deze gegevens ons slechts een zeer beperkt inzicht in den werkelijken industrieelen vooruitgang kunnen verschaffen. Naast den arbeidsfactor immers moet met den kapitaalsfactor rekening worden gehouden, wil men een volledig inzicht in de ontwikkeling der productie verkrijgen. En juist de kapitaalsfactor werd in deze fase van de moderne industrie van zoo groote beteekenis. Al moeten wij dus in het oog houden, dat het effect van de vergroote industriele productie voor onze volkshuishouding veel grooter is dan de cijfers aangeven, zoo kunnen deze in elk geval een indruk geven van de tendens der ontwikkeling. Het totaal der volgens de beroepstellingen in de aangegeven hoofdgroepen van bedrijvigheid werkzame personen (afgerond op honderden) was aldus:

TABEL II	1889	1899	1908	1920	1930
Nijverheid	531.000	646.700	771.700	968.600	1.128.600
Landbouw	525.200	571.900	616.600	625.300	642.500
Visserij en jacht	16.700	21.500	23.500	18.000	14.100
Handel en verkeer	266.500	314.400	411.200	495.500	679.900
Overige	313.200	369.000	438.600	615.100	720.700
Totaal	1.652.600	1.923.600	2.261.600	2.722.400	3.185.800

Het belangrijkste feit, dat uit deze cijfers naar voren komt, is de, practisch gesproken, stilstand in de toeneming van de agrarische bevolking sedert het begin van den wereldoorlog. Hoewel ook hiervoor geldt, dat doeltreffender productiemethoden tot een veel grooter nuttig effect van het bedrijf hebben geleid, zoo is het desniettemin duidelijk, dat de toeneming der bevolking voor het grootste gedeelte is opgenomen door de industrie, en daarnaast in belangrijke mate door handel en verkeer. Van agrarische zijde is in de afgelopen jaren vaak tegen deze cijferopstelling aangevoerd, dat zij de werkelijke betekenis van den landbouw geenszins aangaf; om een juiste voorstelling van de verhouding landbouw - industrie te krijgen, zou men bij den landbouw alle direct daarvan afhankelijke industrie en handel moeten optellen, met name de zoogenaamde landbouwindustrieën en de plaatselijke verzorgingsindustrie ten plattelande. Deze tegenstelling kan naar onze meening evenwel slechts dan ontstaan, indien men uit de genoemde cijfers meer wil halen dan er in zit. De betekenis, hetzij van den landbouw, hetzij van de industrie of een der andere hoofdgroepen van economische werkzaamheid voor het maatschappelijk welzijn van de Nederlandsche bevolking, kunnen deze cijfers in geen enkel opzicht weergeven. Daarbij zouden geheel andere criteria in het geding moeten komen. Wel echter leeren zij, dat het totaal der bevolkingstoename

specialiseering op kwaliteitsproducten had genomen.

Na 1920 gaat de ontwikkeling van de metaalindustrie op krachtige wijze voort; weliswaar had zij niet meer zoo'n grooten achterstand in te halen als in de vorige periodes, doch haar uitbreiding was geheel overeenkomstig de tendens, die in de Inleiding werd aangegeven. Naast de bouw-nijverheid trekt ook nu weer de chemische industrie de aandacht, doch tevens de textielindustrie. Voorts vallen eveneens de papierindustrie en de industrie van voedings- en genotmiddelen weer op.

Naast de cijfers van de beroepstelling kunnen de cijfers van den buitenlandschen handel nog van een andere zijde licht werpen op het industrialisatieproces, hetwelk zich in deze periode in Nederland voltrok. Aangezien de handelsstatistiek niet verder teruggaat dan 1917, beperken wij ons tot de periode 1921—1931. De belangrijkste gegevens in dit opzicht (Zie tabel IV onderaan deze bladzijde) betreffen den invoer van grondstoffen voor de industrie (in hoofdzaak van plantaardigen en mineralen oorsprong), den uitvoer van fabrikaten en het invoersaldo van fabrikaten (in duizenden tons en duizenden guldens).

De invoer van grondstoffen toont een sprongsgewijze ontwikkeling, die b.v. de uitbreiding van de industriele arbeidersbevolking ver overtreft. Frappant is daarnaast de beweging van den uitvoer van industriele fabrikaten, die b.v. tusschen 1921 en 1926 met ongeveer 150 pCt. steeg.

TABEL III.

Bedrijfsklassen.		1909	1920	1930	Toeneming (+) of afnemning (—) in procenten sedert de vorige volkstelling	
					1920	1930
I.	Vervaardiging aardewerk, glas, kalk en steenen	31.300	35.800	40.100	+ 14,2	+ 11,9
II.	Bewerking van diamant e. a. edelsteenen	10.200	10.500	6.900	+ 2,8	— 33,9
III.	Boek- en steendrukkerijen, drukkerijen van gravures, fotografische ateliers	20.400	25.500	30.900	+ 25,0	+ 20,8
IV.	Bouwbedrijven	163.900	190.900	257.500	+ 16,5	+ 34,8
V.	Chemische nijverheid	15.500	20.900	26.000	+ 34,8	+ 24,4
VI.	Hout-, kurk-, stroobewerking, enz.	47.800	54.300	57.700	+ 13,6	+ 6,3
VII.	Kleding en reiniging	110.400	124.100	135.200	+ 12,4	+ 8,9
VIII.	Kunstnijverheid	900	1.100	1.400	+ 19,9	+ 30,3
IX.	Leder, wasdoek, rubber	37.300	38.400	42.800	+ 3,0	+ 11,3
X.	Oer, steenkolen, turf	23.600	46.700	51.400	+ 97,5	+ 10,2
XI-XIII.	Metaalnijverheid, scheeps- en rijtuigbouw	118.800	196.000	237.400	+ 65,0	+ 21,2
XIV.	Papier	10.400	16.700	21.300	+ 59,7	+ 27,7
XV.	Textielnijverheid	60.500	67.500	83.300	+ 11,5	+ 30,8
XVI.	Gas- en electriciteitsbedrijven	9.500	19.700	20.300	+ 107,1	+ 2,9
XVII.	Bereiding van voedings- en genotmiddelen	136.200	180.100	218.800	+ 32,3	+ 21,5
I-XVII.	Totaal industrie	796.800	1.028.200	1.235.900	+ 29,0	+ 20,2

sedert 1909 in andere bedrijfstakken dan den landbouw moest worden ondergebracht en de toekomst van ons volk dus primair ligt in de industriele werkzaamheid, waarbij dan uiteraard handel en verkeer als meer afhankelijke functies hun deel meekrijgen. (Sinds de tijd van de stapelmarkten wel min of meer verdwenen is, is de betekenis van handel en verkeer als primaire bronnen van bestaan voor ons volk op den achtergrond geraakt).

Gaan wij nu vervolgens de ontwikkeling van een aantal industriele bedrijfstakken na, dan mogen wij allereerst de volgende cijfers weergeven van de in deze takken werkzame arbeiders in de jaren 1909, 1920 en 1930.

Behalve de enorme uitbreiding van de gas- en electriciteitsbedrijven — in de periode tusschen 1909 en 1920 werd het gebruik van gas en electriciteit gemeengoed, zoodat na 1920 eigenlijk nog slechts een zekere consolidatie plaats vond — vallen tot 1920 de krachtige ontwikkeling van de kolen- en de metaalindustrie op. Markant voor deze periode is verder de uitbreiding van de chemische en de papierindustrie. Opvallend is voorts de groei van de industrie van voedings- en genotmiddelen, verklaarbaar door de vlucht, die onze landbouw na de groote depressie in de tachtiger jaren door

Het invoersaldo van fabrikaten daarentegen daalt tot 1926 om zich daarna tot 1929 slechts iets te verheffen. In 1931 is het, vergeleken met den fabrikaten-uitvoer, reeds weer scherp gezonken.

Tenslotte is nog het overzicht (Zie tabel VII op blz. 14.) van het aandeel, hetwelk een aantal industrieën in 1930 van de binnenlandsche markt had, illustratief, al hebben wij daarvoor geen vergelijkingsbasis in het begin der periode.

Wanneer wij nu het eerste deel van onze vijftientigjarige periode in het algemeen overzien, dan blijken daarin de verwachtingen, die de in de inleiding geschetste situatie vóór het begin van dit tijdvak wekte, in belangrijke mate te zijn vervuld. Uiteraard zou een individueele behandeling van de verschillende bedrijfstakken een scherper beeld van den werkelijken omvang en van de intrinsieke betekenis der industrialisatie geven, doch het algemeene overzicht, waartoe wij ons hier noodgedwongen beperken, laat toch duidelijk zien, dat Nederland in deze periode op snelle wijze zijn plaats onder de industriele volkeren van Europa heeft hernomen.

Het beste bewijs voor de soliditeit van den industrieelen groei hier te lande is waarschijnlijk wel de stijging van den fabrikatenuitvoer. Hieruit blijkt de „Konkurrenzfähigkeit“

TABEL IV.

	1921		1926		1929		1931	
	Hoeveelh.	Waarde	Hoeveelh.	Waarde	Hoeveelh.	Waarde	Hoeveelh.	Waarde
Invoer grondstoffen	10.888	686.168	19.595	806.269	21.781	876.236	20.283	555.889
Uitvoer fabrikaten	915	496.402	2.317	626.760	2.741	867.700	2.765	535.048
Invoersaldo fabrikaten	2.678	418.413	2.368	271.612	2.453	292.594	1.877	331.428

onzer industrie tegenover haar buitenlandsche mededingers in overtuigende mate. Een voorbeeld geeft de uitvoer van textielproducten.

Totale uitvoer uit Nederland van textielproducten gedurende de jaren 1920—1930. (Garens, touw en touw-werk, weefsels en stoffen, kleederen en modewaren.):

TABEL V	Bruto ton	f 1000
1920	42.409	222.953
1925	106.254	212.212
1930	112.069	176.329

Ook de uitbreiding onzer industrie, voorzover die zich richtte op de binnenlandsche markt, was voor deze „Konkurrenzfähigkeit” een symptoom. De politiek immers, welke toenmaals met betrekking tot de industrie hoogtij vierde, was die van den vrijhandel. Deze politiek was voor het stadium onzer industriele ontplooiing aangewezen in een situatie, waarin wij talrijke grond- en hulpstoffen van het buitenland behoeften en dit buitenland zelf zich trouwens in een periode van industriele opgang bevond. Al huldigden andere staten reeds toen een vergaand protectionisme, de vrijhandelstraditie van ons land, ontstaan in een andere economische situatie, dwong den in de inleiding genoemden industriele aanleg zijn waarde in het vrije veld te bewijzen.

De periode van 1930 tot nu.

De conjuncturomslag van 1929, die in zoovele opzichten een ommekeer teweegbracht, deed dit ook op het gebied, waarmede wij ons hier bezig houden. Nederland trad daarmee in een nieuwe fase zijner industrialisatie en daarmede ook van zijn industriepolitiek. Hadden de eerste vijftien jaren van het door ons bestreken tijdvak een periode gevormd van krachtige expansie en ontplooiing van het

TABEL VI	Jaar van telling	Totaal personeel op 15 Sept.	Primair vermogen der machine-installatie op 31 Dec. pk
Zeepnijverheid	1930	2.481	3.449
	1934	2.847	4.768
	1938	2.923	5.830
Ledernijverheid	1931	3.038	13.530
	1934	2.764	14.065
	1938	3.355	15.780
Schoenfabr. en schoenmakerijen	1932	9.016	5.992
	1935	11.524	7.677
	1938	11.600	7.269
	1930	1.687	6.106
Rubbernijverheid	1934	2.065	10.245
	1938	3.039	14.307
	1930	24.863	53.833
Machinefabrieken, plaatwellerijen, fabrieken van rollend materieel en van appendages en pijpleidingen	1934	14.228	53.026
	1938	22.997	66.494
	1930	7.261	15.875
IJzer- en staalgietereien, fabrieken van emaillewaren en fabrieken van verwarmingstoestellen voor huish. doeleinden	1934	7.117	18.087
	1938	9.786	27.194
	1930	5.754	8.527
Fabrieken van elektrische machines, toestellen en werktuigen	1934	4.220	9.852
	1938	7.037	11.762
	1930	2.546	8.268
Fabrieken van houten, moeren, klinknagels, schroeven, draadnagels, spijkers, draadwerken	1934	2.224	9.606
	1938	2.677	11.022
	1930	3.842	4.410
Metaalwarenfabr. en metaalgietereien	1934	2.522	4.072
	1938	3.672	5.467
	1930	2.335	2.220
Rijwielfabrieken	1934	1.735	2.597
	1938	1.738	2.982
	1930	6.380	114.815
Papierfabrieken	1934	5.483	114.957
	1938	6.296	162.526
	1930	39.045	150.602
Katoen- en linnennijverheid	1934	28.459	160.252
	1938	36.434	166.180
	1930	11.836	33.563
Wolnijverheid	1934	11.598	36.943
	1938	13.940	39.616
	1930	7.289	3.440
Tricotagefabrieken	1934	9.259	5.200
	1938	10.939	5.848
	1930	3.022	16.426
Margarinefabrieken	1934	1.464	11.722
	1938	1.422	11.936
	1930	1.962	20.081
Meelfabrieken	1934	1.825	21.469
	1938	2.006	23.717

industriele leven, het daarop volgende decennium was er een van een door de depressie geremde ontwikkeling, waarin anderzijds een zekere afronding van ons industriele apparaat plaats vond, gestimuleerd door een meer op de binnenlandsche markt gerichte industriepolitiek.

Alvorens op de ontwikkeling van deze industriepolitiek en op haar verschillende aspecten in te gaan, zullen wij ook nu weer aan de hand van de beschikbare cijfers een beeld geven van de ontwikkeling der industrialisatie zelf in dit tijdvak.

Wij behoeven ons daarvoor niet meer tot de beroepstelling — die overigens sedert 1930 nog niet heeft plaats gevonden — te wenden, doch kunnen gebruik maken van de productiestatistiek. Een storend element is hierbij intusschen wel, dat de achteruitgang van de conjunctuur sedert het begin der periode zeer nadeelig op de productie heeft gewerkt en met een scherpe prijsdaling is gepaard gegaan. Een voordeel is, dat wij, naast gegevens over productie en arbeiders, ook cijfers hebben over de kapitaalsinstallatie. Alhoewel wij voor een beperkt aantal industrieën momenteel over productie-indices beschikken, worden deze hier niet vermeld, aangezien zij zoo zeer onder invloed staan van de conjunctuur, dat er voor de mate der industrialisatie heel weinig uit te concluderen is. In tabel VII is daarom voor een aantal industrieën een overzicht van de personeelsbezetting en de machine-installatie weergegeven.

Uit deze cijfers blijkt in de eerste plaats, dat naast een zekere stabiliteit van de arbeidsbezetting — met een zeer diep dal in het midden — over de heele linie een uitbreiding van het productie-apparaat heeft plaats gevonden. Deze uitbreiding is vaak zeer belangrijk, b.v. bij de rubber-industrie en in het algemeen bij de metaalindustrie. Ook

TABEL VII	1930	1934	1938
Zachte zeep	100	100	100
Toilet- en medicinale zeep	60	69	75
Huidhoud- en textielzeep	95	96	99
Zeep- en waschpoeder	85	97	100
Zoolleder	97	97	98
Drijfriemenleder en ander techn. leder	70	78	82
Tuig- en zadelleider	81	93	95
Schoenen, enz.	64	84	93
Rijwielenbinnenbanden	59	78	86
Rijwielenbinnenbanden	40	72	85
Gegoten ijzeren emaillewaren	67	54	64
Gestlagen ijzeren emaillewaren	60	80	91
Houten, moeren, klinknagels, schroeven	64	60	71
Draadnagels en spijkers	43	65	73
Rijwielen	99	99	99
Frames	97	94	100
Pakpapier	76	64	73
Houtvrij druk- en schrijfpapier	79	81	78
Courantenpapier	56	78	84
Garens	63	70	71
Katoenen dekens	92	98	98
Andere katoenen weefsels	79	88	90
Wollen dekens	95	97	99
Andere wollen weefsels	45	67	79
Gebreide en tricootgoederen (geen kousen en sokken)	49	71	79
Kousen en sokken	35	50	65
Cacaopoeder	97	100	100
Chocolade-artikelen	98	100	99
Margarine	100	100	100
Tarwebloem en meel	74	94	91

de wolindustrie maakt een goed figuur. Hieruit volgt tevens, dat over het geheel in de industrie een vergaande rationalisatie heeft plaats gevonden, hetgeen de beteekenis van de uitbreiding van het productie-apparaat uit een oogpunt van industrialisatie vergroot.

De uitbreiding van de productie hier te lande is ten koste van den invoer gegaan. Dit blijkt uit het reeds vermelde overzicht van de positie van de Nederlandsche industrie voor een aantal producten op de binnenlandsche markt (Tabel VII).

Een uitbreiding van onzen export van fabrikaten is hiermede intusschen niet gepaard gegaan. Wij geven hieronder den import en den export van *gereede industriele producten*, uitgezonderd de groep hulpstoffen (waaronder brandstoffen en kunstmest), die naar het gewicht een grooten invloed heeft en overigens betrekkelijk gelijk bleef, en de groep voedings- en genotmiddelen, die sterk door de agrarische

TABEL VIII

	1930		1934		1938		1939	
	Hoeveelh.	Waarde	Hoeveelh.	Waarde	Hoeveelh.	Waarde	Hoeveelh.	waarde
Invoer	2.731.414	886.295	1.550.891	393.789	1.393.957	475.309	1.651.000	555.889
Uitvoer	1.031.030	527.559	699.867	188.309	828.150	322.379	738.300	309.896
Invoersaldo	1.700.384	358.736	851.024	205.489	565.807	152.930	912.700	245.993

situatie werd bepaald. (Bruto-gewicht in tonnen, waarde in duizendtallen guldens): (Zie tabel VIII).

Ook naar de hoeveelheid daalde dus de export van fabrieken tusschen 1930 en 1934 in scherpe mate, om zich vervolgens tot 1938 vrij belangrijk te herstellen, gevolgd door een inzinking in 1939 (het waardecijfer daalde in dit laatste jaar veel minder). Het invoersaldo onderging intusschen nog geprononcerd veranderingen; weliswaar liep het tegen het einde der periode weer op, doch in 1939 kwam het kwantitatief slechts iets boven de helft van 1930, terwijl de fabriekenuitvoer in 1939 weer op ruim 70 pCt. van dien in 1930 stond. Ook hier dus een beeld van toenemende beteekenis der industrie in de Nederlandsche economische structuur.

Industrie-politieke maatregelen.

In deze tweede periode van de achter ons liggende kwarteeuw is de politiek van vrijhandel, welke in de twintiger jaren ons industrieel leven mede tot ont-plooiing bracht, verlaten. Dit verlaten was een gevolg van den grooten ommekeer, dien de geheele wereld-situatie omstreeks 1930 onderging. Reeds tevoren waren in toenemende mate beschermende maatregelen door verschillende landen getroffen om den drang van elkaars industrieel expansie te keeren. Toen evenwel met het begin der depressie de verhouding van vraag en aanbod ineens op scherpe wijze in de richting van het aanbod werd getrokken, kreeg de drang tot het industrieel zelf-behoud het karakter van een *sauf qui peut*. De invoer-contingenteeringen schoten als paddestoelen uit den grond. Deze gang van zaken nam een onherroepelijke wending, toen Engeland den gouden standaard losliet en daarmede de concurrentieverhoudingen op wat er nog aan internationale markten was overgebleven met één slag wijzigde. Het middel van de valutadepreciatie werd aan het concurrentie-arsenaal toegevoegd en beheerschte voortaan de ontwikkeling der economische verhoudingen. Hadden aanvankelijk zowel de overheid als het bedrijfsleven, tegen de bezwaren van enkelingen in, de handhaving van den vrijhandel steeds als een primaire voorwaarde voor een gezonde ontwikkeling onzer industrie beschouwd, nu de rest van de wereld, niet rijp voor een georganiseerde bestrijding van het economisch kwaad, haar toevlucht nam tot vergaande bescherming van de eigen industrie, gecombineerd met een niets ontzienden strijd voor den afzet harer overtollige productie, bleef ook ons land niets anders over dan zijn invoer te reguleeren, teneinde zijn industrie voor den ondergang te behoeden. Tegelijk met dezen maatregel werd echter niet een tweede genomen, en dit feit bepaalde in groote mate den lateren vorm onzer industrie-politiek. Toen namelijk Engeland en daarmede vele andere landen de internationale valuta-verhoudingen op een nieuwe basis stelden, nam ons land de zware taak op zich den gouden standaard te handhaven en de noodzakelijke kostenaanpassing te bewerkstelligen door een politiek van deflatie, in plaats van zijn valuta te corrigeren en met de nieuwe waardeverhoudingen in overeenstemming te brengen. Dit heeft een grooten invloed uitgeoefend op de industrieel ontwikkeling in de dertiger jaren. De kostenaanpassing langs den weg der deflatie liet zich namelijk niet afdoende bewerkstelligen, hetgeen de depressie hier te lande verscherpte, de exportindustrieën in hun concurrentiemogelijkheid schaadde en de werkloosheid vergrootte. Vandaar, dat het zwaartepunt van de industrieel politiek hier te lande heel sterk viel in de richting van de importreguleering.

Het stadium van de zuivere bescherming duurde daarbij slechts kort. Zeer spoedig werd op het voet-spoor van het buitenland het wederkeerigheidssysteem aanvaard. Aangezien echter de exportmogelijkheden beperkt bleven, en het dus niet mogelijk bleek in- en uitvoer op deze nieuwe basis op een hoog peil te brengen, richtte de Nederlandsche industrie zich in toenemende mate op de binnenlandsche markt.

Dit wil evenwel nog niet zeggen, dat het de industrie ook op deze markt gemakkelijk werd gemaakt. Behalve dat de relatief groote werkloosheid een handicap vormde, veroorloofde de deflatiepolitiek niet, dat de prijzen stegen. Bij de contingentteering van den invoer werd daarop scherp gelet. Steeds bleef de klep, die laaggeprijsden import — laag door onze hoogwaardige valuta en door den export-drang van het buitenland — mogelijk maakte, open. Dit bracht mede, dat aan de Nederlandsche industrie evenmin als onder het régime van den vrijhandel een verweekeljkende bescherming ten deel viel. Het be-hoeft dan ook niet te verwonderen, dat met de uitbreiding van het industrieel apparaat, die zich niettemin voor-deed, een vrij scherpe rationalisatie gepaard ging.

De cijfers, welke hierboven gegeven werden, betreffende de positie van de Nederlandsche industrie op de binnen-landsche markt, toonden overtuigend aan, dat de Neder-landsche industrie, ook onder den ongunstigen depressie-toestand, veld won. Gezien den fellen prijsdruk, waaraan men blootstond, kan dit beschouwd worden als een voort-zetting van de normale ontwikkeling. Nederland's be-volkingsgroei ging door, en al richtte de industrieel expansie zich onder den druk der omstandigheden wat eenzijdig op de binnenlandsche markt, het valt niet te ontkennen, dat er op het gebied van de verzorging van de binnenlandsche markt nog verschillende mogelijkheden waren. Behalve dat de metaalindustrie door de totstand-koming, resp. uitbreiding — in het bijzonder ook van tal-rijke kleinere bedrijfstakken — een zekere afronding kreeg, werd zij gecompleteerd door een staalfabriek en ver-scheiden walswerken. Voorts kwam een aluminium-fabriek tot stand. Op chemisch gebied ontwikkelde de Koninklijke Nederlandsche Zoutindustrie te Boekelo zich tot een all round chemisch bedrijf. De wolindustrie ontwikkelde zich voorts gunstig. Wij zagen verder bijna geheel nieuwe productietakken als de rubberindustrie en de tricotage-industrie ontstaan. Ook de confectie-industrie vertoonde een opgaande lijn.

Door de intusschen nog steeds beperkte markt was ook de onderlinge concurrentie veelal scherp. Dit bevorderde in ons land een verschijnsel, hetwelk tot dusver meer eigen was geweest aan het buitenland, in het bijzonder Duitschland, n.l. de ondernemersconventies. Men kan bijna geen gebied noemen, waarop in de laatste jaren niet de een of andere conventie bestond, al waren verscheiden dezer conventies vaak zwak, tengevolge van het af-zijdig blijven van sommige ondernemingen. Teneinde een wederzijdsche uitputting, ten koste ook van het alge-meen belang, te voorkomen, werd de Ondernemersover-eenkomstenwet in het leven geroepen, die de algemeen verbindendverklaring van ondernemersovereenkomsten mogelijk maakte, indien dit van overwegende beteekenis was voor den bedrijfstak en het algemeen belang zulks vereischte¹⁾. Teneinde voorts op elk gebied het euvel der

¹⁾ Zie Dr. Th. v. Luytelaer, De nakoming van algemeen verbindend verklaarde ondernemersovereenkomsten, op blz. 27 van dit nummer.

„Fehlinvesteringen” te bestrijden, werd de Bedrijfsvergunningwet tot stand gebracht, die aan de Regeering de bevoegdheid tot sluiting van een bedrijfstak verleende, indien belanghebbenden daarom verzochten. Volledigheidshalve vermelden wij nog de wijziging van de Tariefwet, die de invoerrechten niet onbelangrijk verhoogde — al bleven zij, vergeleken met het buitenland, matig — en de Tariefmachtigingswet, welke de mogelijkheid opende een industrie door een speciaal tarief te steunen, indien daartoe bijzondere aanleiding bestond.

Het bleef evenwel niet bij deze algemeene en ten deele indirecte middelen ter bevordering van de binnenlandsche nijverheid. De immer groot blijvende werkloosheid dwong ook tot een rechtstreeksche stimuleering van industrieele vestigingen en tot activeering van de daarvoor in aanmerking komende krachten. Naast het Werkfonds — op directe leniging der werkloosheid gericht door de financiering van openbare werken als wegebouw, Zuiderzee-inpoldering e.d. — werd een Maatschappij voor Industriefinanciering opgericht, die in het euvel moest voorzien, dat hier te lande de banken te weinig op rechtstreeksche industriefinanciering waren ingesteld. Deze Maatschappij ontving haar middelen door voorschotten van het Rijk. Voorts bestond de mogelijkheid om via de Rijkscommissie voor de Werkverruiming bij offertes in concurrentie met het buitenland prijsverschillen te overbruggen, teneinde een gedeelte van het verlies te dekken. Deze Commissie verleende overigens in verschillende gevallen bemiddeling tusschen den opdrachtgever en de industrie.

Naast deze financieele maatregelen werden maatregelen getroffen en pogingen in het werk gesteld om de bestaande industrie door voorlichting tot een zoo efficiënt mogelijke benutting der technische mogelijkheden te brengen en tevens de voorwaarden voor de totstandkoming van nieuwe industrieën te bepalen, teneinde nieuwe vestigingen, daar waar zulks wenschelijk scheen, te bevorderen. Reeds in 1930 werd ter bevordering van het eerstgenoemde doel de Centrale Organisatie voor het Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek opgericht, welke naast het stimuleeren van onderzoekingen o. a. de bestaande werkzaamheden op het gebied van de toepassing der wetenschap in de industrie coördineert. In den loop der dertiger jaren kwamen voorts in de verschillende provincies Economisch-Technologische Instituten tot stand, die zich in het bijzonder met het evengenoemde exploratiewerk zouden bezighouden. Teneinde in dit werk de noodige coördinatie te brengen en regionale belangentegenstellingen te vermijden, werd van overheidswege het Centraal Instituut voor Industrialisatie opgericht.

Tenslotte werd, eveneens door het Departement van Economische Zaken, de Economische Voorlichtingsdienst opgericht, die in het bijzonder ten doel had handel en industrie voor te lichten omtrent de afzetmogelijkheden in binnen- en buitenland en die in dit kader technische gegevens, alsmede rapporten over de desbetreffende onderzoekingen verstrekte.

Slotbeschouwing.

Blijkens het voorafgaande zat in de industrieele ontwikkeling der afgelopen vijf-en-twintig jaar een zeer bepaalde lijn. Vóór den aanvang van dit tijdvak werd de industrieele structuur, door het ontbreken van minerale delfstoffen, in belangrijke mate bepaald door de verkeersgeografische ligging van ons land, zoodat veredelingsindustrieën van bepaalde soort, gebaseerd zoowel op inheemsche als uitheemsche grondstoffen, alsmede de scheepsbouw, het beeld beheerschten, al bestonden daarnaast talrijke andere industrieën, waarvan als grootindustrie in het bijzonder de historische textielnijverheid vermelding

verdient. Met de „veredeling”, die het algemeene industrieele proces in den loop der volgende jaren echter onderging, werd voor ons land de mogelijkheid eener meer harmonische ontwikkeling van het industrieele bedrijfsleven geopend. Daarop werden dan ook in den aanvang der twintigste eeuw, en in het bijzonder in de twintiger jaren, mede onder de stuwkracht van den vrijhandel, de groote lijnen van de moderne industrialisatie in Nederland getrokken, waarna in de periode sedert 1930 onder de vigueur van het wederkeerigheidsbeginsel op het gebied van den buitenlandschen handel een afronding plaats vond, die, in de latere jaren, gesteund door een politiek van doelbewuste industrialisatie, vooral tot een veelzijdiger verzorging van de eigen binnenlandsche markt leidde. Men mag constateren, dat aan het eind van de afgelopen eeuw Nederland industrieel zijn vollen wasdom heeft bereikt en daarmee een evenwichtige industrieele structuur heeft verkregen. De toenemende vorming van kartels, veelal in samenwerking met de buitenlandsche industrie gesloten, is daarvoor mede een bewijs.

Wij zagen reeds, dat dit proces niet verliep in een broeikas-atmosfeer. De felle, van den kant van het buitenland vaak in dumping ontaardende concurrentie heeft er wel voor gezorgd, dat de industrie, die hier te lande ontstond, economisch gefundeerd was. Dit is een gunstige omstandigheid voor de toekomst. Het is reeds tallooze malen geconstateerd, dat de industrieele staten van Europa, willen zij hun relatief hoog economisch en sociaal peil handhaven, naast een gevarieerde en rationeele voorziening hunner binnenlandsche markten, in nog sterker mate dan te voren hun positie als de veredelingsfabriek van de wereld moeten cultiveeren. Het is te verwachten, dat daarbij de mede tot de groote depressie geleid hebbende scherpe strijdmethoden op economisch gebied van het jongste verleden meer en meer zullen worden vervangen door de georganiseerde samenwerking, waarvan de groote internationale kartels het nut hebben gedemonstreerd. De tot rijpheid komende economie der twintigste eeuw eischt andere methoden dan het groeistadium der negentiende. Wij mogen er op rekenen, dat dezelfde factoren, die ons land in de vorige eeuwen tot een handelsmogendheid van den eersten rang maakten, en die in de afgelopen jaren zijn industrialisatie voltooiden, het ook in den komenden tijd een vooraanstaande plaats op de hoofdgebieden van economische werkzaamheid zullen verzekeren.

G. BROUWERS.

VERANDERINGEN OP DE GELD- EN KAPITAALMARKT IN NEDERLAND.

Het financieele mechanisme van Nederland heeft in de afgelopen eeuw ingrijpende wijzigingen ondergaan, welke de moeite van bestudeering ten volle waard zijn. Uiteraard is het niet mogelijk om in een artikel alle aspecten van dit ingewikkelde vraagstuk volledig te behandelen, temeer waar talrijke veranderingen op financieel gebied gezien moeten worden in het licht van de diep ingrijpende wijzigingen, welke zich in het economisch leven, nationaal en internationaal, hebben voltrokken.

Met opzet spreken wij van het financieele mechanisme om te laten uitkomen, dat het terrein zoo ruim mogelijk dient te worden genomen. Een beperking van het terrein tot het zgn. algemeene bankwezen zou den samenhang van de verschillende verschijnselen niet voldoende tot zijn recht laten komen. Niettemin zijn in het eerste gedeelte van de afgelopen 25 jaren de gebeurtenissen in het bankwezen de meest interessante. Vlak vóór den vorigen wereldoorlog zette een sterke concentratie in het bankwezen in, welke, naar het schijnt, nog steeds niet is beëindigd. De prijsstijging in den vorigen wereldoorlog leidde tot een sterke uit-

breiding van het bedrijf der algemeene banken, waardoor aan het einde van het tweede decennium van deze eeuw het bankwezen hier te lande een positie in het economisch leven innam, welke de functie, die het bankwezen in de ons omringende landen in de volkshuishouding vervulde, evenaarde.

Het concentratieproces is gepaard gegaan met een vermindering van het aantal provinciale bankinstellingen en bankiers. Of dit verschijnsel inderdaad geleid heeft tot een vermindering van de credietverlening in de provincie, zoals wel beweerd wordt, kunnen wij niet beoordeelen. Wel ligt het voor de hand, dat de banken in perioden van sterke internationale credietverlening meer aandacht aan die zaken besteden dan aan de meestal betrekkelijk kleine credieten, die in de provincie door bedrijven met slechts regionale beteekenis worden gevraagd en die veelal voor de hoofddirectie moeilijker te beoordeelen zijn. De eerstgenoemde credieten behoren immers voor de directieleden tot de onmiddellijke werkzaamheden; over de andere moeten zij voorgelicht worden door de directeuren van bijkantoren. Dit vraagstuk moet dus ook gezien worden in het licht van de in de jaren vóór 1929 zich uitbreidende internationale credietverlening van de banken en de sedertdien teruglopende bedrijvigheid op dit gebied.

De concentratiebeweging in het bankwezen is slechts een onderdeel van de financiële concentratie, welke zich in de onderhavige periode heeft voltrokken; deze zal aanstonds onze aandacht hebben.

Een tweede verschijnsel op het terrein van het algemeene bankwezen is de in deze periode eerst steviger en daarna allengs lossere wordende band tusschen het bankwezen en het bedrijfsleven, wat de credietverlening op langen termijn betreft. De verliezen, die het bankwezen kort na den vorigen wereldoorlog heeft geleden, hebben tot een beperking van het zgn. gemengde bankwezen geleid. Enkele oorzaken van dit vraagstuk zullen nog nader ter sprake komen.

Een verschijnsel, dat hiermede nauw verband houdt, betreft den verminderden omvang van het prolongatiecrediet. In het begin van deze eeuw ondervond de vraag naar kapitaal in Nederland een betrekkelijk grooten steun van dezen vorm van credietverlening, zonder welken de kapitaalmarkt in ons land zich destijds niet zoo krachtig had kunnen ontwikkelen. De kapitaalmarkt was vóór den vorigen wereldoorlog sterk internationaal georiënteerd; dit internationale karakter is tot voor enkele jaren in het algemeen behouden gebleven, al is de relatieve beteekenis van de buitenlandsche emissies waarschijnlijk in het algemeen, en zeker in bepaalde perioden, afgenomen. De banken hebben immers het binnenlandsche bedrijfsleven gedurende en korten tijd na den vorigen wereldoorlog sterk ondersteund door het verlenen van zgn. geanticipeerde emissiecredieten, waardoor het emissiebedrijf in die periode nationaal was georiënteerd en verschillende fondsen van Nederlandsche ondernemingen hun intrede op de Amsterdamsche beurs deden. Na het schijnbare herstel van de verwrongen valutaverhoudingen in de wereld, tot het uitbreken van de groote depressie — dus in het tijdvak van 1925 - 1929 — vond weder een groote activiteit van emissies van buitenlandsche fondsen plaats. Op de emissie-markt voor buitenlandsche fondsen hebben dus perioden van rust en groote activiteit elkaar afgewisseld.

Van geheel anderen aard was de internationale oriëntering van de geldmarkt. In de vorige en het begin van deze eeuw was er van een internationale geldmarkt in Nederland geen sprake. In den vorigen wereldoorlog werd Amsterdam een internationaal geldcentrum, dat na den oorlog een enorme uitbreiding onderging als gevolg van de omvangrijke internationale acceptcredieten, welke door de banken werden verleend. Evenwel heeft het internationale karakter van de Amsterdamsche geldmarkt sedert het einde van 1929 aan beteekenis ingeboet, als gevolg van de crisis in het internationale credietwezen in het begin van het

vierde decennium en van het toenemende economische en financiële nationalisme in de wereld sedert dien tijd.

Daarnaast hebben andere factoren, zooals het ontstaan van internationale kartels en de opkomst van groote concerns, de toenemende beteekenis van de interne financiering, de betalingsmoeilijkheden in verschillende landen, het aanbod van handelswissels en de vraag naar bedrijfscredieten sterk beperkt. Over het algemeen hebben de Nederlandsche banken dientengevolge na 1929 niet meer voldoende emplooi voor haar middelen kunnen vinden. Uit dit feit is o.a. de toenemende belangstelling van de banken voor overheidspapier, vooral voor schatkistpapier, te verklaren, hetgeen, zooals vanzelf spreekt, eveneens samenhangt met de toenemende staatsbemoeiing.

Een ander verschijnsel is, dat de banken zich, in de korte periode van groote geldruimte na het loslaten van den gouden standaard, vrijwillig bij kortlopende overheidsobligaties hebben geïnteresseerd. Zij zijn mede daardoor instellingen van de geld- en kapitaalmarkt gebleven, zulks in tegenstelling tot hetgeen in verschillende andere landen het geval is geweest. Niettemin zijn de banden met de kapitaalmarkt lossere geworden. Afgezien van de reeds genoemde factoren heeft het emissiebedrijf van de banken, dat altijd een belangrijke bron van inkomsten is geweest, in de laatste jaren geleden door de vermindering van de buitenlandsche emissies en door den grooten en toenemenden omvang van de onderhandsche leeningen, waardoor het emissie-apparaat van de banken meer en meer werd uitgeschakeld.

De omstandigheden zijn allengs sterk veranderd en daarmee tevens in verschillende opzichten de functie van de banken voor het economisch leven, welke thans zoo sterk verschilt van die in den vorigen wereldoorlog. Deze overgang heeft zich niet plotseling voltrokken, maar is veeleer te beschouwen als een afsluiting van het proces, vooral van economischen en politieken aard, dat zich sedert het intreden van de groote depressie heeft ontwikkeld.

Pierson heeft destijds de Nederlandsche banken algemeene banken genoemd, omdat zij haar werkzaamheden niet tot één onderdeel van het credietwezen beperkten. Deze naam kan verwarring wekken, omdat het Nederlandsche credietapparaat juist tamelijk gespecialiseerd is en deze specialisatie zich in de laatste kwarteeuw nog verder heeft voortgezet. De concentratie in het Nederlandsche bankwezen heeft dus in het algemeen niet tot een verbreding van het terrein van werkzaamheden geleid. Wel hebben de banken in het buitenland en in de Nederlandsche overzeesche gewesten bankinstellingen opgericht, maar het resultaat is voor haar van weinig beteekenis geweest. De uit deze pogingen overgebleven en gereorganiseerde instellingen zijn thans volkomen zelfstandig ¹⁾.

Daarentegen zijn na den vorigen wereldoorlog h.t.l. verschillende buitenlandsche, waaronder vele Duitse, banken opgericht, zulks vooral als gevolg van den kapitaalstroom van Duitschland naar Nederland. Deze banken bewogen zich vooral op het gebied van de internationale credietverlening. Hiervan is slechts een klein aantal overgebleven. De meeste instellingen zijn als gevolg van de groote depressie, of geliquideerd of in moeilijkheden geraakt.

De groote beteekenis, welke in en na den wereldoorlog Amsterdam als internationaal acceptcentrum kreeg, leidde tot de oprichting van een drietal instellingen — voor een deel met buitenlandsche medewerking — tot het uitoefenen van het internationaal acceptbedrijf. Deze instellingen hebben, als gevolg van de ineenstorting van het stelsel

¹⁾ Zij nemen dus in ons bankwezen een geheel andere positie in dan de vroeger in ons land bestaande Nationale Bankvereniging en Geldersche Credietvereniging, welke ieder zeer nauw met een groote bank gelieerd waren en resp. in 1929 en 1936 in deze banken zijn opgegaan.

van internationale credietverleening, haar bedrijf geliquideerd of veranderd.

Van het allereerste begin van de onderhavige periode dateert verder de Postchèque en Girodienst, die een belangrijk deel van de functie, welke de banken in Engeland in het betalingsverkeer vervullen, aan zich heeft getrokken. Door deze instelling heeft in ons land het girale betalingsverkeer een enorme uitbreiding ondergaan en in verband hiermede zou het van belang zijn te weten, of het girale betalingsverkeer in ons land in relatieven zin nog steeds (ver) bij dat in Engeland ten achter staat. Is het verschijnsel, dat het girale geldverkeer zich buiten het particuliere bankwezen om zoo krachtig heeft kunnen ontwikkelen, niet mede een gevolg van het feit, dat de banken in Nederland niet een algemeen karakter hebben?

Hoe dit ook zij, er zijn nog andere verschijnselen, welke wijzen op een verdere specialisatie in het financieele apparaat van ons land. De toenemende geldbehoefte van de locale overheid heeft geleid tot het in het leven roepen van een aparte instelling: de Bank voor Nederlandsche Gemeenten te 's-Gravenhage. Verder dekt de Staat zijn financieele behoeften zelf hoe langer hoe meer buiten de eigenlijke kapitaalmarkt om met behulp van de sociale fondsen. Bovendien heeft de toenemende staatsinterventie in ons land er toe geleid, dat ook op financieel gebied de staatsinvloed hoe langer hoe meer is toegenomen. De Maatschappij tot behartiging van de Nationale Scheepvaartbelangen (Benas) en de Maatschappij voor Industrie-financiering vervullen of vervulden een taak, welke vroeger tot het terrein van de banken behoorde. Ten slotte leidde de oprichting van het Egalisatiefonds tot een beperking van de werkzaamheden van de banken op de internationale wisselmarkt.

Overziet men de laatste 25 jaren, dan is de positie van de banken in het economisch leven dus niet onaanzienlijk veranderd en in de laatste 10 jaren zijn de banken teruggedrongen van die gebieden, die vroeger geheel of ten deele tot haar werkzaamheden behoorden. Het zou interessant zijn nader in te gaan op de vraag, welke veranderingen van blijvenden en welke van tijdelijken aard zijn; dit valt echter buiten het kader van dit artikel.

De uitbreiding van het girale geldverkeer heeft de elasticiteit van het geldwezen vergroot, waardoor ook de invloed van de centrale bank op het economisch leven uit dien hoofde is verminderd. Verder heeft de instelling van het Egalisatiefonds de uitvoering van de monetaire politiek in handen gelegd van den Staat. De zelfstandigheid van de centrale bank is daardoor formeel sterk verminderd.

Nog op een anderen kant van de verminderde zelfstandigheid van de centrale bank in ons land dient in dit verband de aandacht te worden gevestigd. Ruim beschouwd is dit verschijnsel een gevolg van het verminderde automatisme van den klassieken gouden standaard, welke zich in Nederland door den vrijhandel en door de betrekkelijk groote elasticiteit van het economisch leven langer heeft kunnen handhaven dan in andere landen. Niettemin werd de monetaire politiek van de centrale bank in de groote depressie doorkruist door de toenemende staatsbemoeiing op economisch gebied, waardoor de voorwaarden, waaronder de gouden standaard, zooals vroeger, kon functionneeren, hoe langer hoe minder vervuld werden. Het proces van steeds verder en dieper ingrijpen van den Staat in het economisch leven beteekende onder deze omstandigheden a.h.w. een onzichtbaar doordringen van den Staat op het terrein van de centrale bank.

Aan den anderen kant staat hier tegenover, dat de centrale bank hoe langer hoe meer op de geld- en kapitaalmarkt een actieve en coördinerende rol is gaan vervullen. In de eerste plaats volgt de centrale bank de ontwikkeling in het particuliere bankwezen nauwkeuriger dan vroeger, daartoe in staat gesteld door de gegevens, welke zij sedert 1932 van de banken verkrijgt. Dit toezicht behoedt het bankwezen niet voor verliezen, maar is voor de centrale

bank een onmisbaar middel bij de uitoefening van haar functie van bankier der banken. Hoewel deze vorm van toezicht nog niet volledig is, ligt het o.i. in de lijn van de ontwikkeling, dat de samenwerking van de centrale bank met de organen van de geldmarkt zoowel in de diepte als in de breedte verder zal groeien.

Niet alleen op de geldmarkt, ook op de kapitaalmarkt is het toezicht van De Nederlandsche Bank in de achter ons liggende jaren toegenomen en wel met betrekking tot de uitgifte en introductie van buitenlandsche fondsen, die mede aan de goedkeuring van de centrale bank zijn onderworpen. Dit toezicht is a.h.w. een uitvloeisel van de gewijzigde verhoudingen op economisch en monetair gebied in de wereld, waardoor veel meer dan vroeger aandacht moet worden besteed aan een coördinatie van de monetaire en economische politiek. Onder het stelsel van den klassieken gouden standaard was een discontoverhooging reeds voldoende om de gestoorde verhouding in de betalingsbalans te herstellen. In de laatste 10 à 15 jaren werkte dit stelsel niet meer soepel genoeg, waardoor de positie van de betalingsbalans veel meer aandacht van de centrale bank vergde dan vroeger het geval was. Op dit punt openbaart zich tevens de grotere afhankelijkheid van de centrale bank ten opzichte van den Staat, een verschijnsel, dat 25 jaren geleden als een noodzakelijk kwaad werd beschouwd, maar dat in de laatste 10 jaren ten deele als een logisch uitvloeisel van de veranderde omstandigheden is te zien.

Ook op enkele andere onderdelen van het financieele leven is in de onderhavige periode het toezicht verscherpt. Wij denken daarbij aan het officieele toezicht van de Verzekeringskamer op het levensverzekeringsbedrijf; aan het particuliere toezicht, waaraan de hypotheekbanken zich vrijwillig hebben onderworpen, naast een vorm van toezicht, welke de Rijkspostspaarbank reeds uitoefende; aan de nieuwe functie van de Centrales van de boerenleenbanken — naast die van bankier — als contrôle-instantie voor de aangesloten banken, en tenslotte aan den veel lossere vorm van samenwerking van de bijzondere spaarbanken in het Nederlandsche Spaarbankbureau. Overziet men het geheele financieele mechanisme van Nederland, dan ontkomt men niet aan den indruk, dat op dit gebied nog wel een grootere coördinatie tot stand gebracht zou kunnen worden. Daarbij mag echter niet uit het oog worden verloren, dat deze verhoudingen voor een belangrijk deel gegroeid zijn als gevolg van een vrijwillige samenwerking, zonder dat de wetgever dwingende voorschriften heeft behoeven te maken.

De zoo juist geschetste organisatorische ontwikkeling is voor een deel voorafgegaan door, voor een deel gepaard gegaan met een toenemende financieele concentratie. De concentratie in het particuliere bankwezen is reeds vermeld; in mindere mate is hetzelfde verschijnsel op te merken bij de levensverzekeringsmaatschappijen en hypotheekbanken. Een soortgelijk verschijnsel, maar van anderen aard, is de concentratie van de gelden van de verschillende sociale fondsen onder beheer van den Centralen Beleggingsraad. Tenslotte kan nog op een anderen vorm van concentratie, nl. het beleggerskartel, een samenwerking van de institutioneele beleggers, worden gewezen. Al deze verschijnselen hebben er toe geleid, dat de aanbodzijde op de kapitaalmarkt hier te lande hoe langer hoe meer een collectivistisch karakter heeft gekregen, waardoor er steeds hogere eischen aan de beleggingspolitiek worden gesteld.

De groei van de zgn. institutioneele beleggers in de afgelopen jaren is als het ware een weerspiegeling van een ander verschijnsel. Tengevolge van gebrek aan voldoende gegevens kan niet worden nagegaan, welken omvang de jaarlijksche besparingen hier te lande hebben. Langs indirecten weg hebben wij eenige jaren geleden berekend, dat de besparingen van de welgestelden zeer waarschijnlijk afnemen, die van de minder welgestelden daarentegen toenemen, mede als gevolg van de sociale politiek, welke

geleid heeft tot een stelsel van gedwongen besparingen.

Deze ontwikkeling heeft belangrijke gevolgen voor de kapitaalmarkt, omdat daardoor een gedeelte van de vraag naar meer speculatieve waardepapieren wegvalt, en het aanbod van kapitaal op bepaalde sectoren van de kapitaalmarkt wordt geconcentreerd en zodoende aan andere deelen van de kapitaalmarkt wordt onttrokken. Terwijl vroeger nog van een vrije kapitaalmarkt kon worden gesproken, heeft dit begrip thans, mede als gevolg van de interne besparingen van de ondernemingen, aan beteekenis ingeboet. Deze verandering heeft ook weer gevolgen, o.a. voor de zoo juist geschetste veranderde positie van het bankwezen en voor de vorming van den rentestand.

Als uitvloeisel van de moeilijkheden op beleggingsgebied heeft op de kapitaalmarkt in de laatste jaren ook het instituut van beleggingsmaatschappijen en van zgn. depôtfractiebewijzen zijn intrede gedaan. Men kan zich er over verwonderen, dat deze organen van de kapitaalmarkt in een belangrijk crediteurland niet veel eerder zijn verschenen. Is dit feit alleen toe te schrijven aan den individualistischen aard van den Nederlander, of geldt het hier een gebrek aan inzicht in de zoo juist geschetste veranderingen en zodoende in de veranderde behoeften van den gemiddelden belegger?

Tenslotte vraagt een verschijnsel op het gebied van den kapitaalexport de aandacht, t.w. de beteekenis van de zgn. ondernemersinvesteringen in het buitenland. Te allen tijde heeft de kapitaalexport van Nederland niet uitsluitend in den vorm van het emitteren van buitenlandsche fondsen, maar langs verschillende wegen plaatsgevonden. Het schijnt echter, dat het verschijnsel van de investeringen van Nederlandsche ondernemingen in het buitenland in de laatste 25 jaren aan beteekenis heeft gewonnen, eenerzijds als gevolg van den groei van concerns met internationaal karakter, anderzijds als gevolg van het toenemende protectionisme, waardoor Nederlandsche ondernemingen vaak gedwongen werden om fabrieken in het buitenland op te richten. Een positieve uitspraak is niet mogelijk, omdat het ons aan gegevens ontbreekt.

Ditzelfde bezwaar doet zich op andere deelen van het financiële terrein gevoelen. De bestudeering van verschillende verschijnselen wordt belemmerd door gemis aan inzicht in de kwantitatieve verhoudingen. Om enkele voorbeelden te noemen: een statistiek van de geldmarkt, haar voornaamste onderdeelen (prolongaties, schatkistpapier) en de samenstelling van de belangrijkste geldgevers ontbreekt. De totale omvang en de samenstelling van de hypotheekmarkt zijn niet bekend. Ook ontbreekt in Nederland nog steeds een inzicht in de omzetten op de beurs. Verder is de omvang van de totale besparingen evenmin als die van de interne besparingen nauwkeurig bekend. Tenslotte behoeven verschillende bestaande statistieken uitbreiding of wijziging. En toch is de beschikking over deze gegevens meer dan ooit noodzakelijk met het oog op de bovengeschetste veranderingen. Wij hopen, dat in de komende kwarteeuw het kwantitatieve inzicht in de vraagstukken van geld- en kapitaalmarkt zal toenemen en dat dit weekblad, evenals in het verleden, de belangstelling voor deze problemen, indien daartoe aanleiding bestaat, levendig zal houden.

v. d. V.

STRUCTUURVERANDERINGEN IN NEDERLANDSCH-INDIË IN DE LAATSTE 25 JAAR.

Het is volkomen uitgesloten in het bestek van een tijdschriftartikel een volledig beeld te geven van de wijzigingen, die in de laatste 25 jaar in de structuur van Nederlandsch-Indië zijn opgetreden; gesteld al, dat het mij mogelijk zou zijn mij van deze veranderingen een eenigszins volledig beeld te vormen. Bovendien vormen de afgeleopen 25 jaar voor Nederlandsche-Indië niet een afgeronde periode.

Bevolking van Nederlandsch-Indië in duizendtallen.

	Totaal	Inlanders	Chinezen	Vreemde Oosterlingen	Europeanen
1880 ¹⁾	19.794,6	19.540,8	343,8	25,1	41,7
1885 ¹⁾	21.467,4	21.190,6	381,8	27,0	50,4
1890 ¹⁾	23.914,6	23.609,3	461,1	31,9	57,9
1895 ¹⁾	25.697,7	25.370,5	469,5	36,0	63,3
1900 ¹⁾	28.746,6	28.386,1	537,3	44,1	75,8
1905	37.717,4	37.020,5	563,4	52,6	80,9
1920	49.161,0	48.112,7	809,0	70,0	169,4
1930	60.727,2	59.138,1	1.233,2	115,5	240,4

¹⁾ Tot 1900 zijn de cijfers van het „Totaal” en „Inlanders” alleen beschikbaar voor Java.

Bij beschouwing van de bij dit artikel afgedrukte statistieken over de productie der verschillende cultures¹⁾, het verloop van het Staatsbudget, de aan de waarde der invoerartikelen gemeten koopkracht der bevolking, om maar enkele te noemen, valt op, dat de economische ontwikkeling van Nederlandsch-Indië in de laatste halve eeuw een breukpunt vertoont omstreeks 1930 en dat daardoor de te beschouwen periode in tweeën uiteenvalt.

Producties van belangrijke exportgewassen.
(in 1000 metrieke tonnen).

Jaar	Suiker	Koffie	Tabak	Thee	Kina (bast)	Rubber	Palmolie Prod.
1880	221	64	14	2,4	0,15	—	—
1885	387	66	44	2,7	0,55	—	—
1890	423	28	55	3,5	2,75	—	—
1895	582	55	58	4,8	3,95	—	—
1900	744	54	78	6,6	5,7	—	—
1905	1.039	40	100	11,2	8,1	—	—
1910	1.280	24	109	15,1	9,4	1,0	—
1915	1.319	58	112	42	7,5	16,0	—
1920	1.577	70	72	48	9,7	79	1,85
1925	2.321	102	116	53	10,7	195	10,5
1930	3.007	99	124	72	12,0	245	60
1935	516	117	112	72	8,7	300	178
1938	1.376	108	108	81	11,2	322	275

In het eerste deel en de daaraan voorafgaande jaren valt, na de afschaffing van het Cultuurstelsel Van den Bosch een groote vlucht waar te nemen in de ontwikkeling van het vrije bedrijf. De verschillende indices van welvaart en groei van het economisch leven vertoonen in deze periode — ook door den oorlog 1914/18 heen — een stijgenden trend. Sinds de eeuwwisseling valt een duidelijke versnelling van het ontwikkelingstempo te constateeren.

Uit den aard der zaak geven de jaarcijfers van de geldopbrengsten, als gevolg van conjunctuurinvloeden en

¹⁾ De kwantitatieve cijfers geven dit veel minder duidelijk aan dan die betreffende de geldelijke opbrengsten der verschillende producten. De totale waarde der geëxporteerde landbouwgewassen, die in 1925 1.455 miljoen bedroeg, daalde in 1930 tot 859 miljoen gulden en bereikte haar dieptepunt in 1933 met een bedrag van ca. 320 miljoen gulden.

Ontwikkeling van den mijnbouw in Nederlandsch-Indië.
(productie).

Jaar	Tin 1000 pikols	Steenkool 1000 tons ¹⁾	Ruwe olie 1000 tons ¹⁾	Aardgas 1000 tons ¹⁾
1890	204	8	1	—
1900	291	203	363	—
1913	342	567	1525	—
1920	356	1095	2365	—
1930	541	1870	5531	540

¹⁾ Metrieke tonnen.

van afschepingsmoeilijkheden in den oorlog 1914/'18, alsook door waardeschommelingen van het geld, een sterk op en neergaand beeld te zien; in totaal is evenwel ondanks de

Invoer in Nederlandsche-Indië (door partic.)
(in miljoenen gulden)

Jaar	Totaal	Daarvan:		
		Geweven goederen	IJzer en staal	Machines
1880	145,2	34,3	2,5	3,1
1890	142,3	35,7	3,8	3,6
1900	176,1	35,6	10,0	11,3
1913	437,9	96,3	35,4	32,9
1920	1.125,9	315,6	124,5	70,7
1925	824,1	207,7	43,2	51,0
1930	830,4	205,4	78,8	79,0
1935	272,2	81,6	25,9	23,0
1938	478,5	121,7	58,2	66,7

toeneming der bevolking een stijging van welvaart niet te loochenen.

In het tweede gedeelte der beschouwde periode, die aanvangt met de wereldcrisis, komt duidelijk naar voren, hoe gevoelig een in zoo sterke mate grondstoffen-exporteerend land is voor de invloeden, die van de wereldmarkten uitgaan.

Beschouwingen in dezen zin zijn door vele deskundigen in verschillende tijdschriftartikelen en gedenkboeken reeds meermalen gegeven en monden bijna noodzakelijk uit in beschrijvingen van den gang van zaken bij de groote agrarische en extractieve exportbedrijven en de invloed, die van hun meerdere of mindere welvaart uitgaat op de bevolking. Herhalen van dergelijke bespiegelingen is hier niet mijn doel. Wie enkele structuurveranderingen wil schetsen in ons Nederlandsch-Indië in de laatste 25 jaar, zal van een ander uitgangspunt moeten uitgaan en zal zich met name moeten afvragen, welke prikkels tot structuurwijziging in den oorlog 1914/'18 hun oorsprong of hun stumileering vonden.

Het proces van ontwikkeling.

De decennia en vooral de laatste 10 jaren, die den oorlog 1914/'18 voorafgingen, kunnen het best gekarakteriseerd worden met het enkele woord „ontwikkeling”. Ontwikkeling niet alleen in economisch opzicht van productie-capaciteit en welvaart, maar evenzeer ontwikkeling van het besef van de taak, die Nederland als oudere koloniale mogendheid had en heeft te vervullen in het haar door de historie in beheer gegeven gebied. Dit is de periode, waarin een welbewuste welvaartsbeleid vorm krijgt. In deze jaren is reeds een duidelijke groei ingezet en voortgezet van overheidszorg op verschillend gebied, zooals irrigatie, onderwijs, volksvoorlichting op het gebied van landbouw en industrie, hygiënische verzorging, volkscredietwezen en dergelijke. Door den oorlog 1914/'18 heen is deze stijging van de overheidszorg te constateeren, wat zijn weerpiegeling vindt en mede mogelijk gemaakt wordt door de

stijging van het Staatsbudget ²⁾. Een stijging, die op haar beurt weer haar ontstaan dankt aan de groei van het op westerschen leest geschoeide bedrijfsleven en aan het steeds meer in de belasting betrekken van den individueelen inwoner. Het patentrecht in 1876, de inkomstenbelasting van 1908 met haar uitbreiding in 1915 met oorlogswinst- en productenbelasting, en voorts de vennootschapsbelasting in 1925 hebben, tezamen met de opbrengsten van invoerrechten en accijnzen, overheidsbedrijven en -monopolies, de financiering van deze intensievere overheidsbemoeiing mogelijk gemaakt.

Midden in dezen opgang van bedrijvigheid en welvaart brak de oorlog 1914/'18 uit, die, zonder den algemeenen gang van het proces van intensivering van kolonisatie te wijzigen, in dit totale beeld enkele nieuwe elementen bracht, welke in onderstaande beschouwing in het bijzonder de aandacht zullen verdienen niet alleen om hun rechtstreeksche, maar ook om hun indirecte inwerking. Gerangschikt naar afnemende belangrijkheid meen ik, dat deze elementen zijn:

1e. de ontwikkeling van den explosie- en verbrandingsmotor, en mede als gevolg daarvan, van het vliegtuig.

2e. de ontwikkeling van de radio;

3e. de ongekeerde uitbreiding van het autarkisch streven in de wereld.

4e. de veranderingen in den ruilvoet van grondstoffen-produceerende landen met anderen en de verslechtering van de positie van grondstoffen tegenover die van eindproducten in de jaren na 1929.

Merkwaardig in dit verband is dat de productie en de in- en uitvoer van Nederlandsch-Indië in de besproken perioden relatief sterker stijging vertoonen dan de wereldcijfers van productie en buitenlandschen handel. De oorzaak hiervan is mede te zoeken in de grondstoffentekorten na den oorlog 1914/'18 en de voorraad-vorming onder oorlogsdreiging der laatste jaren.

Deels samenhangend met deze verschijnselen moeten voor een totaal-beeld volledigheidshalve nog een drietal verschijnselen worden genoemd, t.w.:

a. de naar verhouding toenemende beteekenis van den mijnbouw tegenover de, sociaal de bevolking nauwer rakende, landbouw.

b. de relatief, zoowel als absoluut, toenemende beteekenis van de Buitengewesten. Techniek, kapitaal, organisatie en hygiëne maakten een ontsluiting mogelijk, die vroeger ondenkbaar was.

c. de veranderingen op Staatkundig gebied (Volksraad, Bestuurshervorming) in het algemeen de overheidsactiviteit bevorderend.

Na 1930 toont Indië, zooals het onder den invloed van genoemde processen gevormd is, een groot aanpassingsvermogen. De overheid en het bedrijfsleven wisten door zeer drastische maatregelen de noodige versoeringen aan te brengen zonder het productieapparaat blijvend te beschadigen; de samenleving schikt zich zonder onrust en met veel begrip; de totale productie vermindert relatief minder dan die der wereld.

Verschuivingen in de Inlandsche sfeer.

De groote vraag naar grondstoffen direct na den oorlog 1914/'18 is een sterke prikkel geweest tot het zich uitbreiden van de op westerschen leest geschoeide bedrijven. Zooals reeds eerder opgemerkt ligt het thans echter niet in mijn bedoeling de „ups and downs” van deze periode te bespreken. Ik wilde slechts zoeken naar die blijvende invloeden, die in de behandelde periode hun stempel op de Indische samenleving drukten.

²⁾ Het systeem der overheidsadministratie heeft helaas tot gevolg, dat gemakkelijker, en daardoor meer, aandacht wordt besteed aan begrootingscijfers dan aan de werkelijke uitgaven en inkomsten, die natuurlijk belangwekkender, maar helaas slecht toegankelijk zijn.

Overzicht der Indische middelen 1880—1938.¹

Jaren	Ontvangsten						Uitgaven	
	In-, uitvoerrechten en accijnzen	Grondlasten, Verponding, Hoofdegeld	Belasting op bedrijfsleven	Inkomst. bel. v. Industrieën en zaken	Totaal belastingen	Totaal ontvangsten	Totaal	waarvan gewone dienst
1880	9	19	3 ¹⁾	1	39	147	147	135 ⁵⁾
1885	10	24	4 ¹⁾	1	45	134	131	121 ⁵⁾
1890	11	20	4 ¹⁾	1	42	138	128	120 ⁵⁾
1895	14	23	4 ¹⁾	1	50	131	140	127 ⁵⁾
1900	20	24	4 ¹⁾	1	58	152	146	137 ⁵⁾
1905	22	23	5 ¹⁾	1	59	156	166	?
1910	29	27	6 ¹⁾	9	85	222	231	214
1915	38	34	14 ¹⁾	16	112	310	348	306
1920	82	39	28 ²⁾	28	199	312	1060	729
1925	121	60	46 ³⁾	69	336	513	683	635
1930	135	47	46 ⁴⁾	59	313	437	894	825
1935	124	31	8 ⁴⁾	48	229	283	478	463
1938	141	27	48 ⁴⁾	56	290	375	634	540

¹⁾ Bedrijfsbelasting; ²⁾ Oorlogswinstbelasting; ³⁾ 5,6 mill. O.W.-belasting en 30,4 mill. Vennootschapsbelasting; ⁴⁾ Vennootschapsbelasting; ⁵⁾ Naar Dr. E. B. Kielstra, „De financiën van Nederlandsch-Indië” (1904).

Overheidsuitgaven voor:
(in miljoenen guldens)

	Volksgezondheid	Onderwijs
1890	2,0	3,1
1895	2,1	3,6
1900	2,3	4,1
1905	2,8	5,2
1910	3,9	8,3
1915	11,2	15,1
1920	16,9	36,1
1925	13,7	35,6
1930	19,1	54,3
1935	9,6	28,4
1938	9,2	24,4

De groote winstgevendheid van het Europeesche bedrijfsleven en de ruime inkomsten, die dientengevolge — en mede door de hooge opbrengsten van overheidsmonopolies en -bedrijven — de regering toevloeden, maakten het haar mogelijk in versterkte mate een welbewuste welvaartsbeleid tot uitvoering te brengen.

Het aantal abiturienten der verschillende instituten van onderwijs nam sterk toe; groote irrigatieverbeteringen en uitbreidingen kwamen tot stand, zoodat, niettegenstaande de sterke bevolkingsgroei, de oppervlakte bouwgrond per Inlander op het hoofdeiland Java niet afnam; voorlichting op het gebied van landbouw en nijverheid konden zeer worden geïntensiveerd; toezicht op en verbetering van arbeidstoestanden, zoowel in het op westerse grondslag als in het op inheemsche wijze gevoerde bedrijf, werden sterk bevorderd, terwijl de verzorging van de hygiënische toestanden belangrijk werd geperfectioneerd. De hoeveelheid door Inlanders voor den export geteelde grondstoffen vermeerderde sterk, waarlijk niet alleen bij de rubber. De inheemsche samenleving ging voor een geleidelijk grooter deel bestaan uit beter toegerusten voor den strijd om het bestaan, zooals een in economisch opzicht ontwikkelder volk die kent.

Bovendien, en deels als gevolg van de uitbreiding dier sectoren, nam het aantal inheemschen, werkzaam in het op Europeesche wijze geleide bedrijfsleven en bij de over-

Jaren	Oppervlakte bouwland	
	geïrrigeerd rijstland ¹⁾	totaal ²⁾ H. A. p. hoofd
1885	1,2	—
1900	1,3	—
1910	2,2	0,17
1915	2,9	0,20
1920	3,1	0,20
1925	3,2	0,20
1930	3,3	0,19
1935	3,3	0,19
1938	3,4	0,19

¹⁾ In miljoenen H.A.

²⁾ Inclusief gronden.

heid, sterk toe. De Inlander bleek geschikt voor het onderleiding verrichten van werkzaamheden, waarvan men voordien meende, dat zij bij uitsluiting door Europeanen verricht moesten worden. Een stijgend aantal Inlanders werd voor hun inkomensvorming afhankelijk van de geldopbrengst van hun arbeid. Daarenboven groeide het Inlandsch kleinbedrijf en het Inlandsch landbouw-exportbedrijf.

Toen men dan ook na 1930 inzag, dat de taxaties van ondernemerszijde der potentieele behoefte aan Indische exportproducten (mede door onderschatting van de kracht der argumenten, welke voor autarkie pleitten) aanzienlijk te hoog was geweest en dientengevolge een — in den aanvang als tijdelijk beschouwde — inkrimping van het productie-apparaat en de daarmee verbonden organisatie geboden was, bleek, dat onder drang der bovengeschetste ontwikkeling, de op een lager levenspeil ingestelden Inlander in verschillende gevallen bij het bezuinigingsstreven den European uit verschillende posities kon verdringen. Het was in die jaren, dat voor het eerst in Indië op eenigszins belangrijke schaal werkloosheid van Europeanen optrad en dat het verschijnsel van den „poor white” zich daar voordeed.

In een zich ontwikkelende pluralistische samenleving ³⁾, waarin verschillende bevolkingslagen, niet geheel samenvallende met ras-criteria, leven, elk met een eigen en van de anderen afwijkend welvaartsbegrip, zijn verschuivingen als de bovengeschetste natuurlijke groei-verschijnselen, maar zij hebben een veel verder reikende draagwijdte dan voor de periode, waarin zij door crisisinvloeden duidelijk aan het licht treden. Zie ik deze ontwikkeling goed, dan zal het aantal Inlanders en Chinezen, dat de middelbare schoolopleiding heeft ontvangen, gestadig blijven toenemen, zoodat hun concurrerende kracht op de arbeidsmarkt geleidelijk den uit Nederland afkomstigen European zal terugdringen tot die werkzaamheden van hooger leiding-gevenden aard, waarvoor diepergaande opleiding en karakter hem bij uitstek geschikt maken. In Indië zal deze ontwikkeling pijnlijk worden gevoeld door de steeds scherper vormen, die het zoogenaamde Indo-vraagstuk aanneemt. Er werken hier diepere oorzaken, dan het zich uitbreiden van de Indo-Europeesche bevolkingsgroep, die drie kwart der Europeanen omvat en die uiteraard het scherpst de concurrentie gevoelt van het opstuwende inheemsche intellect.

Verschuivingen in de Europeesche sfeer.

Heel merkwaardig is, dat in de eerste twaalf jaren na den oorlog 1914/18, tegen de bovenbeschreven ontwikkeling in, het aantal uit Nederland uitgezonden Europeanen

³⁾ Een beter Nederlandsche uitdrukking voor het begrip „plural economy”, zooals dat gehanteerd wordt door J. S. Furnivall in zijn uitnemend werk „Netherlands India, a study of plural economy” wil mij niet te binnen schieten.

zoo sterk toenam. Daardoor kwam de structureele verschuiving, die ik boven schetste, eerst in de crisisjaren duidelijk tot uiting. Maar bovendien is in de jaren van 1920 tot 1930 een wijziging opgetreden in de uitzendingstaktiek van overheid en particulier bedrijfselven, die hier even de aandacht verdient. Ik doel hier op het steeds meer gehuwd uitzenden van jonge overheidsambtenaren en employés. Het in de Indische samenleving op veel grooteren schaal optreden van de jong-gehuwde Europeesche vrouw heeft de levensstijl van den Europeaan in de tropen, die vrij belangrijk afwijkt van die in het Moederland, aanzienlijk beïnvloed.

Dit komt niet alleen daar tot uiting, waar men haar het allereerste waarneemt, nl. in het uitgaansleven, in de karakterveranderingen van societeiten en openbare plaatsen van vermaak, het heeft bovendien zijn invloed niet gemist op het gebied van de kunst en op den tusschenhandel. De sterke ontwikkeling van de „Nederlandsch-Indische Kunstkringen”, die vaak tournée's wisten te organiseren van kunstenaars van internationale vermaardheid, dateert uit deze periode. De hoogere eischen, die men ging stellen aan de verzorging van het huiselijk interieur, deden de vraag naar meubelen van karakter veranderen. Chineesche werklieden, die bij de tot bloei gekomen groote Europeesche meubelmagazijnen begrip hadden opgedaan van de verlangens der meer ontwikkelde Europeanen, afficheerden zich als vervaardigers van meubelen „pakai kunst sedikit”⁴⁾.

De invloed van de Europeesche vrouw heeft zich echter niet tot deze zaken beperkt. Ook de handel in comestibles, manufacturen en andere voor het huishouden benodigde zaken heeft zich moeten aanpassen aan de door de Europeesche huisvrouw gestelde eischen, waarbij nog kwam; dat de zuinige Hollandsche huisvrouw niet of vrijwel niet in de schuld raakte bij haar leveranciers en daardoor veel meer in staat was hen haar eischen te stellen.

Hoewel de hoeveelheid goederen bestemd voor consumptie door Europeanen slechts een onbelangrijk percentage uitmaakt van den totalen import, zoo is toch de hier beschreven invloed — waarbij de vereenigingen van Huisvrouwen een zekere rol speelden — indirect van groote betekenis geweest omdat zij leidde tot den aanvoer van artikelen, die vroeger op de Indische markt werden gemist.

Een derde, doch in mijn oog minder gunstig, gevolg van het meer gehuwd uitkomen van voor de eerste maal in Indië komende werkers, is, dat het zich direct concentreeren op het zelf gevormde Europeesche huishouden de kennis, die de Europeesche werker opdoet van wat in de Inlandsche samenleving leeft, is afgenomen. Voor het juist vervullen van zijn beschavingstaak in Indië is n.m.m. deze ontwikkeling een verliespost. De selectie van toekomstige leiders, hoewel aan ruwheid inboetend, werd minder scherp doordat de karaktervastheid als gevolg van de gewijzigde levensstijl minder in het openbaar op den proef werd gesteld.

Tenslotte is nog een blijvend gevolg van deze toeneming van het aantal jonge Europeesche gezinnen, dat een veel grooter aantal Europeesche kinderen de schoolopleiding geheel of grootendeels in Indië ontvangen. Deze groei van het gezinsleven in Indië moet naar mijn meening op den duur het aantal Europeanen-blijvers doen toenemen en zal de basis vormen voor het geleidelijk aan vergroeien van dit koloniale gebied tot een volksplanting. De ingeboren spaarzaamheid van den Europeaan en zijn drang naar zorg voor de toekomst moeten op den langen duur het zich vormen van een eigen Indische kapitaalstructuur tot gevolg hebben. Wederom een verschijnsel, dat volkomen past in den logischen uitgroeï van een in economisch opzicht nog jonge samenleving.

⁴⁾ Met een beetje kunst er bij.

Vermindering van transportweerstand.

In en door den oorlog 1914/18 kwam de motor, zoowel de explosie- als de verbrandingsmotor, in sterke mate tot ontwikkeling. Een van de weinige voordeelen, die in het algemeen aan een oorlog kunnen worden toegerekend, is het verschijnsel, dat door het tijdelijk wegvallen van zuiver economische overwegingen de bedragen, benodigd voor technische research en voor investeringen ten behoeve der ontwikkeling van bepaalde technische uitvindingen, in ruime mate ter beschikking worden gesteld. Dit is in den vorigen oorlog het geval geweest bij het tot ontwikkeling brengen van den motor en van de radio. Beide uitvindingen hebben tot gevolg gehad, dat de afstanden in de wereld, in geld gemeten, zijn verkleind en mede, dat de snelheid der internationale berichtgeving aanzienlijk is opgevoerd. Het ligt voor de hand, dat hierdoor de interdependentie in het menscheijk handelen zeer is vergroot; de markten kwamen als het ware dichter bij elkaar. De groei van de lengte van het spoorwegnet geeft de toeneming der verkeersmogelijkheden reeds aan; tot mijn spijt vond ik geen gegevens omtrent de groei van het voor motorverkeer geschikte wegennet, dat per ulto 1938 rond 22.300 km lengte had. Het aantal geïmporteerde automobielen geeft hier wel een aanwijzing, in 1902 bedroeg de import van automobielen 1865 wagens, in 1925 was dit aantal reeds gestegen tot 10.000 wagens, terwijl in 1938 het totaal aantal in bedrijf gestelde nieuwe motorrijtuigen 9.817 bedroeg.

Nederlandsch-Indië.

Lengte Spoor- en Tramwegen in K.M.

1867	25	1913	5.432
1873	261	1920	6.142
1891	1.727	1930	7.333
1900	3.631	1938	7.372

Voor Indië heeft deze ontwikkeling diep ingrijpende en blijvende gevolgen. Niet alleen neemt hierdoor de invloed toe, die de handel in Indische producten ondervindt van het marktgebeuren elders, maar ook werken deze tendenzen door tot in de dessa. De vergrootte conjunctuurgevoeligheid van Indië als geheel had in de crisis na 1930 desastreuze gevolgen, te meer omdat het gebied, waarop de conjuncturele invloeden vrij spel hadden, sterk was ingekrompen als gevolg van het autarkisch streven in de wereld. In verschillende staten werden door speciale beschermende maatregelen industrieën in het leven geroepen, of in stand gehouden, van artikelen, die of in Indië werden gemaakt, dan wel bestemd waren om voor Indische exportartikelen als vervanger op te treden. Als voorbeelden noem ik slechts de suikerindustrie in Britsch-Indië, aanplantingen van rubber en thee in Fransch-Indo-China, de buna-fabrikage in Duitschland ter vervanging van rubber. Voorzover zulks niet door internationale afspraken tot restrictie voorkomen was, werd Indië steeds meer aangewezen de geproduceerde artikelen te slijten op een steeds inkrimpende restantenmarkt, die uit den aard der zaak veel gevoeliger is voor conjunctuurinvloeden dan groote wereldmarkten, waar verschillende elkaar tegenwerkende invloeden beter worden gecompenseerd.

Structureel is voor de inheemsche samenleving in Nederlandsch-Indië echter nog belangrijker de invloed, die het toenemende wegverkeer voor den inlander heeft gehad bij den afzet van zijn producten. Kwamen vroeger de schommelingen in het prijsniveau nauwelijks of althans sterk afgeremd tot uiting in de prijzen, die de Inlandsche landhouwer voor zijn producten ontving — doordat zijn koper was de zelfstandige collecteerende Chineesche handelaar, die kosten en risico van het het transport naar de kust voor eigen rekening nam en de prijsfluctuaties der producten tot een aparte bron van zijn inkomen wist te maken — de verbeterde transport-situatie, de daarmee samen gaande verlaging der transportkosten en de snellere bericht-

geving deden ook op dit terrein uitschakelingstendenzen optreden. De Inlandsche producten worden thans veel meer dan vroeger rechtstreeks door den producten-exporteur in de dessa opgekocht, en dat tegen prijzen, die veel nauwer verband houden met de eigen opbrengstprijzen van deze handelaars. Hierdoor komt de conjunctuur tot in de dessa. De gevolgen hiervan laten zich nog niet geheel overzien. De negatieve gevolgen hebben wij in de crisis na 1930 kunnen waarnemen. De wijze waarop het aanbod van bevolkingsrubber bijv. heeft gereageerd op de daling van de rubberprijs was voor velen een verrassing en toont een typische tegenstelling tot wat geschiedde met de kapok, waarbij de Chinees-tusschenhandelaar nog zijn oude functie vervult. Het lijkt echter geen twijfel, dat deze invloed op den duur de groei van de Inlandsche samenleving in kapitalistische richting moet bevorderen.

Van essentieel belang voor Indië kan zijn, dat juist de betere verkeersmogelijkheden een nieuwe, snel groeiende, natuurlijke samenwerking tot stand brengt tusschen de Buitengewesten met hun groote ontwikkelingsmogelijkheden en het overvolle Java, dat in vele opzichten bij uitstek geschikt is zich te ontwikkelen tot het industrie centrum voor het Nederlandsch-Indisch gemeenebest. Bewust, krachtig en met succes werkt de overheid aan de kolonisering op grooten schaal van Javanen in de Buitengewesten.

Verschuivingen bij het beheer.

Een merkwaardige invloed heeft de ontwikkeling van de luchtvaart en de radio en in het bijzonder van de radiotelefonie nog gehad op de beheersverhouding Nederland—Nederlandsch-Indië.

De veel snellere berichtgeving heeft voor de directies in Holland en ook voor de Nederlandsche leidende ambtenaren op het Departement van Koloniën tot noodzakelijk gevolg gehad, dat zij veel meer dan vroeger zelf de directe verantwoording moesten dragen voor beheersdaden in Indië. Deze noodzakelijke ontwikkeling spruit voort uit de verantwoordingsplicht, die deze leiders hebben respectievelijk tegenover commissarissen en de Staten-Generaal. Indien men vrijwel à l'instant op de hoogte en zelfs aanwezig kan zijn, wil men ten behoeve van te verstrekken toelichtingen aan in laatste instantie verantwoordelijken niet alleen over alles direct geïnformeerd zijn, maar bovendien meer dan vroeger een beslissende stem hebben. Afstand geldt immers nu niet meer als excuus! Van beslissend belang blijft hierbij steeds, dat de beschikking over het kapitaal in Nederland berust. De Indische schuldenlast t.o.v. Nederland is in en door de crisis belangrijk vergroot; dit vermeerderde de tendens tot leiding-geven vanuit Holland mede naast den invloed, die van de verbetering der verkeersmiddelen reeds uitging.

Het is op zichzelf wel merkwaardig, dat dit samenvalt met het reeds genoemde uitzenden naar Indië van steeds meer en beter opgeleid Europeesch personeel. Uit den aard der zaak ontstond hieruit een tegenstelling tusschen Indische en Nederlandsche beheerders. De groote afstand, de snelle groei in de Indische samenleving, het toenemen van het belang der rechtstreeksche verkoopen uit Indië naar de afzetgebieden, deden de leidende personen in Indië juist behoefte gevoelen aan meer vrijheid van handelen en beslissen, een behoefte die te sterker indruk op hen maakte, omdat zij de hen toegemeten bevoegdheden vergeleken met die van hun voorgangers, thans veelal de betrokken directeuren en leidende ambtenaren in Holland. Dit viel in een periode van sterke divergentie van ontwikkeling van Nederlandsch-Indië (sterk dynamisch) en het Moederland tot 1940 (statisch geworden!) zoodat in werkelijkheid (buiten formeele constructies om) de opgelegde verantwoordelijkheid door ambtenaren en directies in Nederland niet gedragen kon worden.

Het ook in Indië door de crisis al intensiever wordende Staatsingrijpen, de noodzaak om door de Indische leiding rechtstreeks te doen onderhandelen met buitenlandse

mogendheden en concerns, veroorzaakten, dat men op Java de geleidelijke inperking van de beheersbevoegdheid als een ernstige belemmering ondervond. Daarbij kwam nog, dat men, vanuit de tropen bezien, het onderling kraakel, dat in Europa steeds heftiger werd, duidelijker dan in Europa zelf waarnam als schadelijk voor de positie van den Europeaan in de wereld. Dat men dit in Europa zelve kennelijk niet zoo duidelijk onderkende, deed vaak twijfel rijzen aan de geschiktheid tot leiding geven van hen, die daartoe in Holland waren aangewezen. Ook de Nederlandsche aanpassingspolitiek van de eerste crisisjaren en het koppig vasthouden aan den gouden standaard na de devaluatie van het pond, met zijn voor Indië desastreuze gevolgen, heeft veel kwaad gedaan en goed onderling begrip en waardeering in den weg gestaan.

De ontwikkeling, als ik die goed zie, is wel duidelijk deze geweest, dat de behoefte aan het vestigen van althans een deel der directies in Nederlandsch-Indië en aan overdracht van een deel der bestuurstaak der overheid aan de Indische Regeering zoo sterk groeide, dat deze kwestie binnen enkele jaren een oplossing vereischt. Een oplossing, die bij het bedrijfsleven mogelijk zoo te vinden zal zijn, dat de directies hun taak in drieën splitsen, waarbij de jongste directeur de hoogste leider in Indië is met zelfstandige bevoegdheid tot het nemen van beslissingen, de op een na jongste directeur de functie van reis-directeur op zich neemt om zich op de hoogte te stellen van de ontwikkeling in die gedeelten der wereld, waarvan de kennis voor een juiste bedrijfsvoering onontbeerlijk is, en ten slotte de oudste directeur het contact onderhoudt met de kapitaalmarkt in Amsterdam. Uit den aard der zaak zal de politieke ontwikkeling in Europa in het algemeen en in Indië in het bijzonder ook voor deze aangelegenheid van beslissenden invloed blijken te zijn.

Hoe deze zaken zich in de komende jaren zullen ontwikkelen ligt sinds de gebeurtenissen van Mei jl. volkomen in het duister. De omstandigheden hebben de leiders in Indië thans gedwongen de verantwoording geheel op zich te nemen en alle zaken te beslissen zonder eerst de gebruikelijke ruggespraak te kunnen houden met principalen in het moederland. Ongetwijfeld zal na afloop van den oorlog blijken, dat in verreweg de meeste gevallen de Indische leiders ook in deze moeilijke omstandigheden volkomen voor hun taak berekend zijn geweest. Het is duidelijk, dat deze periode een groote versnelling zal geven aan de bovengeschetste ontwikkeling en het is te hopen, dat na den oorlog de leiders in beide landen begrip zullen toonen voor de noodzakelijke elementen van ontwikkeling en groei, die van dezen gang van zaken de achtergrond vormen.

M. C.

NEDERLANDSCHE BANKEN IN DEN VREEMDE.

De geografische ligging van Nederland in den Noord-Westhoek van het Europeesche vasteland — in het delta-gebied van Schelde, Maas, Rijn, Eems en het daarop aansluitende net van natuurlijke en kunstmatige waterwegen — is van oudsher van grooten invloed geweest op de geheele economische en cultureele vorming van ons land en daardoor tevens op zijn beteekenis voor de wereld. Als een sterke magneet hebben de lage landen aan de zee, al reeds sedert de late middeleeuwen, de overzeesche verbindingen tusschen de verschillende deelen van het Europeesche continent en van dit continent met de toenmaals bekende daarbuiten gelegen deelen van de wereld tot zich getrokken. De ontsluiting van Azië en Amerika eenerzijds en de ontwikkeling van onze politieke zelfstandigheid anderzijds hebben dit proces voortgezet. Niet alleen door de omstandigheden gevormd, maar op zijn beurt deze omstandigheden in niet geringe mate mede vormend, is Nederland in den loop der eeuwen gegroeid tot een economische en cultureele eenheid, die in de gemeenschap der volkeren steeds een eigen waardevolle functie als bemiddelaar heeft vervuld.

Steunend op scheepvaart en handel, heeft de landbouw zich ontwikkeld tot een veredelingsbedrijf. Gedeeltelijk daaruit, maar deels ook geheel onafhankelijk daarvan, is gegroeid een uitgebreid samenstel van industrieën, dat zijn grondstoffen meestal slechts voor een deel betrokken uit het binnenland en voor een meer of minder groot gedeelte aanvoerde uit het achterland of van overzee, om vervolgens de daaruit vervaardigde producten weer naar alle deelen van de wereld te verzenden. Terzeldertijd heeft zich hier te lande een financieel apparaat ontwikkeld, dat, deels dienend, deels geheel zelfstandig, het samenstel der economische krachten compleeteerde tot een bij uitstek harmonisch geheel.

Het Nederlandsche bankwezen en de internationale financiering

Van dit financieele apparaat zijn de Nederlandsche banken overzee slechts een betrekkelijk laat ontwikkeld en bescheiden onderdeel. De internationale activiteit van ons bankwezen is nimmer geheel afhankelijk geweest van de vraag, of Nederlandsche banken, behalve over een of meer zetels in Nederland of in zijn overzeesche gewesten, ook nog konden beschikken over eigen vertakkingen in het buitenland. En zoo lang Nederland in den internationalen handel en in de internationale scheepvaart en in het veredelingsverkeer in den ruimsten zin een eenigszins belangrijke plaats inneemt, zal ook wel steeds een groot gedeelte van het in Nederland zelf gevestigde bankwezen bij de internationale financiering zijn betrokken. Dit geldt practisch voor alle grootere in Nederland gevestigde banken en emissiehuizen, dit geldt ook voor tal van speciale instellingen, die niet tot de banken in den meer beperkten zin van het woord behooren, maar die, zooals de scheepshypotheekbanken, de bankinstellingen voor belaste waarden en enkele van onze verzekering-maatschappijen, met hun zaken tot ver over onze landsgrenzen in de internationale financiering een rol spelen. Ook de, practisch alweer verdwenen, hypotheekbanken, werkzaam in het buitenland, wier taak het was gelden, in Nederland opgenomen, te beleggen in den vreemde, en de na den vorigen oorlog opgerichte Amsterdamsche acceptmaatschappijen hebben daartoe — zij het slechts gedurende een betrekkelijk korte spanne tijds — het hunne bijgedragen.

Banden met den handel.

Aanvankelijk vinden wij vrijwel al deze vormen van economische bedrijvigheid nog direct verbonden aan den handel en de scheepvaart. In onze gouden eeuw waren het de geotrooieerde Compagnieën en de groote koopmans-families, die de meeste van deze functies gecombineerd uitoefenden. Voor zoover de persoonlijke aansprakelijkheid der kooplieden-bankiers een internationaal vertakt bedrijf niet wel mogelijk maakte, ontstonden al vroeg meer of minder sterke banden tusschen de groote kooplieden- en bankiersfamilies in binnen- en buitenland. De intieme relaties tusschen de huizen Hope te Amsterdam en Baring te Londen leidden reeds in de 18e eeuw tot herhaalde en vruchtbare samenwerking. Nog in de eerste helft van de 19e eeuw waren de functies van koopman en bankier verenigd in de op instigatie van Koning Willem I. opgerichte Nederlandsche Handel-Maatschappij. Zelfs voor de zooveel later opgerichte Nederlandsch-Indische Handelsbank gold aanvankelijk hetzelfde. De Internationale Crediet- en Handelsvereniging „Rotterdam”, opgericht in hetzelfde jaar als de Nederlandsch-Indische Handelsbank (1863), heeft tot den huidigen dag de oude combinatie gehandhaafd. In alle drie de gevallen is het bankwezen in den vreemde een onderdeel gebleven van het eigenlijke, in Groot-Nederland werkzame bedrijf.

De eerste vestigingen in den vreemde.

De Nederlandsche Handel-Maatschappij begon terstond na haar oprichting agentschappen te vestigen in Midden- en Zuid-Amerika en in Alexandrië. Ongelukkigterwijs vond

deze ontwikkeling plaats in de maanden, dat een „boom”-periode juist achter den rug lag. De daarop volgende crisis brak te vroeg uit om nog te profiteren van den goeden tijd en te laat om niet ernstig door de depressie te worden getroffen. De eerste aanloop tot een Nederlandsch bankwezen in den vreemde werd hierdoor in den kiem gesmoord: „Van een wereldbestormend lichaam schrompelde de Nederlandsche Handel-Maatschappij in weinige jaren tijds samen tot een Indische maatschappij”. Eerst nadat zij zich als zoodanig had geconsolideerd, vestigde de Maatschappij zich in 1858 opnieuw in den vreemde door het openen van een kantoor te Singapore, weldra gevolgd door agentschappen in Japan. Dan volgt in de tachtiger jaren, na de benoeming van den heer B. Heldring tot directeur, de overgang van een gemengd bedrijf, waarbij de handelsfunctie overwoog, tot een zuiver bankbedrijf, een overgang, die zich voltrok als een inwendig proces en waarvan de buitenwereld slechts vernam door een simpele mededeeling van de directie. Voor zoover de Maatschappij zich beperkte tot Nederland en zijn Overzeesche Gewesten, kunnen wij hier verder stilzwijgend aan haar geschiedenis voorbijgaan. In het kader van dit artikel is slechts van belang, dat ook het kantoor te Singapore zich terstond na de hervorming geheel ging toeleggen op wissel- en bankzaken en dat in 1888 sub-agentschappen werden opgericht te Penang en Rangoon, in de 20e eeuw gevolgd door kantoren te Shanghai, Hongkong, Kobe, Calcutta, Bombay en Djeddah.

De specialisatie van de Nederlandsch-Indische Handelsbank tot een zuiver bankbedrijf voltrok zich ongeveer tezelfdertijd als bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij. De exploitatie van de zich in haar bezit bevindende Indische ondernemingen werd toevertrouwd aan een dochtermaatschappij, de Nederlandsch-Indische Landbouw Maatschappij, terwijl de Bank zelf het eigenlijke bankbedrijf voortzette. Ook zij ging in den loop der jaren naast de uitbreiding van haar zaken binnen het Nederlandsch Imperium over tot het openen van een 9-tal kantoren in den vreemde: Singapore, Bombay, Calcutta, Amoy, Hongkong, Shanghai, Kobe, Tokio en Manilla, terwijl zij bovendien een vertegenwoordiging vestigde te Londen.

De Internationale Crediet- en Handels-Vereeniging „Rotterdam” is de derde credietinstelling, die ter aanvulling van haar eigenlijke Indische bedrijf kantoren vestigde in het buitenland en wel te Singapore, Bangkok en Kobe. Zooals gezegd, betreft het hier echter niet een zuiver bankbedrijf, doch dienen haar werkzaamheden als bankier in hoofdzaak ter ondersteuning van haar eigenlijke handelszaken.

Ofschoon het bankbedrijf in het buitenland bij de zoo juist genoemde instellingen derhalve slechts een beperkt onderdeel van hun werkzaamheden vormt, zijn zij historisch beschouwd de oudste, en is hun bankbedrijf in den vreemde niet alleen voor de ondernemingen zelf, doch evenzeer voor de geheele positie van ons land in het Verre Oosten van belang.

In hoofdzaak beperkt hun bankbedrijf in den vreemde zich tot de financiering van de zoogenaamde „seaborne trade” met de daaraan voorafgaande „packing-credits”. In principe bestaat hier derhalve de mogelijkheid het valuta-risico — het cardinale probleem bij alle bankzaken in den vreemde — uit te schakelen door termijntransacties. Immers het „packing-” en wissel-crediet liquideert zichzelf in een betrekkelijk korte spanne tijds en draagt een wezenlijk ander karakter dan een credietverleening aan het binnenlandsche economische leven in het land, waar de filialen zijn gevestigd.

De eerste „zuivere” Nederlandsche banken in den vreemde.

De eerste Nederlandsche bank, wier specifiek doel het was zaken te doen met en in het buitenland en wier bedrijf in den vreemde niet, zooals in de voorafgaande gevallen, was gegroeid als een aanvulling op een reeds sterk ontwikkeld bedrijf in het eigen land, was de Nederlandsche Bank-

en Credietvereniging voor Zuid-Afrika, opgericht in 1888. Eveneens in tegenstelling tot de voorafgaande gevallen beperkte zij zich niet tot de financiering van de „seaborne-trade” doch streefde van den aanvang af naar het opbouwen van een eigen binnenlandsch bankbedrijf in het land van haar keus. Het is zeker geen toeval, dat de eerste buitenlandsche bank in den engeren zin van het woord Zuid-Afrika tot haar werkterrein koos. Ofschoon de Transvaalsche Republiek een eigen staatsbestel had en Paul Kruger en zijn omgeving de ontwikkeling van dit nog primitieve land tot een zelfstandige natie voor oogen hadden, was de historische verbondenheid met Nederland, dateerend uit de dagen van de Oost-Indische Compagnie toen de Kaap een ravitailleerings-station was op weg naar den Oost, nog altijd wel zóo sterk, dat men van een broedervolk kon spreken. Een van de ernstigste gevaren, die een bankinstelling, werkzaam in het buitenland, bedreigen, is de politieke onzekerheid, waaraan zij als vreemdelinge maar al te vaak is blootgesteld. Zelfs de Engelsche buitenlandsche banken, met de groote politieke macht van het Britsche wereldrijk achter zich, hebben bij gelegenheid ondervonden met hoeveel willekeur de regeering van een vreemd land tegenover hen als buitenlandsche instelling kan optreden, wanneer dat om de een of andere reden in haar kraam te pas komt. Hoewel ook in Zuid-Afrika een zekere animositeit tegenover ons land niet altijd heeft ontbroken, lagen de verhoudingen hier toch ongetwijfeld gunstiger dan elders in de wereld, en dit gold wel in zeer sterke mate in de periode tusschen de stichting van de Transvaalsche Republiek en den Boerenoorlog, toen Transvaal, wilde het zich onafhankelijk van Engeland kunnen ontwikkelen, op onbaatzuchtige hulp van derden was aangewezen. De economische ontwikkeling van het jonge land vereischte niet alleen steun van vreemd kapitaal maar ook van technische bekwaamheid uit landen met een rijpere ervaring. Het stamverwante Nederland was hiervoor als het ware aangewezen. Meer dan de behoefte tot het financieren van — nog nauwelijks bestaande — handelsbetrekkingen tusschen beide landen, is de oprichting van de Nederlandsche Bank- en Credietvereniging voor Zuid-Afrika dan ook toe te schrijven aan het verlangen om mede te werken aan den economischen opbouw van de ons zoo na staande Boerenrepublieken, wier lot juist in die jaren in het middelpunt stond van de algemeene belangstelling en sympathie hier te lande.

In 1895 volgde de oprichting van een tweede Nederlandsche bank, die Zuid-Afrika tot het terrein van haar werkzaamheden koos: de Transvaalsche Bank- en Handels-Vereeniging voorheen Baerveldt en Heyblom.

De geschiedenis van de Nederlandsche Bank- en Credietvereniging en de Transvaalsche Bank- en Handels-Vereeniging loopt aanvankelijk min of meer parallel. Beide beperkten zich niet uitsluitend tot bankzaken, doch schrikten ook voor handelszaken niet terug. Terwijl de Nederlandsche Bank- en Credietvereniging zich echter reeds spoedig geheel tot bankzaken beperkte, bleef de Transvaalsche Bank- en Handels-Vereeniging zich, tot de fusie tusschen de beide instellingen in 1925, met consignatie-zendingen belasten. Beide instellingen verbonden voorts aan hun bankbedrijf een overigens zelfstandig geconstitueerde hypotheekbank. De Nederlandsche Bank- en Credietvereniging voor Zuid-Afrika richtte op de Pretoria Hypotheek-Maatschappij, terwijl de Transvaalsche Handelsbank de Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Hypotheekbank in het leven riep. Deze combinatie van bank- en hypotheekzaken was in een jongen landbouwstaat als Zuid-Afrika wel haast de aangevezen weg.

De geschiedenis van deze eerste internationale banken.

De kosten, verbonden aan zuivere bankzaken, zouden in dit groote dun bevolkte land zeker niet goed te maken zijn geweest, wanneer het bestaande apparaat niet tevens had kunnen worden dienstbaar gemaakt aan een

hypotheekbedrijf. Anderzijds was het voor het gezond houden van het eigenlijke bankbedrijf gewenscht, beide soorten van zaken niet in één lichaam te vereenigen, doch formeel zooveel mogelijk gescheiden te houden.

Beide banken hielden zich van het goudmijnbedrijf volkomen afzijdig. Afgezien van het feit, dat vrijwel van den aanvang af het mijnbedrijf in Zuid-Afrika zich in Engelsche handen heeft bevonden en reeds zeer spoedig door onderlinge aaneensluiting tot een voor buitenstaanders vrijwel ondoordringbaar geheel werd, bestond-bij beide instellingen niet de minste lust zich op dit gevaarlijke terrein te wagen. Prof. Gerretson, in zijn gedenkboek van de Koninklijke Petroleum-Maatschappij, heeft er op gewezen, dat Nederland, zeer zeker in de vorige eeuw, tegenover den mijnbouw in het algemeen zeer afwijzend stond. Men beschouwde dit als een onverantwoordelijke speculatie, waarvan de Hollandsche degelijkheid zich zoo ver mogelijk moest houden. Ofschoon het standpunt van de beide Hollandsch-Zuid-Afrikaansche banken in het licht van haar geringe ervaring ongetwijfeld verstandig was, beteekende dit, dat voor haar, althans in de eerste decennia van haar bestaan, slechts een zeer langzame ontwikkeling was weggelegd.

Daarbij kwam, dat de volstrekte afzijdigheid van het mijnbedrijf de beide banken toch niet geheel vrijwaarde voor de conjunctuurschommelingen, die van dit mijnbouwbedrijf mede het gevolg waren. Een hausse na den boerenoorlog werd gevolgd door een ernstigen terugslag, die vooral naverkte in den landbouw. Nog vóórdat de gevolgen hiervan overwonnen waren, volgde de internationale crisis van 1907, die ook Zuid-Afrika en de beide aldaar werkzame Nederlandsche banken niet onberoerd liet. De Nederlandsche Bank- en Credietvereniging ging zoo spoedig mogelijk (1909) over tot een saneering van haar balans door een afschrijving op het aandeelenkapitaal van 40 pCt. De Transvaalsche Handelsbank volgde, na een lange periode van bloedarmoede, in 1919 met een afschrijving van 50 pCt. De Nederlandsche Bank- en Credietvereniging had in de jaren 1888—1909 in totaal aan dividend uitgekeerd 65 pCt., d.w.z. gemiddeld ca. 3 pCt. per jaar. Het kapitaal, aanvankelijk groot f 600.000, was geleidelijk verhoogd tot f 4.800.000. Er was een reserve van f 200.000. In deze eerste periode van haar bestaan had zij een zevental kantoren in Zuid-Afrika geopend, alsmede een kantoor te Londen. De Transvaalsche Handelsbank had in de jaren 1898—1919 het kapitaal eveneens tot f 4.800.000 verhoogd; over reserves beschikte zij evenwel niet. Aan dividenden gedurende deze 21 jaren had zij slechts 38 pCt. uitgekeerd, terwijl zij aan een uitbreiding van haar bedrijf in Zuid-Afrika nimmer was toegekomen. Ook zij bezat een filiaal te Londen.

Sedert met de afstempeling op het kapitaal het oude zeer was uitgesneden, zijn de resultaten van de Nederlandsche Bank- en Credietvereniging onveranderd gunstig geweest. Vooral na het einde van den oorlog in 1919 heeft zij zich sterk ontwikkeld. Van groot belang bleek de opening van kantoren in de havenplaatsen van de Unie (1920/1923), waardoor zij in toenemende mate de financiering van den overzeeschen handel tot zich wist te trekken.

In 1925 kwam het tot een fusie met de Transvaalsche Handelsbank, die aan hare ontwikkeling een nieuwen impuls gaf. De naam Nederlandsche Bank- en Credietvereniging voor Zuid-Afrika werd bij deze gelegenheid gewijzigd in Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika. Door de fusie kreeg zij, naast de reeds bestaande kantoren te Londen en Amsterdam, de beschikking over een derde kantoor in Europa, en wel te Hamburg, waardoor haar positie als internationale bank belangrijk werd versterkt. Op 14 Mei jl. beschikte zij, behalve over haar kantoren in Europa, over een twintigtal filialen in de Unie van Zuid-Afrika. Het kapitaal, dat door de fusie steeg van f 2.880.000 tot f 5.622.500, bleef sedertdien onveranderd. De zichtbare reserves stegen tot f 3.500.000. Met uitzondering van

1932, toen het prijsgeven van den gouden standaard door de Unie van Zuid-Afrika de bank een ernstig valutaverlies berokkende, dat echter gemakkelijk door de reserves kon worden opgevangen, heeft zij sedert 1910 het dividend niet meer gepasseerd. Het gemiddelde dividend sedert het einde van den vorigen oorlog bedroeg bijna 6 pCt.

Het karakter van de Nederlandsche bankinstellingen in den vrede.

Wanneer wij het karakter van haar bedrijf vergelijken met dat van de hierboven besproken buitenlandsche filialen der Indische credietinstellingen, dan valt op, dat zij in Zuid-Afrika zelf zich niet beperkt tot het financieren van den overzeeschen handel, doch daar te lande een volkomen all round bankbedrijf uitoefent. Aanvankelijk was het interne bankbedrijf overzee zelfs het belangrijkste gedeelte van haar taak. Zooals reeds vermeld, heeft zij daarnaast — en na het einde van den vorigen oorlog in steeds toenemende mate — de financiering van de zgn. „seaborne trade” ter hand genomen. Dit heeft evenwel haar binnenlandsche bankbedrijf in Zuid-Afrika niet vervangen, doch slechts aangevuld.

Voor de valuta-positie van de bank is een en ander niet zonder belang. Terwijl nl. het valutarisico, verbonden aan de financiering van „seaborne trade”, binnen zekere grenzen door het compenseeren van in- en uitvoer-transacties beperkt kan blijven, is zulks bij het voeren van een all round-bankbedrijf overzee alleen mogelijk, voor zoover de bank haar overzeesche credietverlening beperkt tot het bedrag der haar eveneens in ponden toevertrouwde gelden. De bank staat derhalve voor de keus, of wel haar eigen middelen voor een groot deel werkloos in Nederland te houden, of wel deze geheel of gedeeltelijk mede te laten arbeiden in de Unie, doch dan met aanvaarding van het daaraan onvermijdelijk verbonden valuta-risico. In de practijk bleek op den duur het tweede alternatief aangewezen, daar de bank in tijden van spanning en oorlog alleen dan op volle medewerking van de centrale bank in de Unie bleek te kunnen rekenen, wanneer een niet onaanzienlijk gedeelte van haar eigen kapitaal naar dat land werd gebracht. Dank zij de zeer aanzienlijke versterking van haar stille en zichtbare reserves, in het bijzonder gedurende het laatste decennium, kon de bank zich zulk een positie rustig veroorloven.

Na het openen van Nederlandsche bankfilialen in het Verre Oosten en in Zuid-Afrika heeft het betrekkelijk lang geduurd, voordat het Nederlandsche bankwezen zich verder waagde. De oorzaken daarvan zullen na het voorafgaande begrijpelijk zijn. Wij wezen reeds op de politieke moeilijkheden, welke de Nederlandsche banken in den vreemde maar al te licht bedreigen. In vele gevallen maken wettelijke bepalingen de oprichting zelfs geheel en al onmogelijk. Daarnaast het valuta-risico! Last not least komen de groote moeilijkheden van controle op een personeel, dat vaak moet werken in een land, waar de opvattingen over hetgeen financieel toelaatbaar is afwijken van de daaromtrent voor een solied bankbeheer noodzakelijk te stellen eischen.

Ondanks al deze bezwaren eischte de positie van Nederland in de wereld ongetwijfeld een verdere uitbreiding van het overzeesche bankapparaat. In deze jaren bleek het Nederlandsche bankwezen, in vergelijking met dat van de groote mogendheden, echter wel eenigszins handicapt. De meeste regeeringen hebben de beteekenis van in het buitenland gevestigde bankfilialen voor de geheele positie van hun land in de wereld reeds vroeg in vollen omvang beseft en in vele gevallen heeft dit aanleiding gegeven tot een min of meer directen steun van de overheid, een steun, waarop hier te lande niet kon worden gerekend. Daartegenover staat, dat de volkomen onafhankelijkheid van het Nederlandsche bankwezen van alles wat zweemt naar een imperialistische politiek op andere oogenblikken een volkomen vrijheid van handelen mogelijk heeft ge-

maakt, die bij de zusterinstellingen van onze groote burens wel eens tot hun nadeel heeft ontbroken. Voor de oprichting en bij het te boven komen van de eerste moeilijkheden heeft de genoemde handicap zich echter zeker wel doen gevoelen.

Overigens kan niet worden ontkend, dat het Nederlandsche bank- en credietwezen in de laatste jaren van de vorige en het eerste tiental jaren van de tegenwoordige eeuw min of meer op dood spoor was geraakt.

Verdere ontwikkeling.

De volstrekt eenzijdige belangstelling voor de effectenbeurs en de overwegende beteekenis van de prolongatiemarkt hadden ten gevolge, dat de banken slechts over een gering bedrag aan depositio's konden beschikken en dat van een ontwikkeling van een wissel- en valuta-markt geen sprake was. Eerst de concentratie van het bankwezen legde den grondslag voor een verdere ontwikkeling. Het blijft de groote verdienste van de toenmalige directie van de Rotterdamsche Bankvereniging, — ondanks alle bezwaren die men tegen haar beleid kan aanvoeren — dat zij tot zulk een allengs hoogst noodzakelijk geworden verdere ontwikkeling in menig opzicht den stoot heeft gegeven.

Zoo was het de Rotterdamsche Bankvereniging, die in 1914, nog kort voor den oorlog, de wenschelijkheid inzag, het Nederlandsche bankwezen ook in Zuid-Amerika te doen doordringen en die daartoe de Hollandsche Bank voor Zuid-Amerika in het leven riep. Kort na het einde van den oorlog gingen de Rotterdamsche Bankvereniging en de Hollandsche Bank voor Zuid-Amerika er gezamenlijk toe over de Hollandsche Bank voor de Middellandsche Zee op te richten, zulks met medewerking van de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij en Wm. H. Müller en Co. De Hollandsche Bank voor Zuid-Amerika en de Hollandsche Bank voor de Middellandsche Zee fuseerden in 1933 onder den naam Hollandsche Bank Unie. In het algemeen moet worden toegegeven, dat de gevaren, die aan het oprichten van Nederlandsche banken in den vreemde nu eenmaal inhaerent zijn, en die wij hierboven in het kort hebben aangeduid, zich bij deze instellingen tot het jaar der fusie wel in vollen omvang hebben doen gevoelen. De Nederlandsche handel op de Zuid-Amerikaansche staten was te gering om met de financiering daarvan de kosten van een overzeesch bankbedrijf te kunnen dekken, zoodat men daarnaast maar al te gaarne naar andere zaken met grootere risico's omzag. De valutapolitiek der Zuid-Amerikaansche staten, waar het muntwezen gestadig deprecieerde, leidde tot groote verliezen op de aldaar werkzame kapitalen, en de controle op het overzeesch beheer bleek niet altijd efficiënt. Na een snelle kapitaalsverhooging van de Hollandsche Bank voor Zuid-Amerika van vier tot vijf en twintig millioen gulden en een stijging van het balanstotaal tot niet minder dan twee honderd vijftig millioen gulden moesten herhaalde afschrijvingen worden toegepast. Na de fusie met de Hollandsche Bank voor de Middellandsche Zee, wier kapitaal, aanvankelijk groot f 5.000.000, eveneens voor een deel was verloren gegaan¹⁾, vertoonde ten slotte de gecombineerde balans een kapitaal van f 6.000.000 en een reserve van f 3.000.000, bedragen, die sedertdien onveranderd zijn gebleven. Ook het dividend werd sedert 1933—34 regelmatig be-

¹⁾ Bij een beoordeeling van deze verliezen, hoe betreurenswaardig ook, is het goed eens te bedenken welke bedragen in deze jaren door het Nederlandsche publiek zijn verloren op „Russen” en „Oostenrijkers” — de trots der voorafgaande bankiergeneratie! — waarbij men zich dan tevens dient te realiseren, hoe weinig deze laatste vorm van „beleggingen” (in tegenstelling tot de in den tekst genoemde) tot een versterking van de positie van de Nederlandsche handel, scheepvaart en industrie in de wereld hebben bijgedragen.

taald, het bedroeg achtereenvolgens 3, 3, 4, 6, 6 en 8 pCt. In dit laatste dividend is een bonus begrepen van 2 pCt. Over het afgelopen jaar werd, in verband met den inmiddels ingetreden oorlogstoestand, een „voorloopig” dividend uitgekeerd van 4 pCt. Het balans totaal steeg van ruim f 37.000.000 in 1933—34 tot ruim f 89.000.000 in 1938—39.

De Nederlandsche Bank voor West-Indië, opgericht in 1919 door de Nederlandsche Handel-Maatschappij in samenwerking met de Rotterdamsche Bankvereniging, de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij en den West-Indischen Maildienst had inmiddels haar werkzaamheden eveneens uitgebreid tot Zuid-Amerika door het openen van een bijkantoor in Caracas (Venezuela). Het kapitaal bedroeg f 1.000.000. Ook haar gelukte het echter niet een eenigszins belangrijke reservepositie op te bouwen. Van dividendbetalingen kwam nimmer iets.

In het jaar 1934 werd zij overgenomen door de Nederlandsche Bank Unie, die hierdoor vasten voet kreeg in Venezuela.

Op het oogenblik beschikt de Nederlandsche Bank Unie, behalve over haar kantoren te Amsterdam, Rotterdam en in Nederlandsch West-Indië, over filialen in het buitenland te Buenos Aires (Argentinië), Rio de Janeiro, Santos, São Paulo (Brazilië), Caracas, Maracaibo (Venezuela), Haifa (Palestina) en Istanboel (Turkije). De valuta-risico's, die aanvankelijk door de Nederlandsche Bank voor Zuid-Amerika waren geloopt door overbrenging van vrijwel haar geheele kapitaal naar Zuid-Amerika, zijn na de fusie tot een minimum teruggebracht, gedeeltelijk door het aantrekken van deposito's in de overzeesche gebieden zelf, gedeeltelijk door het oordeelkundig gebruik der eigen middelen, waarbij een sterke ontwikkeling van het bedrijf in Nederland ongetwijfeld mede van beteekenis is geweest. De banden, die de Nederlandsche Bank voor Zuid-Amerika en de Bank voor de Middellandsche Zee oorspronkelijk verbonden met de Rotterdamsche Bankvereniging, alsmede de banden, die bestonden tusschen de Nederlandsche Bank voor West-Indië en de Nederlandsche Handel-Maatschappij, zijn reeds vóór de respectievelijke fusies verbroken, zoodat de Nederlandsche Bank Unie een onafhankelijke positie inneemt in het Nederlandsche bankwezen. Met de Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika is zulks van de oprichting af onveranderlijk het geval geweest.

Ten einde volledig te zijn, dienen wij in dit overzicht nog te memoreeren de namen van een tweetal banken op Rusland, t.w. de door de Rotterdamsche Bankvereniging opgerichte Russisch-Hollandsche Bank, die filialen heeft bezeten te Petrograd en Moskou, en de Nederlandsche Bank voor den Russischen Handel met een filiaal te Petrograd, opgericht door de Twentsche Bank in samenwerking met de Nederlandsche Handel-Maatschappij, Hope & Co, Lippmann Rosenthal & Co. en R. Mees & Zoonen. Door de Russische revolutie is aan deze instellingen slechts een kort bestaan beschoren geweest.

Van de groote Nederlandsche banken heeft de Twentsche Bank door haar belang bij de fa. B. W. Blijdenstein & Co. te London directe relaties met de Londensche wisselen valuta-markt, terwijl de Amsterdamsche Bank, voornamelijk in verband met haar diamantzaken, sedert 1937 vasten voet heeft te Antwerpen. Aanvankelijk bestond haar belang in een participatie in het kapitaal van het Amsterdamsche Diamantkantoor te Antwerpen. In 1938 werd dit kantoor omgezet in een zuivere dochterinstelling: de Amsterdamsche Bank voor België N.V.

De jongste ontwikkeling.

Hiermede zijn wij met de geschiedenis van het Nederlandsche bankwezen in den vreemde genaderd tot den 14en Mei 1940. Sedertdien is het grootste gedeelte der verbindingen van de Nederlandsche banken met hun kantoren

overzee verbroken. Voor zoover deze kantoren zich bevinden in deelen van het Britsche Imperium, kan men den toestand, waarin zij verkeerden, slechts gissen. Vermoedelijk zullen zij haar werkzaamheden wel in den een of anderen vorm voortzetten. Hetzelfde geldt ongetwijfeld ook voor de filialen, die zich in neutraal gebied bevinden, zooals met de kantoren van de Nederlandsche Bank voor Zuid-Amerika, op een enkele uitzondering na, het geval is.

Wat de toekomst zal brengen ligt in het duister. Het heeft geen zin daarover op het oogenblik bespiegelingen te houden. In het algemeen kan men slechts zeggen, dat de theorieën, die op het oogenblik nog al eens van Duitsche zijde worden verkondigd over een nieuw Europa en een nieuwen opbouw van de wereld²⁾, voor het instituut der Nederlandsche overzeesche banken weinig bemoedigend klinken. De toekomst wordt echter niet alleen door theorieën bepaald. Hoe deze toekomst zich overigens in feite moge ontwikkelen, één ding staat vast: wanneer in het toekomstige wereldbestel Nederland als economische en cultureele eenheid niet volledig zal zijn ten gronde gericht, wanneer van de traditie van ons volk nog iets zal blijven voortbestaan, en ook de toekomstige wereld zal begrijpen, dat de hier te lande sedert eeuwen gevormde karaktereigenschappen en vergaarde bekwaamheden niet alleen voor de acht miljoen menschen, die hier wonen, maar voor de geheele Westersche samenleving zinvol zijn, dan zal, in den een of anderen vorm, de rol van internationaal bankier voor ons land nog niet zijn uitgespeeld. Anderzijds heeft de geschiedenis van de Fransche overheersching geleerd, dat herstel van hetgeen mogelijkerwijze in een tijd als deze zou verloren gaan, niet slechts jaren, maar tientallen jaren kan vergen.

S. POSTHUMA.

²⁾ Men leze in dit verband het zeer belangwekkende artikel: De toekomst van de wereldhuishouding van J. H. Spiegelenberg in het Novembernummer van De Economist.

DE NAKOMING VAN ALGEMEEN VERBINDEND VERKLAARDE ONDERNEMERS- OVEREENKOMSTEN.

Het beginsel der wet.

Het instituut der algemeen verbindend verklaarde ondernemersovereenkomsten berust in Nederland op de Ondernemersovereenkomstenwet 1935. Volgens artikel 2 d' er wet kunnen, onder voorwaarden telkens bij algemeenen maatregel van bestuur te stellen, ondernemersovereenkomsten algemeen verbindend verklaard worden, indien:

- a. deze voor de economische verhoudingen in den betreffenden bedrijfstak overwegende beteekenis hebben of kunnen hebben en
 - b. het algemeen belang verbindendverklaring vereischt.
- Volgens artikel 4 der wet geschiedt de verbindendverklaring alleen op verzoek van één of meer ondernemers of één of meer vakverenigingen van ondernemers, die partij zijn bij de ondernemersovereenkomst.

De wet van 1935 kent dus niet het beginsel van kartel-dwang. Niet slechts laat zij het initiatief aan de ondernemers over, maar niemand wordt ook verplicht tot het kartel toe te treden. Alleen aan de verbindend verklaarde bepalingen heeft een ieder zich te onderwerpen. Aan een verzoek tot algemeen verbindendverklaring kan het hoofd van het Departement eerst dan gevolg geven, indien naar zijn meening, gehoord de in artikel 8 der wet bedoelde vaste commissie van den Economischen Raad, aan de in artikel 2 genoemde twee criteria is voldaan. De beschikking tot algemeen verbindendverklaring moet de gronden behelzen waarom de ondernemersovereenkomst aan beide criteria voldoet (artikel 9, lid 2).

Een voorbeeld der tot basis dienende overwegingen.

Wij gaan voorbij aan het feit, dat over het al of niet voldoen van een ondernemersovereenkomst aan beide criteria steeds verschillende meeningen zullen kunnen bestaan. Volstaan wij met als voorbeeld de overwegingen, waarop de ondernemersovereenkomst tot regeling van den afzet van geraffineerd zout voor consumptiedoeleinden in Nederland, de Zout-Convention, voor de eerste maal algemeen verbindend werd verklaard (Ned. Stct. van 13 Juni 1938 no. 112):

„Overwegende:

1. dat de aangehaalde overeenkomst de strekking heeft — als voortzetting van een overeenkomst, die gedurende 40 jaar geregelde verhoudingen op de zoutmarkt heeft bevorderd — de rust op deze markt te herstellen;

2. dat daardoor een eind zal worden gemaakt aan een prijsstrijd, die in toenemende mate leidt tot een ontwrichting van productie en distributie van zout;

3. dat de aangehaalde overeenkomst mitsdien geacht moet worden voor de economische verhoudingen in den betrokken bedrijfstak overwegende beteekenis te hebben;

Overwegende voorts:

1. dat de aangehaalde overeenkomst zal verhinderen, dat een gedeelte van het productie-apparaat in den betrokken bedrijfstak op een door de huidige productie- en afzetverhoudingen niet gerechtvaardigde wijze tot vernietiging zal worden gedoemd;

2. dat de overeenkomst voorts in den betrokken bedrijfstak op juiste wijze meer geregelde toestanden zal kunnen tot stand brengen.

3. dat in een ongestoorde werking daarvan derhalve een algemeen belang moet worden gezien;

4. dat zonder algemeen verbindendverklaring deze overeenkomst niet zal kunnen werken;

5. dat mitsdien het algemeen belang de algemeen verbindendverklaring dier overeenkomst vereischt;”

De verbindend verklaarde ondernemersovereenkomst heeft een publiekrechtelijk karakter.

Heeft het hoofd van het Departement eenmaal, onder voor elk geval afzonderlijk bij algemeenen maatregel van bestuur gestelde voorwaarden, de algemeen verbindendverklaring uitgesproken, en is dus naar zijn, ten deze beslissende, meening aan de beide in de wet gestelde criteria voldaan, dan wordt die algemeen verbindend verklaarde overeenkomst, volgens onze meening, daardoor uit de privaatrechtelijke naar de publiekrechtelijke sfeer getrokken en verandert ook de op de vrijwillige en gedwongen contractanten rustende plicht tot nakoming der overeenkomst van karakter.

De particuliere kartelovereenkomst, tot stand gekomen zonder overheidsbemoeienis of sanctie, strekt, evenals iedere andere privaatrechtelijke overeenkomst, partijen tot wet; zij dient door hen te goeder trouw ten uitvoer te worden gebracht. Hier gaat het uitsluitend om den plicht van den man, die zijn handtekening heeft te honoreeren tegenover zijn medecontractanten.

Bij de algemeen verklaarde ondernemersovereenkomst ligt de zaak echter anders. Zij immers kreeg de sanctie der overheid, die haar voor de economische verhoudingen in den betreffende bedrijfstak van overwegende beteekenis belang vereischt verklaarde. De plicht tot nakoming — in de eerste plaats voor de aanvragers der verbindendverklaring doch niet minder voor de onvrijwillig gebondenen — wordt hierdoor heiliger, immers het is nu het belang van den bedrijfstak en het algemeen belang, dat door niet-nakoming zou worden geschaad.

Deze opvatting vindt steun in de wet.

Wel zegt artikel 2 der wet in zijn derde lid, dat degene, voor wie een ondernemersovereenkomst verbindend is,

tot nakoming daarvan is gehouden tegenover ieder, die bij die nakoming een redelijk belang heeft. Men zou hierbij weder kunnen denken aan het — doch o.i. slechts aanvankelijk, d.w.z. vóór de verbindendverklaring — privaatrechtelijk karakter der ondernemersovereenkomst.

Reeds in het volgende lid wordt echter ook de commissie, die, volgens artikel 12 der wet, op de naleving van een verbindendverklaring toezicht houdt, beschouwd als een persoon, die bij die nakoming een redelijk belang heeft. Deze constructie bevestigt de opvatting, dat het belang der naleving van meer dan privaatrechtelijken aard is.

Het moge waar zijn, dat de ondernemers zelf, bij de indiening van hun verzoek tot verbindendverklaring, slechts aan hun eigen, privaatrechtelijke belangen zullen hebben gedacht. De waarborgen, waarmee het instituut der verbindendverklaring is omgeven, en inzonderheid de voor haar gestelde twee criteria, zijn echter voldoende bewijs voor onze opvatting, dat een ondernemersovereenkomst door haar algemeen verbindendverklaring naar de publiekrechtelijke sfeer wordt verheven en dat niet-nakoming van haar bepalingen niet alleen de belangen der medecontractanten schaaft, doch ook het algemeen belang; zelfs al zou deze laatste schade slechts ideëel zijn, hetgeen in sommige gevallen mogelijk zal kunnen zijn.

Practische gevolgen.

Practische beteekenis krijgt deze kwestie, wanneer in de overeenkomst opgenomen boetebedingen mede algemeen verbindend zijn verklaard, of ingeval, wegens het niet-nakomen van een verplichting, schadevergoeding wordt gevorderd (artikel 10).

In het eerste geval is de constructie meestal deze, dat contractanten zich in de overeenkomst verbinden aan het uitvoerend bureau een gefixeerde boete te verbeuren wegens niet-nakoming van bepaalde artikelen der overeenkomst, terwijl het uitvoerend bureau, in plaats van de bedoelde boete te vorderen, het recht heeft een schikking te treffen.

In het tweede geval is, volgens genoemd artikel 10, indien de omvang der schade niet kan worden aangetoond of deze niet op geld kan worden gewaardeerd, de rechter bevoegd een bedrag naar billijkheid vast te stellen.

Zoowel de directeur van het uitvoerend bureau als de rechter zullen in die gevallen ten volle rekening dienen te houden met het karakter, dat de overeenkomst door haar algemeen verbindendverklaring heeft verkregen, en met den daaruit voortvloeienden ernst van een op haar bepalingen gepleegde inbreuk.

TH. VAN LUYTELAER.

ONTWIKKELING VAN OUDENDAGSVERZORGING IN DE AFGELOOPEN 25 JAAR.

De aanduiding „oudendagsverzorging” geeft reeds te kennen, dat voor deze periode van iemands leven andere omstandigheden gelden dan in de voorafgaande levensperiode. Het is de tegenstelling, die er is tusschen den tijd waarin iemand aan de maatschappelijke productie kan meedoen en dien, waarin hij, door veroudering, daaraan niet meer kan meedoen. Vandaar de behoefte in het tweede geval een inkomen te genieten zonder dat men werkt. Door persoonlijk kapitaalbezit wordt individueel vóorzien in levensonderhoud zonder productieve werkzaamheid. Onder de bevolking kunnen de meesten evenwel niet tot dusdanige besparingen komen, dat zij in staat zijn zonder werken in het leven te blijven. Zonder voorziening in hun behoeften, sociaal of ondernemingsgewijze, zouden zij dus aangewezen zijn op publieke liefdadigheid.

Oudendagsverzorging bij wet en reglement.

Als ik hier iets ga mededeelen over oudendagsverzorging, betreft dit alleen de voorziening bij sociale wet of ondernemings-reglement. De afgelopen vijfentwintig jaar hebben ten aanzien daarvan een groote ontwikkeling ver-

toond. De voorziening in de oudendagsverzorging was vroeger veelal niet meer dan vrijgevigheid door den patroon. De uitgaven zijn daarbij onkosten ten laste van de bedrijfsrekening.

Toen de oudendagsverzorging bij de wet tot recht werd verheven, ontstonden problemen, die in den ouden toestand niet bekend waren. De toekenning van oudendagsverzorging op grond van een rechtsaanspraak noodzaakt tot waarborging van de uitkeering. In de traditie der kapitalistische maatschappij paste hiervoor het reserveeren van bezit door middel van fondsvorming. In de gevallen, waarin de Nederlandsche Staat pensioenen regelde, werd dan ook tot het aanleggen van fondsen overgegaan. Voor het overheids personeel is de wettelijke voorziening van de oudendagsverzorging reeds oud, en zijn het daarmee gepaard ook de Rijkspensioenfondsen.

Invoering van de Invaliditeitswet.

Een nieuw tijdperk voor de leer, dat toezegging van pensioen een fondsvorming vereischt, brak aan met de invoering van de Invaliditeitswet, die in 1913 tot stand kwam en waarvan de voornaamste bepalingen in werking traden op 3 December 1919. De wet regelt behalve een ouderdomsrente vanaf 65 jaar ook invaliditeits-uitkeering en weduwen- en weezenrente; het weduwenpensioen echter niet vóórdat de vrouw 60 jaar oud is, behoudens eerdere blijvende invaliditeit.

Dit artikel bedoelt slechts enkele kenmerken van de voorziening bij het normale wegvallen van het arbeidsinkomen te behandelen; op de verscheidenheid van de gevallen, waarin dit voorkomt, zal niet worden ingegaan. Ingevolge de Invaliditeitswet moet ieder, die den leeftijd van 14 jaar heeft bereikt, in loondienst werkzaam is, en niet boven de f 3000.— verdient, worden verzekerd (zegels plakken). Als oudendagsverzorging geeft de Invaliditeitswet een rente, die voor personen, die nu reeds den vijf en zestigjarigen leeftijd bereikten, f 156.— per jaar bedraagt. Bij uitkeeringen, die in 1943 of later beginnen, is het bedrag hooger, en voor ouderdomsrenten van mannen, die in 1968 een aanvang nemen, zal het maximum ad rond f 300.— per jaar (f 6.— per week) kunnen worden bereikt. Ook dit bedrag van zes gulden in de week is uiterst mager. De financiële lasten waren aanleiding voor de beperking en deze lasten spraken te meer, daar ook voor de Invaliditeitswet het systeem van fondsvorming in toepassing kwam.

De Pensioenwet 1922 kent aan de ambtenaren een maximum pensioen toe van 70 pCt van het gemiddeld loon van de laatste 3 jaren.

Voor een ouderdomsrente van f 6.— per week zou de grondslag dus een loon van f 9.— per week zijn, hetgeen ver beneden de reële proportie is. Het aantal verzekerden krachtens de Invaliditeitswet bedroeg in 1938 3.600.000. Ter vergelijking vermeld ik het totaal aantal personen van de beroepstelling 1930, zijnde 3.186.000, in welk cijfer zich een aantal werknemers in loondienst bevindt, dat van de Invaliditeitswet is uitgesloten (overheidsambtenaren, personeel der spoorwegen).

Uitbreiding van de fondsvorming.

Met de Invaliditeitswet verkreeg de fondsvorming dus aanzienlijke uitbreiding. Deze fondsvorming wordt, als gezegd, verricht ter waarborging van de beloofde verzorging. Het gaat daarbij om het verzekeren van levensonderhoud in een periode, die, bij de geldende opname-leeftijd van de Invaliditeitswet, maximaal tusschen 51 en gemiddeld 64 jaar in het verschiet ligt. Ik moet bij de motiveering voor deze fondsvorming dikwijls denken aan een verhaal, dat mij eens is gedaan over een gebeurtenis in een oud-Hollands weeshuis. De weeskinderen kregen daar uit zuinigheids-overweging nooit anders dan oudbakken brood, maar eenmaal verscheen er versch brood op tafel. Een van de jongens at maar de helft van zijn portie op en stopte de andere helft in zijn blouse. Toen hem gevraagd werd,

waarom hij dit deed, was zijn antwoord: „Versch brood bevat mij zóó goed, dat ik er de volgende dagen nog wat van wil over hebben.” Net zoo bedrogen als de weesjongen zal zijn uitgekomen zoo vergaat het den op oudendagsverzorging aangewezen mensch, indien het gevormde fonds, als zoodanig, hem het levensonderhoud voor zijn ouden dag moet geven.

De ten tijde van zijn productieve leven voortgebrachte artikelen voor levensonderhoud kunnen evenmin consumerbaar gehouden worden als versch brood. Immers, voor de fondsvorming moet een belegging gekozen worden — zelfs rentevorming geheel terzijde gelaten —, waarvan directe terugvoering naar de verbruiksgoederen niet mogelijk is. De gang van zaken zal dus — althans theoretisch — zijn, dat het fonds te zijner tijd wordt gerealiseerd en het provenu in het levensonderhoud van den te verzorgen mensch voorziet. Het heeft voor de beteekenis van deze samenhang geen invloed, of hetzij in een evenwichtstoestand, of bij nog toenemend verzekerd kapitaal, de verzekeringsuitkeeringen betaald worden met de nieuw ontvangen verzekeringspremiiën, een toestand, die zich in crisisjaren trouwens kan wijzigen. Wil het fondssysteem werkelijk een waarborg zijn, dan blijft noodig, dat er gedurende den tijd, waarin de verzorging moet worden verstrekt, voor de beleggingen, waaruit het fonds bestaat, koopers te vinden zijn. Met andere woorden gezegd, het blijft onmisbaar, dat de voortbrenging gedurende dien tijd een omvang heeft, waarbij bezitters zich kapitaal-investeering kunnen veroorloven. Zonder deze voorwaarde zullen degenen, die de oudendagsverzorging verwachten in het fonds nog geenerlei waarborg voor het verkrijgen van levensonderhoud vinden.

Kapitaaldekking of omslagstelsel.

Het belangrijkste, waarop in de periode van 25 jaar, die achter ons ligt, bij de sociale verzekering valt te wijzen is m.i. het feit, dat de inzichten over de vraag, of fondsvorming voor sociale oudendagsverzorging noodig is, niet tot overeenstemming konden komen. Kapitaaldekking of omslagstelsel zijn, in de opvattingen hieromtrent, de beide principieele uitersten. In het eerste geval wordt de nettoverplichting in een fonds gedekt met vermogen, in het tweede geval is er geen fonds en moeten de uitgaven van jaar tot jaar uit belasting worden opgebracht.

In Mei 1938 verscheen het rapport van de commissie, benoemd door de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, onder voorzitterschap van Prof. Dr. A. O. Holwerda, waarvan de eindconclusie luidt, dat er alle aanleiding is om het stelsel van volledige fondsvorming door de overheid te verlaten, althans de bestaande fondsen niet verder te doen aangroeien, doch de verdere verplichtingen volgens een omslagstelsel te financieren. In 1939 werd een Staatscommissie ingesteld onder voorzitterschap van Prof. Dr. G. M. Verrijn Stuart, die in Januari 1940 haar verslag uitbracht. Door de meerderheid der commissie wordt het stelsel van kapitaaldekking als financieel systeem voor de invaliditeitsverzekering aangebevolen. In hoofdstuk IV van dit verslag zijn een tweetal paragrafen gewijd aan den invloed van de beleggingen voor het fonds op de kapitaalmarkt en de versterking van de economische weerbaarheid door de kapitaaldekking.

Voor de vraag, in welke mate deze laatste factor bestaat, is van groote beteekenis. De premiiën zijn hierbij te zien als besparingen op het verbruik. Uit de belegging van het kapitaal wordt grootere productie en dus volksinkomen verwacht. De middelen voor de oudendagsverzorging zouden dus gewaarborgd zijn. Met dit betoog verdedigen de voorstanders van kapitaaldekking hun standpunt. Enkele aanmerkingen vallen daarbij wel te maken. In de eerste plaats zal niet het volle bedrag aan besparingen, dat door de premie-afzondering verkregen wordt, achterwege blijven, indien de wettelijke verplichting tot zegelplakken niet bestond. De meerdere welvaart is dus niet

uitsluitend te verwachten bij toepassing van het kapitaaldekking-systeem. Bovendien is er geen zekerheid, dat alle beleggingen van het fonds zullen bijdragen tot grootere productie en volksinkomen. Ten aanzien hiervan is op de beleggingen van de sociale fondsen zelfs vaak kritiek uitgeoefend. Per saldo zou, bij achterwege lating van de gedwongen fondsvorming voor de sociale verzekering, de vermeerdering van het volksinkomen dus niet onbelangrijker, of zelfs groter kunnen zijn, en het omslagstelsel derhalve aan het gestelde doel beantwoorden.

Voor de keuze van stelsel hebben de conjunctuurverhoudingen natuurlijk invloed, en daarom staat dit vraagstuk er thans al weer anders bij dan vóór wij den oorlog ingingen. In een periode, waarin de vraag bij het aanbod ten achter blijft, zullen de stemmen dergenen, die het systeem, dat geheel op besparing is gericht, afwijzen, meer weerklank vinden. In een tijd, waarin de Staat in zeer verhoogde mate groote kapitalen moet besteden, zal het verlangen krachtiger zijn een zoo belangrijke cliënt voor Staatsleeningen als de fondsen, in de markt te houden. Er wordt trouwens maar zelden voor teruggeschrokken huidige nood met toekomstige armoede te cureeren.

Particuliere pensioenvoorzieningen.

¹ Reeds vóór de invoering van den socialen maatregel, dien de Invaliditeitswet heeft gebracht, hebben er particuliere regelingen door commercieele en industriele ondernemingen, ten behoeve der voorziening in oudendagsverzorging van het daaraan verbonden personeel, bestaan. Deze voorzieningen werden niet overbodig door de invoering van de Invaliditeitswet, eenerzijds omdat deze wet maar zeer minimale uitkeeringen toekent, anderzijds omdat personen, die meer dan een bepaald loon verdienen, niet onder de wet vallen. De Invaliditeitswet is in zekeren zin een gangmakker geweest voor de invoering van meer uitgebreide voorzieningen op particulieren grondslag. Treub heeft eens gezegd, dat de Invaliditeitswet maar een begin was en zou kunnen verdwijnen naar gelang de werkgevers zelf de pensioenvoorzieningen afdoende hadden geregeld.

Men treft bij de particuliere-ondernemingsvoorzieningen alle vormen aan van dekking voor de uitkeering: het kapitaalstelsel, hetzij met een eigen vastgesteld en belegd fonds, hetzij in den vorm van verzekering met premiebetaling bij maatschappijen van levensverzekering en soms — ofschoon sporadisch — het omslagstelsel. Dit laatste is, indien er vooraf toezeggingen voor de verzorging zijn gedaan, niet te verantwoorden, daar de continuïteit en de solvabiliteit van de onderneming, die bij deze particuliere regelingen de pensioen-debiteur is, de doorvoeringsmogelijkheid van het omslagstelsel te ongewis maakt.

Een afgerond statistisch materiaal over den omvang der particuliere pensioenfondsen is nog niet voorhanden. Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft dit werk aan het begin van 1940 ter hand genomen. In het artikel van Dr. van der Valk in E.-S.B. van 26 October 1938 over de verdeeling van het effectenbezit in Nederland, wordt als „zeer ruwe schatting” voor de particuliere pensioenfondsen een totaal beleggingsbezit, dus inclusief hypotheek, van f 485.000.000,— vermeld (zonder het voorzieningsfonds van de Koninklijke Petroleum). Hierbij kan eveneens als zeer ruwe schatting voor het aantal personen, dat bij deze fondsen betrokken is, enkele honderdduizenden worden aangenomen. Het aantal werknemers, waarvoor de voorzieningen in den vorm van verzekering bij een levensverzekeringmaatschappij tot stand werd gebracht, is in verhouding zeker kleiner. Ook over deze, de zoogenaamde collectieve verzekering of groepsverzekering, bestaat geen zelfstandige statistiek.

De Personeelfondsenwet.

De ondernemingen zijn bij de gestie van deze particuliere pensioenvoorzieningen of -fondsen vrij, tenminste voor zooveel de regeling een vrijwillig karakter draagt. In de

zitting 1939—1940 van de Staten-Generaal is een ontwerp van wet ingediend, dat inzake personeel-, pensioen- en spaarfondsen eenige wettelijke vereischten stelt. Wel te verstaan wordt de invoering van een pensioenvoorziening geenszins verplichtend gesteld, maar worden slechts aanwijzingen gegeven, hoe dient te worden gehandeld, wanneer er omtrent pensioenen schriftelijk toezeggingen worden gedaan. Ik heb dit wetsontwerp reeds in E.-S.B. van 3 April jl. besproken, zoodat ik meen belangstellenden daarnaar te mogen verwijzen.

G. E. H.

DE SCHRIJVERS IN DIT NUMMER.

Mr. K. P. van der Mandele, mede-oprichter van het weekblad Economisch-Statistische Berichten, het Instituut voor Economische Geschriften en het Nederlands Economisch Instituut; lid van de Commissie van Advies van het weekblad Economisch-Statistische Berichten 1 Januari 1926—14 November 1934.

H. W. Lambers, ec. drs., medewerker van het Nederlandsch Economisch Instituut sedert 1 Maart 1938; medewerker aan het Economisch-Statistisch Maandbericht sedert 1 September 1939.

Prof. Mr. F. de Vries, lid van de Commissie van Advies van het weekblad Economisch-Statistische Berichten 29 October 1924—14 November 1934; lid van de Commissie van Redactie van het weekblad Economisch-Statistische Berichten sedert 21 November 1934.

Prof. Mr. Dr. G. M. Verrijn Stuart, Gedelegeerd lid van de Commissie van Advies van het weekblad Economisch-Statistische Berichten 1 Januari 1926—14 November 1934; algemeen secretaris 15 Mei 1929—31 December 1932.

G. Brouwers, ec. drs., medewerker van het Nederlandsch Economisch Instituut 1 December 1935—15 Maart 1937; medewerker aan het Economisch-Statistisch Maandbericht 1 Januari 1936—31 Maart 1937.

Prof. Dr. H. M. H. A. van der Valk, assistent-redacteur 1 November 1928—14 Mei 1930, redacteur-secretaris 21 Mei 1930—5 Juli 1939 en lid van de Commissie van Redactie van het weekblad Economisch-Statistische Berichten 21 November 1934—27 April 1940; lid van de Redactie van het Economisch-Statistisch Maandbericht sedert 1 Januari 1936.

M. F. J. Cool, ec. drs., adjunct-secretaris 15 April 1938—5 Juli 1939 en secretaris van de redactie van het weekblad Economisch-Statistische Berichten sedert 5 Juli 1939; lid van de Redactie van het Economisch-Statistisch Maandbericht sedert 1 November 1940.

S. Posthuma, ec. drs., redacteur-secretaris van het weekblad Economisch-Statistische Berichten 1 Januari 1927—31 October 1928.

Dr. Th. van Luytelaer, waarnemend redacteur-secretaris van het weekblad Economisch-Statistische Berichten 1 November 1937—15 Mei 1938.

G. F. Huffnagel, ec. drs., secretaris-redacteur van het weekblad Economisch-Statistische Berichten 1 Januari 1918—31 December 1919.

AANTEKENINGEN.

Overheidsmaatregelen op economisch gebied.

HANDEL EN NIJVERHEID.

In- en uitvoermonopolie Nederlandsche Groenten- en Fruitcentrale. Het monopolie van de Nederlandsche Groenten- en Fruitcentrale ten aanzien van den uitvoer van agrarische producten is thans uitgebreid met het monopolie van in- en uitvoer van een groot aantal zaden en van jeneverbessen, al dan niet be- of verwerkt. (E.V. 13/12/'40, pag. 1546; Stct. No. 237).

Ondernemersovereenkomst Zoutindustrie. De ondernemersovereenkomst tot regeling van den afzet van geraffineerd zout voor consumptiedoeleinden in Nederland is opnieuw algemeen verbindend verklaard voor de periode van 1 December 1940 tot 1 Juni 1941. (E.V. 13/12/40, pag. 1538; Stct. No. 234).

Oorlogsschade. Besluit betreffende door het Rijk te vergoeden schade, ontstaan door oorlogsgeweld. Behalve voor schade aan huisraad, met inbegrip van lijfgoederen en verbruiksvoorraden, alsmede voor soortgelijke schade op binnenschepen, waarvoor twee afzonderlijke regelingen zijn getroffen, wordt de schade bepaald door het verschil tusschen de waarde van het goed vóór en na de beschadiging. De waarde van het goed wordt in den regel gesteld op de normale verkoopwaarde op 9 Mei 1940. Voor onroerende goederen, waarvan deze verkoopwaarde niet kan worden vastgesteld, alsmede voor bedrijfsinstallaties, geldt de boekwaarde. De schade aan bedrijfs- en handelsvoorraden wordt vastgesteld op grondslag van den inkoopsprijs, waarbij van abnormaal groote voorraden alleen de normale hoeveelheid voor schadevergoeding in aanmerking komt.

De aldus vastgestelde schade zal tot een bedrag van f 50.000 voor 100 pCt. worden vergoed, daarboven voor 90 pCt. (E.V. 13/12/40, pag. 1538; Stct. No. 237; V.B. No. 40).

Papier. Nadere regelingen voor den papierhandel, waarbij het aantal handelingen, waarvoor een vergunning van het Rijksbureau voor Papier is vereischt, wordt beperkt. Het is thans wel aan bepaalde categorieën verbruikers toegestaan zonder vergunning voorraden van meer dan 5000 kg papier aan te houden. (E.V. 13/12/40, pag. 1539; 20/12/40, pag. 1569; Stct. No. 201).

Petroleumrijzen. Bij de „Prijzenbeschikking Petroleum No. 1” zijn maximumprijzen voor petroleum vastgesteld. (E.V. 13/12/40, pag. 1538; Stct. No. 237).

Vervreemden van landbouwgronden. Regeling met betrekking tot het vervreemden van landbouwgronden. Ingevolge deze regeling is het verboden land — waaronder wordt verstaan land, waarop eenige vorm van bodemcultuur als bedrijf wordt uitgeoefend, met de daarbij behorende gebouwen — onder bezwarenden titel of om niet over te dragen zonder voorafgaande schriftelijke verklaring van geen-bezwaar van een overeenkomstig de Pachtwet erkend Pachtbureau. Deze verklaring wordt niet afgegeven, tenzij is gebleken, dat de tegenprestatie niet hooger is dan in het jaar 1939 voor soortgelijke goederen in dezelfde streek had kunnen zijn bedongen en dat de toekomstige verkrijger landgebruiker is. Onder landgebruiker wordt in dezen verstaan degene, die rechtstreeks en zonder tusschenpersoon de leiding van een landbouwbedrijf heeft. (E.V. 13/12/40, pag. 1539; V.B. No. 39).

LANDBOUW EN VOEDSELVOORZIENING.

Benzine voor tractoren. Nadere regeling van de verstrekking van vergunningen tot het koopen en verbruiken van benzine als motorbrandstof voor die tractoren en stationnaire motoren, welke gewoon waren uitsluitend op benzine te loopen, ten behoeve van land- en tuinbouwbedrijven.

Werkzaamheden, waarvoor benzine kan worden aangevraagd, zijn voor het landbouwbedrijf: dorschen, waterpompen (voorzoover niet anders mogelijk) en in zeer bijzondere omstandigheden grondbewerking. Voor het tuinbouwbedrijf gelden hierbij werkzaamheden als het bespuiten van boomgaarden en kassen, voorzoover deze werkzaamheden niet met handkracht kunnen geschieden; in sommige gevallen kan eveneens benzine worden ver-

strekt voor grondbewerking en bevloeiing van kassen. (E.V. 13/12/40, pag. 1544).

Bloembollensteun. Er zal, tot een nog nader vast te stellen bedrag, steun worden verleend aan bloembollentelers, -veilingen en -exporteurs. (Reglement garantie betalingen export-bloembollenoogst 1940). (E.V. 13/12/40, pag. 1544; Stct. No. 239).

Paarden. Het voorhanden of in voorraad hebben van paarden is verboden, tenzij de paarden op de door den Provinciaal Voedselcommissaris in het betreffende district te bepalen tijd, plaats en wijze ter onderzoek worden aangeboden, een en ander indien en voorzoover zulks door den Provinciaal Voedselcommissaris wordt verlangd. Dit besluit, het zgn. Paardenbesluit 1940, is met ingang van 3 December 1940 in werking getreden en geldt tot 1 Januari 1942.

In de komende weken zullen door de Deutsche legerautoriteiten hier te lande een groot aantal paarden worden gevorderd. Het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening in Oorlogstijd is belast met de voorbereiding van deze vordering. Op de door dit bureau georganiseerde voormonsteringen moeten alle paarden boven drie jaar, met uitzondering van de hengsten, worden voorgeleid.

Het slachten en het koopen en verkoopen van paarden zonder vergunning is verboden. (E.V. 13/12/40, pag. 1540; 20/12/40, pag. 1573; Stct. No. 235).

VERKEER.

Goederenverkeer met het buitenland. Het vervoer van wagonladingen naar Noorwegen, Zweden en Denemarken via Sassnitz—Trälleborg is alleen mogelijk na vooraf verkregen toestemming van den Dienst van het Vervoer der Nederlandsche Spoorwegen. (E.V. 13/12/40, pag. 1547).

ONTVANGEN BOEKEN.

Economische Encyclopedie, samengesteld door D. C. van der Poel. (Utrecht 1940; Uitgevers-Mij W. de Haan N.V., 699 blz.).

Recht en Rechtstoepassing, korte inleiding tot de studie van het „Handelsrecht” aan middelbare handelsdag- en avondscholen en voor het middenstandsdiploma, door Mr. S. K. de Waard. (Groningen—Batavia 1940; J. D. Wolters' Uitgevers-Maatschappij N.V. Prijs ing. f 1.60, geb. f 1.80. 151 blz.).

Het verkeer te Amsterdam, publicatie van den Dienst der Publieke Werken. Het tweede deel in de reeks: „Grondslagen voor de Stedebouwkundige ontwikkeling van Amsterdam”. (Amsterdam 1940; Stadsdrukkerij. 346 blz.).

Eenige grondslagen voor de financiering der onderneming door Prof. Dr. N. J. Polak. Zevende herziene druk. (Haarlem 1940; De Erven F. Bohn N.V. Prijs ing. f 4.—, geb. f 5.—. 201 blz.).

Inleiding tot het Nederlandsche Handelsrecht door Prof. Dr. W. L. P. A. Molengraaff. Vijfde, herziene druk door Mr. T. J. Dorhout Mees. (Haarlem 1940; De Erven F. Bohn N.V. Prijs ing. f 3.75, geb. f 4.50. 376 blz.).

Deoiezenverordening 1940 met uitvoeringsbepalingen door Mr. Dr. F. E. Schmey. Eerste aanvulling, bijgewerkt t/m 27 November 1940 met cumulatieve registers. (Purmerend 1940; J. Muusses. Prijs f 1.95. 169 blz.).

Vakstudie-Omzetbelasting 1933, deel XIX, bewerkt door E. J. H. Volkmaars. Tweede druk. Supplement V. (Deventer 1940; AE. Kluwer).

STATISTIEKEN.

KOERSEN TE NEW-YORK. (Cable).

Data	Londen (\$ per £)	Parijs (\$ per 100 fr.)	Berlijn (\$ p. 100 Mh.)	Amsterdam (\$ p. f 100)
24 Dec. 1940	4.03 3/4	2.23	40.05	—
25 " 1940	—	—	—	—
26 " 1940	4.03 3/4	2.23	40.05	—
27 " 1940	4.03 3/4	2.23	40.05	—
28 " 1940	4.03 3/4	2.23	40.05	—
30 " 1940	4.03 3/4	2.23	40.05	—
1 Jan. 1940	—	—	—	—
Muntpariteit	4.86	3.90 1/2	23.81 1/4	40 1/2

KOERSEN TE LONDEN.

Plaatsen en landen	Not. eenh.	23/28 Dec. '40	28 Dec. 1940	16/21 Dec. '40	21 Dec. 1940
Officieel:					
New York	\$ p. £	4.02 1/2	4.03 1/2	4.03	4.02 1/2
Parijs	Fr. p. £	—	—	—	—
Stockholm	Kr. p. £	16.85	16.95	16.90	16.85
Montreal	\$ p. £	4.43	4.47	4.45	4.43
Buenos Aires	Pes. p. £	16.90	17.13	17.01 1/2	16.90
Niet-Officieel:					
Alexandrië	P. p. £	97.50	97.50	97.50	97.50
Athene	Dr. p. £	515	515	515	515
Bangkok	Sh. p. £	—	—	—	—
Bombay	d. p. r.	18.—	18.—	18.—	18.—
Budapest	P. p. £	—	—	—	—
Hongkong	d. p. \$	15.—	15.—	15.—	15.—
Istanbul	Lf. p. £	—	—	—	—
Kobe	d. p. yen	14.25	14.25	14.25	14.25
Lissabon	Escu. p. £	99.80	100.20	100.—	99.80
Madrid	Pt. p. £	40.50	40.50	40.50	40.50
Montevideo	d. p. p.	—	—	—	—
Rio de Janeiro	d. p. mil.	—	—	—	—
Shanghai	d. p. \$	3.50	3.62	3.62	3.81
Singapore	d. p. \$	28.18	28.18	28.18	28.18

ZILVERPRIJS

	Londen *)	N. York *)	A'dam *)	Londen *)
24 Dec. 1940	—	34 3/4	24 Dec. 1940	2125
25 " 1940	—	25	" 1940	—
26 " 1940	—	34 3/4	26 " 1940	—
27 " 1940	—	34 3/4	27 " 1940	2125
28 " 1940	—	34 3/4	28 " 1940	2125
30 " 1940	—	34 3/4	30 " 1940	2125
1 Jan. 1940	—	30	1 Jan. 1940	—
23 Aug. 1939	18 1/2	37 1/4	23 Aug. 1939	2110

GOUDPRIJS

	Londen *)	N. York *)	A'dam *)	Londen *)
24 Dec. 1940	—	34 3/4	24 Dec. 1940	2125
25 " 1940	—	25	" 1940	—
26 " 1940	—	34 3/4	26 " 1940	—
27 " 1940	—	34 3/4	27 " 1940	2125
28 " 1940	—	34 3/4	28 " 1940	2125
30 " 1940	—	34 3/4	30 " 1940	2125
1 Jan. 1940	—	30	1 Jan. 1940	—
23 Aug. 1939	18 1/2	37 1/4	23 Aug. 1939	2110

*) In pence p. oz. stand. **) Foreign Silver in \$c. p. oz. fine.
*) In gulden per Kg. 1000/1000. *) In sh. p. oz. fine.

STAND VAN 's RIJKS KAS.

Vorderingen	14 Dec. 1940	23 Dec. 1940
Saldo van 's Rijks Schatkist bij de Nederlandsche Bank	—	—
Saldo b. d. Bank voor Ned. Gemeenten	f 225.569,92	f 473.483,18
Voorschotten op ult. Nov. resp. Oct. aan degemeenten verstr. op aan haar uit te keeren hoofdsom der pers. bel., aand. in de hoofdsom der grondbel. en der gem. fondsbel., alsmede op. op die belastingen en op de vermogensbelasting	—	—
Voorschotten aan Ned.-Indië) Idem aan Suriname *)	116.929.745,04 9.756.954,58	117.141.659,88 9.781.857,28
Kasvord. wegens creditverstreking a. h. buitenland	75.488.353,09	74.983.538,34
Daggeldleeningen tegen onderpand	—	—
Saldo der postrek. van Rijks-comptabelen	77.112.838,68	67.426.071,43
Vordering op het Alg. Burg. Pensioenfonds *)	—	—
Vordering op andere Staatsbedr. en instellingen *)	3.064.277,56	3.436.786,52
Verplichtingen		
Voorschot door de Ned. Bank ingevolge art. 16 van haar octrooi verstrekt	f 15.000.000,—	f 15.000.000,—
Voorschot door de Ned. Bank in reken.-cour. verstrekt	6.440.994,72	6.815.320,75
Schuld aan de Bank voor Ned. Gemeenten.	—	—
Schatkistbiljetten in omloop	171.017.000,—	171.017.000,—
Schatkistpromessen in omloop	1.089.000.000,—	1.115.400.000,—
Daggeldleeningen	—	—
Zilverbiljetten in omloop	32.804.011,50	36.656.016,50
Schuld op ult. Nov. resp. Oct. '40 aan de gem. weg. a. h. uit te keeren hoofds. d. pers. bel., aand. i. d. hoofds. d. grondb. e. d. gem. fondsbel. alsmede op die bel. en op de vermogensbelasting	3.064.987,52	3.064.987,52
Schuld aan Curaçao *)	142.320,07	92.320,07
Schuld aan het Alg. Burg. Pensioenfonds *)	722.949,54	925.737,49
Id. aan het Staatsbedr. der P. T. en T. *)	188.634.784,32	111.233.305,27
Id. aan andere Staatsbedrijven *)	12.000.000,—	12.000.000,—
Id.-aan div. instellingen *)	172.069.228,88	240.554.411,95

*) In rekg. crt. met 's Rijks Schatkist. *) Rechtstreeks bij De Nederlandsche Bank f 211.000.000,— *) Idem f 222.000.000,—

DE NEDERLANDSCHE BANK.

Verkorte balans op 30 December 1940.

	Activa.	Passiva.
Binnenl. Wissels, (Hfdbank. 252.503.970 Promessen, enz. (Bijbank. 50.738 { Agentsch. 64.460	f 252.619.168	Kapitaal f 20.000.000
Papier op het Buitenland .. f 15.371.590	f 15.371.590	Reservefondsen f 4.454.252
Af: Verkocht maar voor de bank nog niet afgelepen .. —	—	Bijzondere reserves f 13.494.514
Beleeningen incl. (Hfdbank. f 153.696.596 *) voorschotten in Bijbank. " 4.036.525 rekening-courant (Agentsch. " 46.281.849 op onderpand	f 204.014.971	Pensioenfonds f 10.933.180
Op Effecten enz. f 203.247.083 *)	f 203.247.083 *)	Bankbiljetten in omloop f 1.551.825.430
Op Goederen en Ceelen.... " 767.887	" 767.887	Bankassigtiën in omloop f 357.163
Voorschotten aan het Rijk .. " 15.000.000	" 15.000.000	Rek.-Courant van het Rijk f saldo's van anderen " 174.788.603.—
Munt en muntmateriaal: Gouden munt en gouden muntmateriaal f 1.102.240.155	f 1.102.240.155	Diverse rekeningen f 7.460.117
Zilveren munt, enz. " 18.077.812	" 18.077.812	f 1.783.313.260
Belegging van kapitaal, reserves en pensioenfonds .. " 48.609.241	" 48.609.241	Beschikbaar metaalsaldo f 429.587.181
Gebouwen en meubelen der Bank " 4.500.000	" 4.500.000	Minder bedrag aan bankbiljetten in omloop dan waartoe de Bank gerechtigd is f 1.073.967.952
Diverse rekeningen " 122.880.324	" 122.880.324	Schatkistpapier, rechtstreeks bij de Bank ondergebracht f 246.000.000
f 1.783.313.260	f 1.783.313.260	*) Waarvan aan Nederlandsch-Indië (Wet van 15 Maart 1933, Staatsblad No. 99) f 57.977.150

Voornaamste posten in duizenden gulden.

Data	Gouden munt en *)	Circulatie	Andere opeisch. schulden	Beschikk. Metaal-saldo	Dek-kings-perc.
30 Dec. '40	1.102.240	1.551.825	175.146	429.587	± 64
23 " '40	1.102.087	1.530.635	169.307	440.236	± 65
16 " '40	1.101.110	1.497.160	182.675	446.441	± 70
6 Mei '40	1.160.287	1.153.613	255.183	607.242	83
Data	Totaal bedrag disconto's	Schatkist-prom. rechtstr.	Beleeningen	Papier op het buitenl.	Div. reken. (act.)
30 Dec. '40	252.619	246.000	204.015	15.372	122.880
23 " '40	228.619	222.000	202.508	15.371	121.379
16 " '40	218.699	212.000	197.999	15.372	117.321
6 Mei '40	9.853	—	217.756	750	20.648

*) Per 1 April 1940 herwaardeering van den goudvoorraad op basis van een depreciatie-percentage van 18 pCt.

BANK VAN ENGELAND.

Data	Metaal	Bankbilj. in circulatie	Bankbilj. in Bank. Departm.	Other securities		
				Disc. and Advances	Securities	
18 Dec. '40	1.210	613.180	17.070	3.810	20.830	
11 " '40	1.410	604.540	25.700	3.920	20.820	
4 " '40	1.270	598.250	32.000	3.860	20.450	
27 Nov. '40	1.190	593.250	36.900	6.940	23.890	
23 Aug. '39	247.263	508.064	38.353	5.711	24.334	
Data	Gov. Sec.	Public Depos	Other Deposits		Reserve	Dek-kings-perc. *)
			Bankers	Other Acc.		
18 Dec. '40	160.130	12.020	129.270	52.660	18.040	9,3
11 " '40	149.830	16.430	115.900	51.290	26.230	14,7
4 " '40	139.830	21.950	105.790	51.610	32.160	18,5
27 Nov. '40	137.350	27.110	110.830	50.310	37.840	20,1
23 Aug. '39	99.666	22.371	92.132	36.229	39.199	26,0

DUITSCHER RIJKSBANK.

Data	Goud en deviezen	Reken-bank-scheine	Andere wissels chèques en schatkistpapier	Beleeningen	
14 Dec. 1940	77,6	201,7	13.608,4	48,5	
7 " 1940	77,8	203,1	13.364,5	23,4	
30 Nov. 1940	77,5	199,9	13.531,7	26,1	
23 Aug. 1939	77,0	27,2	8.140,0	22,2	
Data	Effecten	Diverse Activa	Circulatie	Rekg.-Crt.	Diverse Passiva
14 Dec. '40	52,4	1.590,4	3.106,3	1.603,8	658,9
7 " '40	50,8	1.939,6	13.059,9	1.748,6	633,8
30 Nov. '40	50,8	1.870,0	13.198,0	1.706,2	637,2
23 Aug. '39	982,6	1.380,5	8.709,8	1.195,4	454,8